

TÜRK YÖNETİM VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Management & Economics Research



TÜRK YÖNETİM VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS RESEARCH (TJMER)

Cilt 5, Sayı 2, Yıl 2024
Volume 5, Issue 2, Year 2024
ISSN: 2757-6493

Sahibi / Owner
Doç.Dr.Berat AKINCI

Genel Editörler / General Editors
Doç. Dr. Berat AKINCI
Doç. Dr. Aziz BELLİ
Doç. Dr. Vedat YILMAZ
Doç. Dr. Abdullah AYDIN

İletişim / Contact:
Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi Editörlüğü
[E-mail: tumer.editorial@gmail.com](mailto:tumer.editorial@gmail.com)
Web: <http://www.sakajournals.org/ojs/index.php/tjmer>

Yayıncı / Publisher

Doç. Dr. Berat AKINCI

Genel Editörler / General Editors

Assoc. Prof. Dr. Berat AKINCI

Assoc. Prof. Dr. Aziz BELLİ

Assoc. Prof. Dr. Vedat YILMAZ

Assoc. Prof. Dr. Abdullah AYDIN

Alan Editörleri / Departmental Editors

Kentsel Dönüşüm Pol.ve Yön. / Urban Transformation Politics and Management	Prof. Dr. A. Menaf TURAN
Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi / Organizational Behavior And Administration Psychology	Prof. Dr. Ferit İZCİ
Siyaset Bilimi / Political Science	Prof. Dr. Gökhan TUNCEL
Kamu Mali Yönetimi / Public Financial Management	Prof. Dr. Veysel EREN
Kentsel Alan Yönetimi / Urban Management	Prof. Dr. Yakup BULUT
Göç Yönetimi ve Politikaları / Immigration Politics and Management	Assoc. Prof. Dr. Abdullah AYDIN
Siyasal Katılım ve Demokrasi / Political Participation and Democracy	Assoc. Prof. Dr. Abdullah AYDIN
Uluslararası İlişkiler / International Relations	Assoc. Prof. Dr. Abdullah AYDIN
Siyaset ve Sosyal Bilimler / Political and Social Sciences	Assoc. Prof. Dr. Abdulvahap AKINCI
Yönetim Bilimleri / Management Sciences	Assoc. Prof. Dr. Ahmet TUNÇ
Çevre Yönetimi ve Politikaları / Environmental Politics and Management	Assoc. Prof. Dr. Aziz BELLİ
Yerel Katılım ve Demokrasi / Local Participation and Democracy	Assoc. Prof. Dr. Aziz BELLİ
Yerel Siyaset / Local Politics	Assoc. Prof. Dr. Aziz BELLİ
Avrupa Birliği / European Union	Assoc. Prof. Dr. Osman AĞIR
Afet Yönetimi ve Politikaları / Disaster Politics and Management	Assoc. Prof. Dr. Vedat YILMAZ
Yerel Yönetimler / Local Governments	Assoc. Prof. Dr. Vedat YILMAZ
İşletme Yönetimi/ Business Administration	Assoc. Prof. Dr. Duygu HIDIROĞLU
Yönetim Hukuku / Administrative Law	Asst. Prof. Dr. Bayram DOĞAN
Kamu – Özel İşbirliği / Public – Private Partnership	Asst. Prof. Dr. Bekir GÜNDOĞMUŞ
Uluslararası Politikalar / International Politics	Asst. Prof. Dr. Murad DUZCU
Kamu Politikaları / Public Policies	Assoc. Prof. Dr. Berat AKINCI
Anayasa ve Siyasal Kurumlar / Constitution and Political Institutions	Assoc. Prof. Dr. Berat AKINCI
Yönetim Tarihi / History of Management	Asst. Prof. Dr. Hikmet Selahattin GEZİCİ
Yönetim ve Organizasyon / Management and Organization	Asst. Prof. Dr. Konuralp SEZGİLİ
Uluslararası Ticaret / International Trade	Assoc. Prof. Dr. Hasan Bilgehan YAVUZ
Yönetişim ve Sosyal Politika / Governance And Social Policy	Assoc. Prof. Dr. Yıldız ATMACA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç.Dr.Berat AKINCI	Yayın Kurulu Başkanı / Genel Koordinatör
Assoc. Prof. Dr. Berat AKINCI	Head of the Editorial Board / General Coordinator
Doç. Dr. Vedat YILMAZ	ÜYE / Süreç Yönetimi ve Kurumsal Yönetim Sorumlusu
Assoc. Prof. Dr. Vedat YILMAZ	Member / Process Management and Corporate Governance Officer
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	ÜYE / Yayın Değerlendirme Ön Kontrol Sorumlusu
Assoc. Prof. Dr . Abdullah AYDIN	Member / Release Evaluation Pre-Control Officer
Doç. Dr. Aziz BELLİ	ÜYE / Yayın Değerlendirme Son Kontrol Sorumlusu
Assoc. Prof .Dr. Aziz BELLİ	Member / Release Evaluation Last-Control Officer
Doç. Dr. Ömer Gökhan ULUM	ÜYE / İngilizce Çeviri Ön Kontrol Sorumlusu
Asst. Prof. Dr. Ömer Gökhan ULUM	Member / English Translation Pre-Control Officer
Ar. Gör. Muhammet Mustafa TAT	ÜYE / İndeks Veri Girişi Sorumlusu
R.Astt. Muhammet Mustafa TAT	Member / Index Data Entry Officer
Doç.Dr. Yıldız ATMACA	ÜYE / İndeks Başvuru ve Değerlendirme Sorumlusu
Assoc. Prof. Dr. Yıldız ATMACA	Member / Index Application and Evaluation Officer
Asst. Prof. Dr. Konuralp SEZGİLİ	ÜYE / Ön Dizgi ve Kontrol Sorumlusu
Asst. Prof. Dr. Konuralp SEZGİLİ	Member / Pre-Typesetting and Control Officer
Öğr. Gör. Burak SOMUNCU	ÜYE / Son Dizgi ve Yayın Sorumlusu
Lect. Burak SOMUNCU	Member / Last Typesetting and Publishing Officer

Prof. Dr. Yakup BULUT	TÜRKİYE (TURKEY)	International Editorial Board Member
Prof. Dr. Anarkul URDALETOVA	KIRGIZİSTAN (KYRGYZSTAN)	International Editorial Board Member
Prof. Dr. Galib SAYILOV	AZERBAYCAN (AZERBAIJAN)	International Editorial Board Member
Prof. Dr. İgor V. KRYUCHKOW	AZERBAYCAN (AZERBAIJAN)	International Editorial Board Member
Prof. Dr. Mohamed BELKHIRA	CEZAYİR (ALGERIA)	International Editorial Board Member
Assoc. Prof. Dr. Liudmyla RADOVETSKA	UKRAYNA (UKRAINE)	International Editorial Board Member
Assoc. Prof. Dr. Neringa SLAVINSKAITE	LİTVANYA (LITHUANIA)	International Editorial Board Member
Assoc. Prof. Dr. Olyana KINDIBALYK	MOLDOVA (MOLDOVA)	International Editorial Board Member
Assoç. Prof.Dr. Faiq ELEKBERLİ	AZERBAYCAN (AZERBAIJAN)	International Editorial Board Member
Assoc. Prof. Dr. İbrahim ALİYEV	AZERBAYCAN (AZERBAIJAN)	International Editorial Board Member
Assoc. Prof. Dr. Murtaza HASANOV	AZERBAYCAN (AZERBAIJAN)	International Editorial Board Member

Bilim ve Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Himmet KARADAL	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Seyhan TAŞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (Türkiye)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bayram COŞKUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bekir PARLAK	Bursa Uludağ Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ercan OKTAY	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hacer Tuğba EROĞLU	Selçuk Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali DANIŞMAN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim Ethem TAŞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Önder KUTLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Selahaddin BAKAN	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Selma KARATEPE	İstanbul Gelişim Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Toğrol İSMAYİL	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Veysel Karani BİLGİÇ	Kırıkkale Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yusuf KARAKILÇIK	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yusuf TEKİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Yunus CERAN	Selçuk Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Salih YEŞİL	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Efe EFEÖĞLU	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal BAYRAKÇI	Bayburt Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kadir Caner DOĞAN	Gümüşhane Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sefa USTA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa KOCAOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Liudmyla RADOVETSKA	National Academy of Security Service of Ukraine (UKRAINE)
Doç. Dr. Murat SEZİK	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Murtaza HASANOĞLU	Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi (AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Serdar Vural UYGUN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tuğba YOLCU	Tarsus Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Veysel ERAT	Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Barış KANDEĞER	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Erkan AVŞAR	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU	Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hasan Bilgehan YAVUZ	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Duygu HIDIROĞLU	Mersin Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Nazim Caferov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Dr. Anwar SEKIOU	Bouchaib Üniversitesi (CEZAYİR)
Dr. Elnur ALİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (AZERBAYCAN)

Sayı Hakem Kurulu / Rewiever Board

Dr. Öğr. Gör. Canan SAĞIROĞLU	Adıyaman Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Aydın ÖZDEMİR	Adıyaman Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hatun KORKMAZ	Erciyes Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Selcen ALTINBAŞ UMUT	Trakya Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAMUR	Bingöl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Gül DERTLİ	İstanbul Topkapı Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Serkan GÜNDOĞDU	Munzur Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Murad DUZCU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet KAR	Kırıkkale Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gülcan ŞANTAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi (TÜRKİYE)

Dizinler – Veri Tabanları / Indexes - Databases

Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi ulusal ve uluslararası dizin / veri tabanı tarafından indekslenmektedir. Taradığımız dizinler / veri tabanları:

Turkish Journal of Management and Economics Research (TJMER) is indexed by national and international indexes / databases. Indexes / databases which we scanned:

Google Scholar, ResearchBib, Directory of Research Journal Indexing, Acarindex



Directory of
Research Journal
Indexing

Google Scholar



ACARINDEX

TÜRK YÖNETİM VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS RESEARCH (TJMER)

Yıl / Year: 2024 - Cilt / Volume: 5 - Sayı / Issue: 2

ISSN: 2757-6493

Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, yönetim bilimleri, iktisat, işletme, siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, endüstri ilişkileri, bilişim sistemleri ve yönetimi, maliye ve ekonometri ile ilgili teorik ve uygulamalı bilimsel/özgün makaleleri kabul etmektedir. Türk Kamu Yönetimi Dergisi, yönetim ile ilgili hazırlanan ulusal ve uluslararası düzeydeki akademik çalışmaları yayınlayan hakemli bir dergidir. Dergi ile multidisipliner bir çalışma alanı tesis edilerek literatüre ve uygulamaya katkı sağlaması hedeflenmektedir. Editörler tarafından yapılan ön değerlendirmeyi geçen çalışmalar, kör hakem sistemine göre seçilen en az iki hakem tarafından incelenmektedir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı (Haziran-Aralık) olarak yayınlanmaktadır. Yazarlardan çalışmalarının yayınlanması için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Ayrıca yazarlara ve hakemlere de bir ücret ödemesi yapılmamaktadır. Dergimize gönderilen makalelerin daha önce hiçbir fiziksel ve elektronik ortamda yayınlanmamış olması gerekmektedir. Aynı anda birden fazla dergiye gönderilen bir yayının tespit edilmesi halinde ilgili yazara/yazarlara ait tüm makale değerlendirmeleri iptal edilerek süreç sonlandırılacaktır. Bu nedenle başka bir bilimsel/aktüel dergiye gönderilen ve sonuçlandırılmayan çalışmaların sisteme yüklenmemesi önemle rica edilir. Yazarların ortaya koymuş oldukları veri, bilgi, belge, ifade ve değerlendirmeler kendi sorumluluklarındadır. Bu nedenle ortaya çıkabilecek olumsuzluklardan dolayı yayın, hakem, bilim ve değerlendirme kurulu ile diğer çalışanlarımızın sorumlu tutulamaz. Her yazarın makalelerini sisteme yüklemekle birlikte tüm bilimsel, hukuki ve etik kuralları bildiğini ve bu kurallara uygun bir şekilde yayını oluşturduğunu beyan ve taahhüt ettiği kabul edilmektedir. Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurulu ve dergiyi bağlamaz. Dergimizde araştırma makalelerine yer verilmektedir.

Turkish Journal of Management and Economics Research (TJMER), accepts the theoretical and practical scientific/original articles on management sciences, economics, business, political science, public administration, finance, industrial relations, information systems and management, econometrics and international relations. It is aimed to contribute to the literature and practice by establishing a multidisciplinary workspace with the journal. The works having passed the preliminary consideration done by the editors is evaluated by at least two referees who are selected according to the blind referee system. The publication language of the journal is Turkish and English. Turkish Journal of Public Administration is published two times a year (June - December). The writers don't charge a fee for publication of their works. There is also no payment for authors and referees. The articles submitted to our journal are supposed not to have been published in any physical or electronic environment before. In the event that it is identified that a publication has been sent to more than one journal at the same time, all article evaluations of the relevant author/authors will be cancelled, and the process will be terminated. For this reason, it is strongly recommended that the works, which have been sent to any other scientific/actual journal and not been completed, should not be loaded into the system. The data, information, documents, statements, and evaluations that authors present are at their own responsibility. The publication, referee, science and evaluation committee and other employees can not be held responsible for any inconvenience this may cause. It is accepted that along with the loading their articles to the system, all the authors know all legal and ethical rules and declares and undertakes that they have generated their publications in accordance with these rules. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of Turkish Journal of Management and Economics Research. Our journal includes research articles.

Yayın Etiği / Publication Ethics :

- Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, COPE'nin (Yayın Etiği Komitesi) temel ilkelerini takip eder. Dergi, intihalin bütün çeşitlerine ve telif haklarının ihlaline karşıdır. Yazarlar, Yayın Etik Kuralları Komitesi (Committee on Publication Ethics (COPE)) tarafından belirlenen yayın etiğine ilişkin yüksek standartlara uymalıdır.
- Verilerde sahtecilik yapma veya veri uydurma, yazarlara ait olan eserlere uygun atıflar yapılmaksızın çoğaltılması da dahil olmak üzere intihal ve eserin kötüye kullanılması kabul edilemez uygulamalardır. Herhangi bir etik usulsüzlük vakası çok ciddi şekilde muamele görmekte olup COPE kurallarına uygun olarak ele alınacaktır.
- Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Çalışmanın oluşturulmasında içeriğe entelektüel açıdan katkı sağlamayan kişiler, yazar olarak belirtilmemelidir.
- Yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talep edilebilir, böyle bir durumda yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmaya hazır olmalıdır.
- Makale metnini dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir.
- Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atıf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolere edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karşısı yazılım kullanarak kontrol edilmektedir.
- Makalelerini Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi'ne gönderen tüm yazarların referans verme etik standartlarına uyması beklenir. Makalede kullanılan kaynaklara uygun olarak referansların verilmesi yazar (lar)ın yükümlülüğündedir.
- Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi intihal değerlendirmesi & benzerlik oranı tespitinde Turnitin programı kullanmaktadır. Çalışma yayınlandıktan sonra intihal tespit edilmesi durumunda " Türk Kamu Yönetimi Dergisi " makaleyi geri çekme hakkını saklı tutar.
- Yazar(lar)ın yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.
- Tüm çalışmaların Körleme Hakemlik ile değerlendirilmesi yayın kalitesini doğrudan etkilemektedir. Bu süreç yayının nesnel ve bağımsız değerlendirilmesi ile güven sağlar. Türk Kamu Yönetimi Dergisi, değerlendirme süreci çift taraflı kör hakemlik ilkesiyle yürütülür. Hakemler yazarlar ile doğrudan iletişime geçemez, değerlendirme ve yorumlar dergi yönetim sistemi aracılığıyla iletilir. Bu süreçte değerlendirme formları ve tam metinler üzerindeki hakem yorumları editör aracılığıyla yazar(lar)a iletilir.
- Türk Kamu Yönetimi Dergisi'nde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Dergi sahipleri, yayıncı ve diğer hiçbir politik ve ticari unsur, editörlerin bağımsız karar almalarını etkilemez.
- Turkish Journal of Management and Economics Research follows the main principles of COPE (Committee on Publication Ethics). Journal is against all forms of plagiarism or unethical act of copyright. Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the Committee on Publication Ethics (COPE).
- Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.
- All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Persons who do not make intellectual contributions to the content in the creation of the article should not be mentioned as author(s).
- The raw data of the articles in the framework of the evaluation process can be requested from the author(s). In such a case, the authors should be prepared to submit the expected data and information to the editorial board and the scientific committee.
- By submitting your manuscript to the journal it is understood that this is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal is checked for originality using anti-plagiarism software.
- All authors who submit their manuscripts to the Turkish Journal of Public Administration are expected to comply with the ethical standards of reference. It is the responsibility of the author (s) to give references in accordance with the sources used in the article.
- Turkish Journal of Public Administration uses Turnitin software to calculate the ratio of originality. If the plagiarism is detected after publication, " Turkish Journal of Management and Economics Research " reserves the right to retract the article.
- If the author(s) perceive a mistake or error in the published, early-view or evaluation processes, they have an obligation to cooperate with the editor in informing, correcting or withdrawing.
- Blind peer-review is the principal mechanism by which the quality of research is judged. This evaluation directly affects the quality of the publication. This process provides trust with objective and independent evaluation of the publication. Turkish Journal of Management and Economics Research, evaluation process is carried out with the principle of double blind peer-review. Referees cannot communicate directly with the authors, reviews and comments are transmitted through the journal management system.
- The publication processes implemented in International Turkish Journal of Management and Economics Research are the basis for the development and distribution of scientific knowledge in an impartial and respectful manner. The journal owners, publisher and any other political and commercial elements do not affect the independent decision-making of editors.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALE / ARTICLE

SAYFA / PAGE

Yeter AVŞAR

Atık Yönetimi Stratejisi Olarak “Sıfır Atık Projesi” ve Türkiye’deki Uygulama Örnekleri

82 - 93

“Zero Waste Project” as a Waste Management Strategy and Application Examples in Turkey

Araştırma Makalesi / Research Article

Sadegül DURGUN

Değişen Yönetim Anlayışlarının Kalkınma Planlarına Yansıması

94 - 106

Reflection Of Changing Administrative Approaches On Development Plans

Araştırma Makalesi / Research Article

Akın SAĞIROĞLU

Economic sanctions and international marketing: Strategic adaptation models and practices of companies

107 - 114

Ekonomik Yaptırımlar ve Uluslararası Pazarlama: Şirketlerin stratejik Uyum Modelleri ve Uygulamalar

Araştırma Makalesi / Research Article

Mehmetali KASIM

Mongolia’s Development And Increasing Dependence On China

115 - 126

Moğolistan'ın Gelişimi Ve Çin'e Bağımlılığının Artması

Araştırma Makalesi / Research Article

Cuma SUNGUR

Sosyoekonomik Faktörlerin Sağlık Statüsü Üzerindeki Rolü

127 - 136

The Role of Socioeconomic Factors on Health Status

Araştırma Makalesi / Research Article

Atık Yönetimi Stratejisi Olarak “Sıfır Atık Projesi” ve Türkiye’deki Uygulama Örnekleri

“Zero Waste Project” as a Waste Management Strategy and Application Examples in Turkey

Yeter AVŞAR

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

yetercicek@ksu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7190-7150>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 04.12.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2024

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Çevre sorunlarının temel nedeni sayılan nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler gün geçtikçe daha hızla artan bir hal almaktadır. Çevre sorunlarından ilk etapta “kirlenme” olarak bahsedilirken günümüzde bu durumun daha ciddi boyutlara eriştiği görülmektedir. Bunun en belirgin örneklerinden biri de atık miktarlarındaki artışlar olmaktadır. Çevre sorunlarının nedenleri olarak görülen etmenler, üretim ve tüketim alışkanlıklarının değişmesine ve çeşitlenmesine sebep olurken bu durum sonrasında hem atıkların hem de miktarlarının değişmesine ve çeşitlenmesine sebebiyet vermiştir. Akabinde günümüzde tüm dünya ülkeleri atıklarla savaşır hale gelmiştir. Dünyada yaşamın devam edeceği ve üretim ve tüketimin nüfus artışına paralel olarak artacağı hesaba katıldığında atık sorununu çözmeye yönelik girişimlerin de artması zaruri bir durum olmaktadır. Bu noktada son dönemlerde tüm dünyanın atık yönetimi konusunda gündemini meşgul eden “Sıfır Atık Projesi” önemli bir atık yönetim modeli olarak uygulanmaya konulmuştur. Projenin temel mantığı, atıkları daha oluşmasına imkân vermeden önlemek, mümkünse hiç atık oluşturmamak ya da çevreye en az zarar verecek şekilde atık sorununu çözmek olmaktadır. Bunlardan hareketle çalışmanın amacı, son dönemde dünyada oldukça popüler hale gelen sıfır atık projesinin atık sorununu çözme noktasında ne tür işlevler üstlendiğini ve belediyelerin bu projeyi nasıl hayata geçirdiklerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışmada, ilk olarak sıfır atık projesi ile ilgili detaylı kavramsal çerçeve sunulmuştur. Akabinde sıfır atık projesinin tarihsel süreci hem dünya hem de Türkiye özelinde incelenmiştir. Son olarak Türkiye’de sıfır atık projesini hayata geçiren belediyelerin uygulamada olan sıfır atık projelerine örnekler verilmiştir. Ayrıca çalışmada sıfır atık projesini uygulamaya geçiren belediyelerin çevresel kirliliğin azalmasında çevreye büyük katkılar sundukları, geri dönüşüm, yeniden kullanım gibi yöntemlerle yerel ekonomiyi destekleyerek sürdürülebilir kalkınmaya güç kattıkları ve bunu bir yaşam tarzı haline getirerek çevre konusunda bilinçle düzeyini artırdıkları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Sıfır Atık Projesi,
Tarihsel Gelişim,
Belediye
Uygulamaları

ABSTRACT

Population growth, urbanization, industrialization and technological developments, which are considered to be the main causes of environmental problems, are increasing day by day. While environmental problems were initially referred to as “pollution”, today it is seen that this situation has reached more serious dimensions. One of the most obvious examples of this is the increase in the amount of waste. Factors that are seen as the causes of environmental problems have led to the change and diversification of production and consumption habits, which in turn has led to the change and diversification of both waste and its quantities. Subsequently, today, all countries of the world have become at war with waste. Considering that life in the world will continue and production and consumption will increase in parallel with population growth, it is essential that initiatives to solve the waste problem increase. At this point, the “Zero Waste Project”, which has recently occupied the agenda of the whole world on waste management, has been put into practice as an important waste management model. The basic logic of the project is to prevent waste before it is generated, to create no waste if possible, or to solve the waste problem in a way that causes the least damage to the environment. Based on these, the aim of the study is to reveal what kind of functions the zero waste project, which has recently become very popular in the world, has undertaken at the point of solving the waste problem and how municipalities have implemented this project. In this context, the study first presents the detailed conceptual framework of the zero waste project. Then, the historical process of the zero waste project is analyzed both in the world and in Turkey. Finally, examples of zero waste projects implemented by municipalities that have implemented zero waste projects in Turkey are given. In addition, it was determined in the study that the municipalities that implemented the zero waste project made great contributions to the environment in reducing environmental pollution, strengthened sustainable development by supporting the local economy through methods such as recycling and reuse, and increased the level of environmental awareness by making it a lifestyle.

Keywords:

Zero Waste Project,
Historical
Development,
Municipality
Applications

1. GİRİŞ

Günümüzde çevrenin ciddi çalışma konusu haline gelmesi ve ülkelerin gündemlerini belirleyen bir unsur olması çok yeni bir durumdur. Özellikle de çevrenin son dönemlerde ulusal olmaktan ziyade uluslararası alanda da ciddi bir sorun haline gelmesi günümüzde çevrenin üzerinde yoğunlaşılmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca 17. yüzyılda sanayileşme ve teknolojik gelişme ile başlayan çevresel sorunların 20. yüzyılla birlikte çok ciddi boyutlara geldiği aşikârdır.

Çevre sorunlarının özüne bakıldığında insanoğlunun çevre üzerindeki baskısı ve onu algılayış tarzının çevre sorunlarını oluşturduğu görülür. İnsanoğlu geçmişten bugüne çevreyle sürekli etkileşim ve iletişim içerisinde olmuştur. Ta ki sanayileşmeye kadar olan bu etkileşim ve iletişim biçimi çevreye kalıcı ve geri dönülemez hasarlar vermemiştir. Ancak nüfus artışı, sanayileşme akabinde gerçekleşen kentleşme ve teknolojik gelişmelerin yarattığı çevre sorunları sadece ulusal ölçekte kalmayıp uluslararası alanda da büyük çevresel sorunları beraberinde getirmiştir.

Çevre sorunları ilk olarak 1970’li yıllar ile yüzleşilmeye başlanmıştır. Bunun altında yatan sebep ise çevre sorunlarının hem artması hem de küresel bir hal almasıdır. Çevre sorunlarının nedenlerine bakıldığında ise, sürekli artan nüfus, sanayileşme, düzensiz- çarpık kentleşme, çevre dostu olmayan teknolojilerin varlığı, aşırı üretim ve tüketim ve bunun meydana getirdiği atıklar olduğu görülür. Bu nedenle de hava, su, toprak ve gürültü kirliliği gibi insan sağlığına doğrudan etki eden çevresel sorunları oluşturmaktadır. Ayrıca bu sorunların sınır ve ülke tanımayan özellikte olması da küresel çevre sorunlarını beraberinde getirmektedir.

1970’li yıllardan sonra çevresel felaketlerin hız kesmeden devam etmesi ve küresel bir hal alması neticesinde ülkeler bu sorunları çözmeye yönelik arayışlara girmişlerdir. Bu kapsamda ilk olarak Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ile 1972 yılında Stockholm Konferansı’nda çevre sorunları ve korunması için tüm ülkelerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Ayrıca bu konferansın temel amacı dünyada artan ve hızlanan çevre sorunlarına karşı bir farkındalık yaratmak olmuştur. Akabinde 5 Haziran Dünya Çevre Günü olarak ilan edilmiştir. 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’na hazırlanan Brundtland Raporu açıklanmıştır. Raporda, çevre sorunlarının çözümüne yönelik çeşitli ilkeler ortaya koyulmuş ve ilk defa sürdürülebilir kalkınma kavramı yer verilmiştir. 1992 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansı (Brezilya, Rio de Janeiro) düzenlenmiştir. Bu konferansın amacı ise ilk yapılan konferansın etkilerini değerlendirmek olmuştur. Ayrıca bu konferansa ciddi bir katılım gösterildiği için konferans Dünya Zirvesi olarak bilinmektedir. Konferans sonrasında, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) imzalanmıştır. 2002 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Güney Afrika Cumhuriyeti Johannesburg) düzenlenmiştir. Bu konferansta çevreye duyarlı bir yönetim anlayışı oluşturmak için ilkeler ortaya koyulmuştur. 2012 yılında Birleşmiş Milletler Rio+20 Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Brezilya – Rio de Janeiro) bir önceki konferansların etkilerini ortaya koymak ve yine çevre sorunları çözmek amaçlı pek çok ilkeler benimsediği görülür. Yine 2015 yılında imzalanan Paris Antlaşması, 2020 sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesini oluşturmaktadır. Bu antlaşmanın katılımcı sayısının fazla olması, ilk kez çok sayıda bağlayıcı kurallar içermesi ve bir günde içinde küresel nitelikte en fazla imza toplayan anlaşma olması önemini büyük kılmaktadır (Ergülen & Atcı, 2020: 314- 315). Bu belirtilenler dışında çevre sorunlarına özgü daha pek çok konferansların yapıldığı ve sonrasında uluslararası metin, belge ve antlaşmaların imzalandığı söylenebilir. Bu belgeler çevresel sorunların ne kadar ciddi boyutlara eriştiğinin de göstergesi olmaktadır. Ayrıca bu çalışmalar sonrasında ulusal olduğu gibi uluslararası alanda da çevre politikaları ve çevre yönetim mekanizmaları oluşturulması zorunlu bir hal almıştır.

Çevre sorunlarına yönelik belirtilen tüm çalışmalar günümüzde ciddi artış halinde olan atıklar için de çeşitli ilkeler ve önlemler sıralamıştır. Atık çeşit ve miktarlarındaki her geçen gün yaşanan artışlar, çevre üzerinde yok olma sürelerinin uzunluğu ve hatta yok olmamaları dolayısıyla çevre ve insanlar üzerindeki yarattığı olumsuz etkileri gidermek amacıyla “Sıfır Atık Projesi” son dönemde dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, yerel, bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası düzeyde ciddi bir sorun haline dönüşen atık sorununun çözümü için ortaya çıkan sıfır atık projesinin üstlendiği işlevlerin neler olduğunun belirtmek olmaktadır. Bununla beraber çalışmanın bir amacı da, belediyelerin atık sorununu çözmeye yönelik sıfır atık projesini nasıl uygulamaya geçirdiklerini örnek uygulamaları üzerinden incelemek olmaktadır. Çalışmada, ilk olarak sıfır atık projesi ile ilgili detaylı kavramsal çerçeve sunulmuştur. Akabinde sıfır atık projesinin tarihsel süreci hem dünya hem de Türkiye özelinde incelenmiştir. Son olarak Türkiye’de sıfır atık projesini hayata geçiren belediyelerin uygulamada olan sıfır atık projelerine örnekler verilmiştir. Ayrıca çalışmada sıfır atık projesini

uygulamaya geçiren belediyelerin çevresel kirliliğin azalmasında noktasında çevreye büyük katkılar sundukları, geri dönüşüm, yeniden kullanım gibi yöntemlerle yerel ekonomiyi destekleyerek sürdürülebilir kalkınmaya güç kattıkları ve bunu bir yaşam tarzı haline getirerek çevre konusunda bilinçle düzeyini artırdıkları saptanmıştır.

2. SIFIR ATIK İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İnsanoğlu, ilk ortaya çıkışıyla birlikte, çevreyle sürekli bir etkileşim ve iletişim içerisinde bulunmuş ve tarihsel süreçte de sürekli atık üretmiştir. Ancak sanayi devriminden önceki dönemlerde üretilen atıklar, insanoğlu için büyük sorunlar yaratmamakta, bundan dolayı bu süreçte atık sorununa yönelik çalışmalar da önem arz etmemektedir. 19. yüzyıl öncesinde atıkların miktarının az olması ya da ciddi sorunlara teşkil etmemesinin sebebi o dönemin üretim ve tüketim pratiklerinden kaynaklıdır. Üretim ve tüketim pratiklerinin 19. yüzyıl öncesinde çevreye zarar vermemesi ancak nüfus artışı, kentleşme ve daha da önemlisi ucuz seri üretimi mümkün kılan sanayileşme faaliyetlerinin hız kazanması bu durumu değiştirmiş ve insanlar çevrenin taşıma kapasitesini aşmıştır. Çünkü sanayileşme, artan nüfus ve akabinde gelen kentleşme ve bunların yarattığı aşırı üretim ve tüketim kültürü, kullanımı kolay, ucuz ve tek kullanımlık ürünleri tercih eden ve kullandıktan sonra onları atan bir toplumun günümüzde oluşmasında sebebiyet vermiştir (Bilgili, 2021: 688). Bu bağlamda atık, temelinde üretim ve tüketim olan, insanların ihtiyaç duymadığı ya da duymayacağını düşündüğü ve kullanılmayacağı için elden çıkarılmak istenen malzemeler olarak ifadelendirilmektedir (Bilgili & Çolak, 2021: 771).

Günümüzde dünya nüfusunun %50' sinden fazlası kentsel alanlarda yaşamakta ve 2030 yılına kadar bu oranın %80 olacağı öngörülmektedir. Kentler, dünya yüzeyinin sadece %2' sini kaplamaktadır. Ancak dünyanın doğal kaynaklarının %75' inden fazlası kentlerde tüketilir. Akabinde de küresel olarak üretilen tüm atıkların %70'ini kentler oluşturmaktadır. Dünyada kentleşme hareketleri hız kazanırken, kentsel yaşamda önemli bir problem olarak görülen atık miktarı kentleşme oranından bile daha hızlı büyümesi de dikkat çekici diğer bir husustur (Bulut & Şengül, 2023: 87).

Görüldüğü üzere modern yaşam ile birlikte meydana gelen nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme ve teknolojik gelişmeler çevresel sorunlara sebebiyet verirken bu durum insanoğluna çeşitli sorumluluklar yüklemiştir. Çevreyi korumak, geliştirmek ve doğal kaynakları en etkin ve verimli kullanmak günümüzde insanoğlunun temel sorumluluğu haline gelmiştir. Bu noktada insanoğlu tarafından çevreye bırakılan, her geçen gün miktarı ve çeşidi artan atıkların da nasıl değerlendirileceği ve bertarafı edileceği önemli konulardan olmuştur. Akabinde bu atıkların oluşumunun önlenmesi, mevcut atıkların ise tekrar kullanıma, geri dönüşüme ve geri kazanıma kazandırılması süreçlerini kapsayan sürdürülebilir bir atık yönetimi gündeme gelmiştir (Hakseveren vd., 2021: 624).

Atık yönetiminin tarihsel gelişimine bakıldığında modern uygarlığın gelişmesinden önce olduğu görülmekle birlikte bu gelişimi 6 evrede ele almak mümkündür. Birinci evrenin; M.Ö. 3000 yılında Knossos'da oluşturulan ilk çöplüğün kayıtlara geçmesiyle başladığı görülür. İkinci evre; kontrolsüz depolamanın mevcut olduğu dönemi ifade etmektedir. Üçüncü evre; atık yönetiminde M.Ö. 2000 yılından itibaren kullanılmaya başlanan atık kompostlamanın yapıldığı dönemdir. Dördüncü evre; geri dönüşüm ve kontrollü depolamanın olduğu dönemi belirtmektedir. Özellikle tüm dünyada 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi sonrasında kaynakların geri kazanılması ve atıkların geri dönüştürülmesi yaygın hale gelmiş ve beşinci evrenin bundan dolayı biyolojik arıtma, atıktan enerji elde etme, ileri düzeyde geri dönüşüm ve kaynak geri kazanımı odaklı bir yaklaşımı benimsediği söylenir. Altıncı evre ise; 2000'li yıllar ile birlikte sıfır atık sürecini ifade etmektedir. Bu evrede bütüncül bir yaklaşımdan hareketle gerçek bir sürdürülebilir atık anlayışının benimsenmesi amaçlanmıştır (Akyıl, 2023: 36). Özellikle günümüzde sıfır atık yaklaşımı, çevreye zararı en az ya da sıfır olacak şekilde sürdürülebilir bir ürün üretim ve tüketim yöntemi olarak popülerlik kazanmaktadır (Carrico & Kim, 2014: 58).

Sıfır atık, döngüsellğe dayalı bir kaynak ve atık yönetim yaklaşımı olarak ifade edilir. Bu yaklaşım, sürdürülebilir olan üretim ve tüketim alışkanlarının zamanla var olmasını sağlar ve bu sayede kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını hedefler (20.10.2024, www.sifiratik.gov.tr). Sıfır atığı hedeflemek, atığı başa çıkılması gereken bir sorun olarak görmek yerine, piyasada gerçek bir değeri olan potansiyel bir kaynak olarak görmek anlamına gelmektedir. Sıfır atık, israfı ortadan kaldırmayı ve eski düşünce biçimlerine meydan okumayı amaçlayan bir dizi önlem için birleştirici bir kavramdır (Curran & Williams, 2012: 207). Bununla birlikte sıfır atık, israftan kaçınmayı hedeflerken, atığın önlenmesini, azaltılmasını, yeniden kullanılmasını ve geri dönüştürülmesini savunan bir yaklaşım olarak da ifade edilir. Böylece sosyal dayanışmanın geliştirilmesi de dâhil olmak üzere olumlu sosyo-ekonomik sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olması bakımından bütüncül bir yaklaşım olarak ele alınır (20.10.2024, www.sifiratik.gov.tr). Yine sıfır atık yaklaşımı, ürünün tasarım sürecinden başlayarak, piyasaya sürülmesi ve sonrasında ömrünü tamamlamasına kadar geçen bütün aşamalarında çevresel etkilerinin göz önünde bulundurulması anlayışına sahiptir (Bilgili, 2023: 23).

Sıfır atık projesi öncesinde, atıklar çevre dostu olmayan yakma veya depolama yöntemleri ile büyük oranda bertaraf edilmekteydi. Oluşan atıkların açık alanlarda yakılması, hava kirliliğine neden olan pek çok maddenin havaya salınmasına neden oluyordu. Yine buna ek olarak, atıkların kontrolsüz depolanması toprak ve su kirliliği yanında bitki örtüsü ve ekosistemde dengesizliklerin yaşanmasına sebebiyet veriyordu. Dolayısıyla sıfır atık projesinin uygulamaya geçmesiyle birlikte, atıkların insan ve çevreye olan olumsuz etkileri en aza indirilmeye çalışılmıştır. Akabinde doğal kaynakların korunması ve bunun yönetiminin sürdürülebilir olması noktasında sıfır atık projesi önemli katkılar sağlamıştır. Dahası bu proje ile atıkların geri dönüşümü/kazanımı sayesinde ekonomiye de değer katılmıştır (Ülgüdür, Aydemir & Malkoç, 2024: 127).

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere sıfır atığın, temel hedefi ilk etapta kaynakların etkin kullanımını ve israfa neden olacak bir durumu yaratmamak olmaktadır. Akabinde atık üretmemek için uğraşmak ve buna rağmen atık meydana gelmiş ise geri dönüşüm/kazanım gibi stratejileri devreye koyarak yeniden değerlendirmek hedeflenmektedir. Tabiki de sıfır atık yaklaşımında amaç, atık depolarına atık göndermemek ve çevre sorunları meydana getirmemek olmaktadır. Yine sıfır atık yaklaşımının hem bir felsefe, hem de bir plan, program ve strateji olduğu da aşikârdır. Temel bir felsefesi ve bu felsefeyi uygulamaya koymada plan, program ve stratejilere sahiptir (Güllü, 2022: 114).

Günümüzde atık miktarı ve çeşidinde rol oynayan ekonomik modellerin çevreye yaklaşımları doğrultusunda da önemli tercih meselesi olduğu görülmektedir. Döngüsel ekonomi modelinde, üretim için ham madde kullanımından atık oluşumuna kadar olan süreçte süreklilik ve çevrenin korunması, modelin odak noktasına yerleştirilmiştir. Ancak lineer ekonomi modelinde ise çevre göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda döngüsel ekonomi modeli sıfır atık yaklaşımını destekleyen önemli bir model olarak görülmektedir. Ayrıca döngüsel ekonomi çerçevesinde, geleneksel atık yönetiminden daha entegre ve bütüncül bir kaynak yönetimine geçiş günümüzün acil ihtiyacı olmaktadır. Mevcut atık yönetim sistemleri, kaynak verimliliğini sağlamakta yetersiz kalmakla birlikte ciddi atık problemini de beraberinde getirmektedir. Yine mevcut politikalar ve kurumlar da kaynakların korunması ve verimlilik hedefleriyle uyumlu değildir. Bundan dolayı yenilikçi politikalar önem kazanmış ve bu noktada atıkların sadece geri dönüşümü ve bertarafı değil aynı zamanda atığın yeniden kullanımı ve atığı önleme stratejileri de politikalara yön vermiştir (Koşoçaydan, 2024: 212).

Aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere lineer ekonomi modelinde atık, her türlü üretim ve tüketim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan bir çevresel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte atığın oluşmaması ya da azaltılması noktasında sürece herhangi bir unsurun dâhil edilmediği görülmektedir.

Şekil 1. Atığa Giden Süreci (Lineer Ekonomi)



Kaynak: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022.

Sıfır atık yaklaşımının, atıklar oluşmadan önce; üretim, tüketim ve hizmet süreçlerinde atık oluşumunun önlenmesine yönelik stratejiler benimsediği görülür. Bu doğrultuda, kullanım süresi uzun ürünlerin dizaynı, üretilen atığın çevre ve insan sağlığına olumsuz etkisinin olmaması ve madde ve ürün içeriğinde zararlı maddelerin kullanılmaması izlenen süreçler olmaktadır. Atıkların oluşması halinde ise; ilk aşama ve genelde ilk tercih edilen *tekrar kullanım*, ki bu aşama ürünün tamamının veya bir kısmının onarılması ve yeniden kullanılması halidir, *geri dönüşüm*, bu da yeniden değerlendirilebilen atıkların çeşitli işlemlerden geçerek üretim sürecine yeniden dâhil olmasıdır, *enerji geri kazanımı* ve son süreç ve son tercih olarak atıkların *bertarafı* olmaktadır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Bu sürecin işlenişini son dönemlerde büyük rağbet gören döngüsel ekonomi modelinde görmek mümkündür.

Döngüsel ekonomi modelinde aşağıda görüldüğü üzere sıfır atık yaklaşımı modelin bir parçası olmakta ve atık miktarını olabildiğince en aza indirmek ve ortaya çıkan atıkları da tekrar kullanıma dâhil etmek amaçlanmaktadır. Ayrıca bu ekonomi modelinde her türlü üretim ve tüketimin her sürecinde atığın oluşmaması ya da oluşan atığın geri kazanılması noktasında sürece stratejiler dâhil edildiği görülmektedir.

Şekil 2. Döngüsel Ekonomi ve Sıfır Atık Süreci

Kaynak: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022.

Sıfır atığın sürdürülebilirliğinde öncelikli konulardan biri olan sıfır atık yönetimi ise, döngüsel ekonomi modeline uyum ve geçiş açısından benimsenmesi gereken bir atık yönetim yaklaşımı olması dolayısıyla da önemlidir (Mısır & Arıkan, 2022: 70). Sıfır atık yönetim sistemi, “*atık oluşumunun önlenmesinden başlayarak, atıkların azaltılması, kaynağında ayrı biriktirilmesi, geçici depolanması, ayrı toplanması, taşınması ve işlenmesi süreçlerinin hepsini içine alan, fayda ve maliyet unsurları göz önünde bulundurularak oluşturulan yönetim sistemi*” olarak tanımlanmaktadır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Bu yönetim sistemi son dönemde atık yönetimi dünyasında benimsenin bir yönetim sistemi olmaktadır.

Günümüzde dünyanın atıklara yönelik bakış açısının, önemli bir strateji olarak görülen, sıfır atık yaklaşımına dönüşümünün altında yatan çeşitli sebepler vardır. Bir başka deyişle bu dönüşümü zorunlu kılan pek çok gelişmeler yaşanmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi boyutlara ulaşan çevre sorunları ve atık ve yönetimi sorunu sıfır atık yaklaşımının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu kapsamda aşağıda belirtilen üç neden yaklaşımın dünyanın gündeminde yer almasını sağlamıştır (Bilgili, 2021: 690):

- Atık miktar ve çeşitlerinin artmasıyla birlikte atığın bertarafına ilişkin kaygıların artması,
- Küresel ısınma ve doğal kaynakların tükenmesi gibi küresel ölçekli çevre sorunlarının ekolojik kaygıları artırması,
- Teknoloji alanındaki ilerlemelerin atık yönetiminde yeni fırsatlar yaratmasıdır.

Yukarıda belirtilen bu üç neden etrafında sıfır atık yaklaşımı dünya ve Türkiye özelinde bir gelişim göstermiştir.

3. SIFIR ATIK PROJESİNİN TARİHSEL SÜRECİ

Sıfır atık kavramı günümüzde çok popüler bir kavram olmakla birlikte kavramın ilk olarak nerede kullanıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak kavramın ilk olarak 1970’li yıllarda Amerikalı kimyager Paul Palmer tarafından kullanıldığı belirtilir. Paul Palmer 1970’li yıllardan itibaren sıfır atık ile ilgili olan çalışmalarını 2004 yılında “Getting to Zero Waste” (Sıfır Atık Başlarken) adlı kitabında toplamıştır. Bu kitabın zaman içerisinde güncellenmesi yapılmaktadır. Yine 1973 yılında Silikon Vadisindeki Şirketler “ Sıfır Atık Sistemleri Anonim Şirketi” ni kurmuşlardır. Bu şirketi kurarak şirketler, tekrar geri kazanımı olan değerli materyallerin ve temiz kimyasalların ticari dolaşımını sağlamayı amaç edinmişlerdir. Ayrıca bunu bütün dünyaya duyurmak için çabalamışlardır. Bundan dolayı Paul Palmer’in kullandığı sıfır atık kavramı kimyasallardan kaynakların geri kazanılmasına yönelik olmuştur (Yaşa, 2022: 2015; Bulut & Şengül, 2023: 88).

Sıfır atık kavramının gündemde yer almasını sağlayan gelişmelerin ise 20. yüzyılda somutlaştığı görülür. 1990’ların sonlarından itibaren sıfır atık kavramının San Francisco, Tokyo, Milan, Galler gibi büyükşehirlerde uygulandığı görülür. Ayrıca Adidas, Subaru ve Unilever gibi firmaların da ürünlerinde sıfır atığı vurguladıkları

görülmektedir. Yine bu tavırları kamuoyunun da dikkatini çekmiştir. 1995 yılında Almanya'dan sonra Avustralya hükümeti de "2010'a kadar atık yok" hedefini bildirmiştir. Bu durum dünyada ilk kez bir hükümetin atık yönetimi konusunda zorlayıcı bir girişime yöneldiğinin göstergesi olmuştur. Ancak uygulamada hedefin gerçekçi olmamasında ötürü istenen sonuca ulaşamamıştır. 2004 yılında "Sıfır Atık Güney Avustralya" isimli bir oluşum Avustralya'da oluşturulmuştur. 2012 yılında ise ABD'de de "Sıfır Atık İş Konseyi" kurulmuştur. Avrupa'da ise 2014 yılında "Sıfır Atık Programı Belgesi" yayımlanmıştır. 2022 yılında ABD'de de Uluslararası Sıfır Atık İttifakı oluşturulmuştur. Akabinde Yeni Zelanda da bu kurul ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. Avrupa'da sıfır atık ile ilgili gelişmeler devam ederken Avrupa Birliği'nin (AB), kuruluş olarak sıfır atık konusunda dünyadaki gelişmelere göre daha geride kaldığı görülmektedir (Özdil & Çırak, 2024: 57). AB 2018 yılında kabul ettiği döngüsel ekonomi modeliyle ve benimsediği atık yönetimi mevzuatıyla sıfır atığa yönelik uygulamalara başlamıştır. Düzenli depolama direktifini hayata geçirmesiyle birlikte, sahasında bertaraf edilecek atık miktarının 2035 yılına kadar toplam atığın maksimum %10'u olabileceği direktifte ifade edilir. Bu da atığın %90'ının değerlendirilmesi anlamına gelmekle, atığın önlenmesi ve azaltılması yönünde birliğin bir çaba içerisinde olduğunu göstermektedir (Mısır & Arıkan, 2022: 70). Buradan hareketle, sıfır atık ile ilgili dünya genelinde somut çalışmaların 20. yüzyıl ile başladığı görülmektedir.

Dünyada sıfır atık projesini hayata geçiren ülkelerden biri olarak Çin ele alınabilir. Çünkü Çin'in artan nüfusunun yanı sıra ekonomisinin ve toplumunun hızlı gelişimi, ülkeyi sadece karbon tüketicisi olarak değil, aynı zamanda CO2 emisyonları ve atık üreticisi olarak da dünya çapında lider konuma getirmiştir. Son yirmi yılda Çin, evsel atık üretiminde hızlı bir artış yaşamıştır. 2019 yılında Ocak ayında Şanghay'da, Temmuz 2019'da yürürlüğe giren, ayrıştırılmış atıkların sınıflandırılmasına yönelik bir standart yayımlanmıştır. Uygulama Şanghay ile sınırlı olmasına rağmen, konsept tüm ülkeye hızlıca yayılmıştır. Daha sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti Konut ve Kentsel-Kırsal Kalkınma Bakanlığı (MOHURD) Kasım 2019'da tüm ülke için benzer bir standart yayımlamıştır. Standart, atıkları belirli renklerle karakterize edilen dört kategoride sınıflandırmaktadır: gıda atıkları için yeşil, geri dönüştürülebilir atıklar için mavi (kâğıt, plastik, metal, cam, kumaş vb.), tehlikeli atıklar için kırmızı ve çöp atıkları için siyah renklendirme yapılmıştır. 2019 yılı Temmuz-Eylül tarihleri arasında 2 ay süreyle Şanghay'da atık ayrıştırma uygulamasının gerçekleştirilmesinin ardından ilk başarı gözlemlenmiştir. 2019 yılında 4500 ton/gün ile Şanghay'da toplanan geri dönüştürülebilir 'mavi' atık miktarında 2018'e kıyasla 5 kat artış olduğu görülmüştür. Ayrıştırılan 'yeşil' gıda atığı miktarı 9200'e ton/gün yükselirken, 'siyah' atık miktarı buna paralel olarak 15.500'e ton/gün düşmüştür. Bu, 2018'e kıyasla çöp kalıntısında %26'luk bir azalmayı temsil etmektedir (Lee vd., 2020).

Dünyada sıfır atık konusunda yaşanan bu gelişmelere Türkiye de tarafsız kalmamıştır. Türkiye'de 2016 yılında oluşan belediye atığının %65'i düzenli depolama suretiyle bertaraf edilirken, %9 oranında ise geri kazanım sağlandığı görülmüştür. Bu oran gelişmiş olan ülkelerle farklılık göstermektedir. Örneğin Almanya'nın 2016 yılında düzenli depolama suretiyle bertaraf ettiği atık oranı %18 iken, geri kazanım oranının ise %42 olduğu görülmüştür. Dünyada yaşanan tüm bu gelişmeler, Türkiye'de detaylı bir atık yönetim stratejisinin oluşturulmasını ve uygulamaya geçilmesini gerekli kılmıştır (Gül & Yaman, 2021: 1276).

Türkiye'de ilk olarak 2017 yılında yapılan tanıtımla sıfır atık yaklaşımına yönelik bir proje geliştirilmiştir. Sıfır atık projesi öncelikle "Cumhurbaşkanlığı Külliyesi" ile "T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı"nda uygulamaya konulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde gerçekleştirilen tanıtım toplantısının ardından ise tüm Türkiye'de uygulanmasına (kamu kurum/kuruluşları, okullar, alışveriş merkezleri, turizm tesisleri, hastaneler, havaalanları, büyük işyerleri) yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu proje zamanla Türkiye'de yaygınlaşmaya başlamış özellikle de belediyeler tarafından benimsenmektedir. Ayrıca sıfır atık projesinin 2023 yılı itibarıyla de tüm Türkiye'de uygulamaya konulacağı projenin hedefleri arasında belirtilmiştir (Yaşa, 2022: 216). Günümüz itibarı ile de tüm kamu kurum ve kuruluşları başta olmak üzere, özel sektör de dâhil, projenin uygulamaya konulduğu görülmektedir. Türkiye'de sıfır atık projesi ile atıkların azalması, geri dönüşüm oranlarının artması ve bu noktada sürdürülebilirliğin sağlanması için kamu bilincinin gelişmesi hedeflenmektedir. Projenin başarıya ulaşmasında yerel yönetimler ve başta belediyelerin katılımı hayati önem taşımaktadır. Çünkü belediyelerin üstlendiği roller ve projenin hedefleri birebire uyumakta ve projenin başarısı da belediyelerin projeyi ne kadar uygulamaya geçirdiğiyle alakalı olmaktadır. Bu kapsamda çevre kirliliğini azaltmak, geri dönüşümü uygulamak ve buna teşvik etmek ve sürdürülebilir atık yönetiminin kentsel planlamaya entegre etmek, belediyelerin temel hizmet alanları olmaktadır. Keza tüm bunların gerçekleşmesi hem sıfır atık yaklaşımının uygulanması hem de kentsel yaşamın desteklenmesini anlamına gelmektedir (Koşoçaydan, 2024: 212). Bu noktada projenin başarısında belediyeler kilit bir noktada yer almaktadır.

2017 yılında yapılan tanıtım toplantısı sonrasında Türkiye'de sıfır atık projesine yönelik olarak 2018 yılı Ekim ayında Sıfır Atık Yönetmelik Taslağı hazırlanmıştır. Akabinde 12 Temmuz 2019 tarihli ve 30829 sayılı Resmî

Gazete 'de Sıfır Atık Yönetmeliği yayınlanmıştır (Gül & Yaman, 2021: 1276). Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2022) tarafından sıfır atık, "Üretim, tüketim ve hizmet süreçlerinde atık oluşumunun önlenmesi/azaltılması, Nedir? yeniden kullanıma öncelik verilmesi, oluşan atıkların ise kaynağında ayrı biriktirilerek toplanması ve geri dönüşüm ve/veya geri kazanımının sağlanarak bertarafa gönderilecek atık miktarının azaltılması suretiyle çevre ve insan sağlığının ve tüm kaynakların korunmasını hedefleyen yaklaşımdır." şeklinde ifadelendirilmiştir. Ayrıca Sıfır Atık Yönetmeliğinde, sıfır atık projesinin amacı, "Hammadde ve doğal kaynakların etkin yönetimi ile sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda atık yönetimi süreçlerinde çevre ve insan sağlığının ve tüm kaynakların korunmasını hedefleyen sıfır atık yönetim sisteminin kurulmasına, yaygınlaştırılmasına, geliştirilmesine, izlenmesine, finansmanına, kayıt altına alınarak belgelendirilmesine ilişkin genel ilke ve esasların belirlenmesidir." şeklinde izah edilmiştir.

Türkiye'de sıfır atık projesi; israfın önlenmesi, kaynakların verimli kullanılması, atık üretiminin azaltılması, etkili toplama sistemlerinin kurulması ve geri dönüşüm süreçlerinin iyileştirilmesi noktasında ön plana çıktığı ve belirtilen amaçları yerine getirmeye hizmet ettiği görülür. Sıfır Atık Yönetmeliği de bu kapsamda oluşturulmuş ve temel amacına bakıldığında çevre koruma ilkeleri doğrultusunda doğal kaynakların etkin ve verimli yönetimi ile çevre ve insan sağlığını korumak olduğu görülmektedir (Koşoçaydan, 2024: 212). Sıfır atık yönetmeliğine göre, birimlerde oluşturulacak olan sıfır atık yönetim sisteminde, her bir renk bir atık türünü belirtmektedir. Ayrıca atıkların biriktirileceği kumbaraların üzerinde, atıkların türlerine uygun renklerde bilgilendirme afişleri yer alabilmektedir. Yine kaynağından ayrı toplanan atıklar ilk olarak geçici depolama alanına getirilmektedir. Sonrasında, atıkların giriş ve çıkış işlemleri ardından lisanslı geri kazanım ve bertaraf tesislerine gönderilmektedir. Yemek atıkları, park bahçe atıkları, sebze-meyve atıkları gibi organik atıklar kompost hale getirildikten sonra işlemin yapıldığı alanlarda toprak iyileştirici gübre olarak da kullanılabilir (Gül & Yaman, 2021: 1276).

Sıfır Atık Sistemi, firma, kurum veya kuruluşların sıfır atığa dâhil olabilmesi için uygulaması gereken adımlardan oluşan 7 aşamalı bir rehber olarak değerlendirilmektedir. Bu aşamalar aşağıdaki gibi özetlenebilir (05.11.2024, sifiratik.gov.tr/SistemKurulumu):

- *Odak Noktalarının Belirlenmesi*; Kurumdaki sıfır atık yönetim sisteminin kurulmasından, etkin ve verimli bir şekilde uygulanmasından, izlenmesinden, bilgi akışının sağlanmasından, raporlama yapılmasından sorumlu olacak kişiler belirlenir. Aynı zamanda bunlar sıfır atık yönetimini sağlayacak ekibin başında olacak kişiler olmaktadır.
- *Mevcut Durum Tespiti*; Sıfır Atık Yönetim Sistemi kurumlarda uygulanırken, öncelikle atıklar konusunda ne durumda olduğu belirlenir ve mevcut durumun analizi yapılmaktadır. Bu durum ilerlerken kuruma ciddi katkılar sağlayacaktır.
- *Planlama*; Bu aşamada, mevcut durum esas alınarak kuruma özgü termin planı hazırlanır.
- *İhtiyaçların Belirlenmesi & Temin*; Sıfır Atık Sistemi kurumda uygulanırken, kurumdaki her birim dikkate alınarak (ofisler, yemekhane, revir gibi) ihtiyaç duyulacak tüm ekipmanlar belirlenir, listelenir ve uygulamaya geçilmeden önce temin edilir.
- *Eğitim & Bilinçlendirme*; Ekipmanların temini tamamlandıktan sonra, uygulamaya geçilmeden önce hedef kitlelere yönelik uygulamalı eğitim ve bilgilendirme çalışmaları yapılır.
- *Uygulama*; Temin edilen biriktirme ekipmanları personellerin kolayca ulaşabileceği noktalara, uygun aralıklarla yerleştirilir. Ekipmanlara göre tasarlanmış bilgilendirme afişleri, ekipmanların üstüne, kolayca görülebilecek şekilde asılır. Biriktirme ekipmanı ve tanıtım materyallerinde renk skalasına dikkat edilmelidir.
- *Raporlama*; Bu aşamada uygulamanın etkinliğinin değerlendirilmesi amacıyla çalışma ekibi tarafından izleme yapılır ve varsa uygulamanın aksayan yönleri, eksiklikler veya geliştirilecek taraflar tespit edilir, önlemler alınır.

Sıfır Atık Yönetmeliği kapsamında 2024 yılı Nisan ayı itibariyle Sıfır Atık Yönetim Sistemine geçmiş olması gereken kurum ve kuruluşlar belirtilmiştir. Sıfır Atık Yönetim Sisteminin kuran yer için "Sıfır Atık Belgesi" almasına yönelik de düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda mahalli idareler, kamu kurum ve kuruluşları, organize sanayi bölgeleri, havalimanları, limanlar, iş merkezi ve ticari plazalar, alışveriş merkezleri, sanayi tesisleri gibi tüm bina ve yerleşkeler sıfır atık yönetim sistemine geçmek zorundadır. Sıfır atık projesinin uygulanmasında en önemli birim olan belediyelerin görev ve sorumlulukları, 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanuna göre belediyelerin sıfır atık projesini destekler temel görev ve sorumlulukları aşağıdaki ifade edilebilir (Koşoçaydan, 2024: 2014; Taş vd., 2024: 168):

- Belediyeler halkın ortak ve yerel mahiyetteki ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdürler. Ayrıca sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanması yine belediyelerin desteklemesi gereken sorumlulukları arasında olmaktadır.
- Belediyeler, kentin altyapı, imar, şehir planlaması gibi kentsel hizmetlerin geliştirilmesinden sorumlu birimlerdir. Yine trafik, park ve yeşil alanlar gibi kamu alanlarının yönetimini de üstlenirler.
- Belediyeler itfaiye ve zabıta gibi sağlık ve güvenlik hizmetleri noktasında da kentte birincil konumdadırlar. Yine bunlara ek olarak çevre sağlığını koruma ve katı atık yönetimi gibi çevresel sorumlulukları da bulunmaktadır.
- Eğitim ve sosyal hizmetler kapsamında belediyeler, gençlik ve spor aktivitelerini destekler, kültürel ve sanatsal faaliyetlerde bulunur ve sosyal yardımlar sağlarlar.
- Belediyelerin son dönemler çeşitli proje ve inisiyatifleri doğrultusunda yerel kalkınmaya katkılar sağlamadaki önemleri de anlaşılmıştır. Yine yerel işletmeler ve turizm faaliyetlerine destek olarak yerel kalkınmayı geliştirmeyi amaçladıkları görülür.
- Belediyelerin kendi görev ve sorumluluk alanları içerisinde yönetmelikler çıkarabilmeleri kentsel sınırlar içerisinde düzenleyici bir rol oynamalarını sağlamaktadır.

Yukarıda da görüldüğü üzere kentsel alanların yönetiminden sorumlu belediyeler, doğrudan sorumlu olduğu coğrafi alanları çevresel olarak koruma ve halkın yaşam kalitesinin yükselmesine katkılar sunma gibi imkânlarla donatılmıştır.

4. TÜRKİYE'DEKİ BELEDİYELERİN SIFIR ATIK PROJESİ KAPSAMINDA UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Günümüzde kentler şehir planlaması yaparken çevre göz ardı edilmemekte ve çevreyle uyumlu bir ekolojik kent planlaması söz konusu olmaktadır. Bu süreçte kentler sıfır atık yaklaşımına bağlı kalarak oluşturacak eko-kentlerde kaynakların yeniden kullanımının en üst düzeye çıkarılmasını ve tüm atık ürünlerin geri dönüştürülmesini/kazanılmasını/kullanılmasını hedeflerler. Bu hedefleri gerçekleştirmeye yönelik stratejiler, çevrenin korunması ve sürdürülebilir kentsel kalkınmanın sağlanması noktasında ciddi önemdedir. Ayrıca sıfır atık yaklaşımını benimseyen eko- kentlerde, yenilikçi atık yönetimi stratejileri ile ekolojik ayak izini en aza indirmeyi amaçlayan kentsel tasarım stratejileri de benimsenmektedir. Bu stratejiler içerisinde kompostlama, geri dönüşüm ve atıktan enerji kazanımı sayılabilir. Yine eko- kentler yenilenemeyen kaynakların tüketimini azaltmak ve kolayca geri kazanılabilen, yeniden kullanılabilen veya geri dönüştürülebilen malzemelerin kullanımını teşvik etmek üzere tasarlanmıştır (Koşoçaydan, 2024: 213). Bu noktada kentsel alanların yönetiminden ve günlük işlerinden sorumlu belediyelere büyük görevler düşmektedir. Belediyeler halkın kentsel alana özgü gündelik hizmetlerini yerine getiren birimler olmakla birlikte kentsel alanda yaygınlaşan atık problemine yönelik sorunları da çözmekle yetkili ve sorumlu birimler olmaktadır.

Bu kapsamda aşağıda sıfır atık projesini uygulamaya geçirme noktasında belediye örnekleri yer almaktadır (06.11.2024, sifiratik.gov.tr/kutuphane/):

- **Dilovası Belediyesi (Kocaeli), Hanelerde Sıfır Atık Projesini** Eylül 2022 yılında belediye sınırları dahilindeki haneler baz alarak uygulamaya koymuştur. Projenin amacı, israfın önlenmesi, doğal kaynakların daha verimli kullanılması, atık oluşumunun engellenmesi ya da minimize edilmesidir. Ayrıca proje kapsamında, toplumsal bilinci oluşturmak, geri dönüştürülebilir atık miktarını yükseltmek, evsel atık toplama maliyetini düşürmek ve verimliliği artırmak hedeflenmektedir. 2022 yılı Eylül ayı sonu itibariyle proje başlangıcında 250 kg/hafta olan geri kazanılabilir atık miktarı yaklaşık 700 kg/haftaya çıkarılmıştır. Projenin kazanımları doğrultusunda, hanelerden toplanan kâğıt, plastik, cam ve metal atıklar %40, bitkisel atık yağ %20, atık pil %20 ve elektronik atık ise %30 oranında artmıştır. Yine 2024 yılı yani projenin ikinci yılında ise atık toplama miktarı %40 arttığı görülmüştür. Bu sayede toplanan atıkların geri dönüşümü yerel ekonomi ve akabinde ülke ekonomisine katkılar sağladığı gibi geri kazanılabilenlerin ayrıştırılması gibi düzenli depolama giderlerinde de azalmalar sağlanmıştır. Ayrıca proje uygulama alanında atıkların ayrıştırılması ve dönüşümün önemi konusunda farkındalık ve toplumsal bilinç düzeyi artmıştır. Yine bu proje ile atıklarda azalma söz konusu olduğundan çevre daha yaşanabilir bir hale gelmektedir (07.11.2024, dilovasi.bel.tr/haber/1/2117/dilovasinda-hedef-sifir-atik/).
- **Zeytinburnu Belediyesi (İstanbul) Çevre ve İklim Değişikliği Eğitim Merkezi;** çevre sorunlarının çözümünde ve atıkların yönetiminde en etkili ve kalıcı yöntemlerin başında nitelikli bir çevre eğitimi

gelmesi ilkesinden hareketle öğrencilere yönelik eğitim çalışmaları gerçekleştirmek üzere Zeytinburnu/Maltepe Mahallesi’nde mülkiyete belediyeye ait olan bir alanda ilgili belediye tarafından kurulmuştur. Bu merkezde öğrenciler sıfır atık ve iklim değişikliği konularında eğitim görmekte ve sonrasında teknik gezi ve atölye çalışmaları ile öğrendiklerini pekiştirmektedirler. Bu proje ile 12.042 öğrenci ile eğitim, teknik gezi ve atölye çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 47.358 kg organik atık işlenmiş ve 31.012 kg kompost üretilmiştir. Yine 5.975 kg ise solucan gübresi üretilmiştir. Proje 2022 yılında “Sıfır Atık Yerel Yönetim Ödülü” gibi alanında çeşitli ödüller de almıştır. Yine bu proje ile çocuklara sıfır atık ve iklim değişikliği konularında farkındalık kazandırılmış ve bertarafa giden atık miktarının azalmasıyla çevreye verilen zarar da minimum düzeye indirilmiştir (07.11.2024, zeytinburnu.istanbul/projeler/cevre-projeleri/cevre-ve-iklim-degisikligi-egitim-merkezi/).

- **Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, Yemek Artıklarından Sokak Hayvanlarına Mama Üretimi Projesi** ile atık olarak dökülen yemeklerin, ekmeklerin ve et kırıntılarının geri dönüştürülmesi amacıyla sokak hayvanlarına içerik yönünden zengin mamalar üretmek amaçlanmaktadır. Ayrıca bunlar geri dönüştürüldüğü için yerel kalkınmaya da katkılar sunacağı belirtilmiştir. Bu proje ile sekiz ayda 60 ton yemek artığı toplanarak 28 ton mama üretimi gerçekleştirilmiş olup 28 ton mama ile belediye bütçesi ciddi düzeyde tasarruf elde etmiştir. Proje ile 2024 yılının ilk beşinci ayında mama üretim miktarı yaklaşık olarak %50 artmıştır (07.11.2024, www.sanliurfa.bel.tr/icerik/17632/21/sanliurfa-buyuksehir-belediyesi-sokak-hayvanlari-icin-mama-uretimine-basladi).
- **Zile Belediyesi (Tokat), Pet Şişeni Getir, Pekmezini Götür Projesi** ile öğrencilere çevre bilincini kazandırmak ve sıfır atık konusunda farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca proje kapsamında pekmez gibi yerel bir ürünle ödüllendirme yapılması öğrencileri projeye katılmaya da teşvik etmiştir. Bu proje ile 38. 000 kişiye hizmet verilmiş olup, bir yıl içerisinde 500 ton geri kazanılabilir atık toplanmıştır. Proje sonucunda çevreye verilen zarar azalmakta, yerel pekmez üreticilerine talep artması neticesinde yerel kalkınma canlanmakta ve atık miktarında da ciddi şekilde azalmalar görülmektedir (07.11.2024, site.zile.bel.tr/index.php/2022/08/22/).
- **Ladik Belediyesi (Samsun), Atığını Getri Fidanını Götür Projesi** ile atıkların geri dönüşümü ve ekonomiye kazandırılması noktasında halkın bilinçlendirilerek atığın azaltılmasının sağlanması, atık oluşumunun önlenmesine teşvik edilmesi ve atık karşılığı verilen fidanlarla ilçedeki ağaç popülasyonunun artırılması amaçlanmaktadır. Proje kâğıt, karton, plastik, metal, cam ve bitkisel atık yağları kapsamaktadır. Proje sayesinde 2.460 kişiye hizmet verilirken 910 kişiye de eğitim verilmiştir. Yaklaşık 4,2 ton geri kazanılabilir atık toplanmıştır (08.11.2024, [//www.ladik.bel.tr/haber/2309/](http://www.ladik.bel.tr/haber/2309/)).
- **Bağcılar Belediyesi (İstanbul), Sıfır Atık, Sıfır Kayıp Projesi** ile ilçe genelinde toplanan ambalaj atıklarının türlerine göre ayrıştırılması sağlanarak geri dönüşüm sürecine dâhil edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca hizmet edecek tesis belediye tarafından 2015 yılında kurulmuştur. Günde yaklaşık 3 ton atık bu tesiste ayrıştırılmaktadır. Proje kapsamında, geri kazanıma gönderilen atık miktarı artarken bertarafa giden atık miktarı azalmış ve atıklar ekonomiye tekrar kazandırılmıştır. 2009- 2014 yılları arasında toplanan atık 56. 225 iken 2015- 2022 yılları arasında ise toplanan atık miktarı 134.766 ton olmuştur. Yani %112 atık toplama miktarı artmıştır (08.11.2024, www.bagcilar.bel.tr/haber/5594/).
- **Tuzla Belediyesi (İstanbul), Sıfır Atık Ligi Projesi** ile kişi başı düşen karbon ayak izinin düşürülmesi, bireysel tasarruflar ile küresel ısınmadaki artışı yavaşlatma, gelecek nesillere temiz ve yaşanabilir bir dünya bırakmak için geri dönüştürülebilir atık toplama ve ayrıştırma farkındalığının oluşturulması amaçlanmaktadır. Proje kapsamında 15- 25 yaş arası gençler ile 4’er kişilik takımlar oluşturulmuş ve beş hafta boyunca her hafta için belirlenen farklı atık grupları (kâğıt, cam gibi) yarışan gruplar tarafından toplanmıştır. Bu atık grupları da kilo başına puanlanmıştır. Proje sonunda 150 takımın projeye dâhil olduğu görülmüştür. Ayrıca beş hafta içerisinde 31.500 ton geri kazanılabilir atık toplanmıştır. Bu proje ile hem gençlere takım çalışması yetisi ve rekabet gücü kazandırılmış hem çevreye verilen zararın önüne geçilmiş hem de atıklar ekonomiye kazandırılmıştır (07.11.2024, www.tuzla.bel.tr/icerik/11/7967/tuzla-belediyesi-sifir-atik-ligi-basliyor.aspx).
- **Atakum Belediyesi (Samsun), Katı Atık Otobüsü Projesi** ile ambalaj atıklarının geri dönüşüme ve ekonomiye kazandırılması ve vatandaşta bir alışkanlık ve farkındalık yaratması amaçlanmıştır. Proje kapsamında kâğıt, metal, plastik, cam ve bitkisel atık yağlar tartılarak ederi değerinde vatandaşan alınmaktadır. Bu projede çevre kazandığı gibi vatandaş da kar elde etmektedir. Çünkü getirdiği atık miktarınca maddi bir kazanç elde etmektedir. Proje sonunda yani 53 hafta sonrasında 12.500 kişiye hizmet

verilmiştir. Ayrıca 52,7 ton geri dönüştürülebilir atık toplanmıştır (08.11.2024, atakum.bel.tr/haber-detay).

- **Esenler Belediyesi (İstanbul), ESMATİK ve Akıllı Geri Dönüşüm Toplama Noktası Projesi** ile geri dönüşebilen atıkların kaynağında ayrıştırılması amaçlanmıştır. Bu proje ile Akıllı Geri Dönüşüm Toplama Noktaları oluşturulmuştur. ESMATİK (Esenler Geri Dönüşüm Otomatı) okullarda ve belediye hizmet binasında bulunmaktadır. Akıllı Geri Dönüşüm Toplama Noktalarına teslim edilen atıklar, türü ve miktarına göre puanlanacak ve puanlar ESMATİK kartına yüklenecektir. Bu puanlar ile vatandaşlar anlaşmalı marketlerde alışveriş yapabileceklerdir. Bu proje ile yirmi ayda 175.290 vatandaşa hizmet verilmiş ve 3.000 ton geri dönüştürülebilir atık toplanmıştır (09.11.2024, <https://esenler.bel.tr/projeler/geri-donusum/>).
- **Akşehir Belediyesi (Konya), Atma Tıkla Projesi** ile evlerde oluşan atıklar türlerine göre ayrıştırıldıktan sonra ekipler tarafından teslim alınarak geri dönüşüme kazandırılmakta ve karşılığında promosyon ürünler ile toplumun geri dönüşüme teşvik edilmesi ve bilinçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Tıkla mobil uygulamasında atık, türü ve kilosuna göre puanlanmaktadır. Bu proje kapsamında atmış bin vatandaşa hizmet verilmiş ve yirmi beş bin TL de yardım dağıtılmıştır. Projenin ikinci yılında %30 atık toplama miktarı artmıştır (10.11.2024, <https://www.aksehir.bel.tr/gundem/tum-duyurular-listesi/temizlik-isleri-mudurlugu-duyurulari/>).
- **Terme Belediyesi (Samsun), Yaşanılabilir Çevre Projesi** ile sıfır atık kapsamında daha yaşanılabilir bir çevre için tüm kesimlerin projeye katılması konusunda farkındalık yaratılması ve etkin katılımın sağlanması amaçlanmaktadır. Projede vatandaşların sıfır atık ve geri dönüşüm konularında görsel içerikleri yüksek olan ekipmanlar ile farkındalık yaratılmıştır. Proje kapsamında tüm kamu kurumlarına ve okullara dörtlü- beşli sıfır atık ekipman seti yerleştirilmiş ve ilçenin işlek alanlarına da mobil atık merkezleri, geri dönüşüm kumbaraları ve pet şişe şeklinde geri dönüşüm kafesleri yerleştirilmiştir. Proje yetmiş üç bin vatandaşa ulaşırken yedi bin beş yüz öğrenciye de eğitim vermiştir. Ayrıca proje ile 5.000 ton geri dönüştürülebilir atık toplanmıştır.

Yukarıda belediyelerin sıfır atık projesini uygulamaya koyarak geri dönüştürülebilir atık miktarı oran olarak artırdığı, bertarafa giden atık miktarında ise azalma olduğu ve bunun çevresel zararın önlenmesinde noktasında da önemli bir gelişme olduğu görülmüştür. Ayrıca belediyeler ve farklı sıfır atık uygulama yöntemleri ile toplumsal farkındalık, bilinçlenme, bunu bir alışkanlık haline getirme, yerel kalkınmaya destek olduğu gibi bireysel kar elde etme durumları da gerçekleşmektedir. Kısacası yukarıda da görüldüğü üzere sıfır atık projesinin uygulamaya geçmesi toplumda ve çevrede iyileşme ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sıfır atık projesi dünyada atık sorunlarıyla yüzleşmeye yönelik vizyoner bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavram, atık yönetimi ve arıtımı ve kentsel gelişim dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Sıfır atık kavramı, sürdürülebilir üretim ve tüketimi, en üst düzeyde geri dönüşüm ve kaynak geri kazanımını teşvik ettiği için dünyada benimsenmiştir.

Kavram özellikle de 20. yüzyıl ile birlikte gelişme göstermiştir. 1970'li yıllar ile birlikte çevre sorunlarının küresel ve sınır tanımayan bir hale gelmesi, bu sorunlara yönelik yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle de çevre sorunları kapsamında atıklar ve yönetimi sorunu dünyanın son dönemde yüzleştiği önemli bir çevresel felaket olarak görülmektedir. Bu sorunun çözümüne yönelik projeler geliştirilmesi ülkelerin temel gündemi haline gelmiştir. Akabinde sürdürülebilir bir atık yönetimi için sıfır atık projesi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Neticesinde geleneksel ekonomi modeli yerine döngüsel ekonomi modeli tüm ülkelerde benimsenir hale gelmiştir.

Sıfır atık en genel tanımıyla, israfın önlenmesi, çevreye zararı en az ya da sıfır olacak şekilde sürdürülebilir bir ürün üretim ve tüketim anlayışının oluşması, atık miktarının azalması ya da hiç olmaması, oluşan atıkların da geri kazanılmasının sağlanması ve bertarafa gönderilen atık miktarının azalması olarak tanımlanabilmektedir. Görüldüğü üzere sıfır atık projesi atıkların hiç oluşmaması ya da geri dönüşümü üzerine odaklanmıştır. Bu noktada ülkelerdeki kurumların ve vatandaşların bu yaklaşımı benimsemeleri çevre açısından büyük önem arz etmektedir. Bu noktada ise vatandaşla bütünleşen belediyelere ciddi görevler düştüğü aşikârdır.

Dünyada ve Türkiye'de son dönemlerde üzerinde ciddi çalışmalar yapıldığı sıfır atık projesinin belediyeler bazında uygulama örneklerine de bakıldığında hem çevreye hem de topluma ciddi katkılarının olduğu görülmüştür. Farklı belediyelerin farklı uygulamaları elbette ki projenin birden farklı alana rahatlıkla

uygulanabileceğinin göstergesi olmaktadır. Ayrıca farklı uygulamalar benzer sorunları çözmeye de farklı bakış açılarıyla vatandaşları da teşvik etmektedir. Sıfır atık projesi yukarıda da görüldüğü üzere teorikten ziyade uygulanabilecek bir proje olmaktadır. Sıfır atık projesini uygulamaya koyan belediyeler bazında da bakıldığında, bu proje ile vatandaşların ve özellikle de gençlerin sıfır atık noktasında bilinçlendirilmesi ve farkındalık oluşturulması amaçlarından biri olmakta ve uygulamalar neticesinde de bu amaca ulaşıldığı görülmektedir. Projeyi uygulamaya koyan ilçelerde yaşayan vatandaşların çoğu projeye dâhil edilmektedir. Katılım unsuru bu projede gerçekleşmektedir. Ayrıca geri dönüştürülebilir atık miktarlarının oranı artmakta ve bertarafa gönderilen atık oranların da ise azalmalar proje uygulanması neticesinde görülmektedir. Hatta bu oranlar proje öncesi dönemle kıyaslandığında ciddi farklılar olduğu söylenebilmektedir. Sıfır atık projesinin yerel kalkınmaya katkılarının olduğu da uygulamalar neticesinde görülmektedir. Ayrıca vatandaşlara bireysel kar sağladığı ek olarak vatandaşların çeşitli alanlarda promosyonlar elde ettiği de belirtilebilir.

Sıfır atık projesinin atıkları azaltmayı ya da minimize etmeyi odak noktasında yerleştirerek, hem çevreye verilen zararın azalmasında hem de toplumun eğitim, bilinç, katılım ve çevre noktasında farkındalıklarının artmasına büyük katkılar sunduğu aşikârdır. Bu projenin belediyeler tarafından benimsenmesi ve uygulama alanlarının artırılması, projenin etkisinin sürdürülebilir olması açısından da büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

AKŞEHİR BELEDİYESİ, <https://www.aksehir.bel.tr/gundem/tum-duyurular-listesi/temizlik-isleri-mudurlugu-duyurulari/atma-tikla-projesi-guncelleniyor>, Erişim Tarihi: 10.11.2024.

AKYIL, Laçın, (2023), “*Avrupa Birliği’ nin Sıfır Atık Politikaları*”, **Türkiye’de Sıfır Atık: Tespitler, Beklentiler ve Fırsatlar Bildiri Kitabı**, ss. 35-50.

ATAKUM BELEDİYESİ, <https://atakum.bel.tr/haber-detay/katik-otobusu-1-haftada-1-2-ton-atik-topladi>, Erişim Tarihi: 08.11.2024.

BAĞCILAR BELEDİYESİ, <https://www.bagcilar.bel.tr/haber/5594/bagcilar-da-1-milyon-190-bin-395-agac-geri-don>, Erişim Tarihi: 08.11.2024.

BİLGİLİ, Muhammet Yunus & ÇOLAK, Çağrı, (2021). “*Sıfır Atık Yaklaşımının Ortaya Çıkışında Toplam Kalite Yönetiminin Rolü*”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 23 (3), ss. 763-786.

BİLGİLİ, Muhammet Yunus, (2021), “*Sıfır Atık Yaklaşımının Kökenleri ve Günümüzdeki Anlamı*”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20 (40), ss. 683-703.

BİLGİLİ, Muhammet Yunus, (2023), “*Sıfır Atık Yönetiminin Çevre Etiği Yaklaşımları Açısından İncelenmesi*”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (64), ss. 21-28.

BULUT, Arzu & ŞENGÜL, Halil, (2023), “*Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: İstanbul İli Örneği*”, **Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi**, 5(1), ss. 85-97.

CARRICO, Melanie & KIM, Victoria, (2014). “*Expanding Zero-Waste Design Practices: A Discussion Paper*”, **International Journal of Fashion Design, Technology and Education**, 7(1), ss. 58-64.

CURRAN, T. & WILLIAMS, I. D., (2012). “*A Zero Waste Vision for Industrial Networks In Europe*”, **Journal of Hazardous Materials**, 207-208, ss. 3-7.

ÇEVRE, ŞEHİRCİLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAKANLIĞI, (2022), Alıntı: <https://cygm.csb.gov.tr/sifir-atik-uygulamaları-dairesi-baskanligi-i-108111>, Erişim Tarihi: 21.10.2024.

DİLOVASI BELEDİYESİ, <https://dilovasi.bel.tr/haber/1/2117/dilovasinda-hedef-sifir-atik>, Erişim Tarihi: 07.11.2024.

DİLOVASI BELEDİYESİ, <https://www.dilovasi.bel.tr/haber/1/2391/sifir-atik-calismalari-devam-ediyor>, Erişim Tarihi: 07.11.2024.

ERGULEN, Ahmet & ATCI, Fadime, (2020), “*Toplam Kalite, Çevre ve Sıfır Atık Yönetimi; Yaklaşımlar, Kazanımlar ve Eleştiriler*”, **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 24 (2), ss. 299-328.

ESENLER BELEDİYESİ, <https://esenler.bel.tr/projeler/geri-donusum/>, Erişim Tarihi: 07.11.2024.

GÜL, Murat & YAMAN, Kemal, (2021), “*Türkiye’de atık yönetimi ve sıfır atık projesinin değerlendirilmesi: Ankara örneği*”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 35(4), ss. 1267-1296.

GÜLLÜ, Gültekin, (2022), “*Kentsel Dönüşümde Sıfır Atık Yönetimi*”, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 4 (2), ss. 112-120.

HAKSEVENLER, Betül Hande Gürsoy, KAVAK, Fatma Feyza & AKPINAR, Aydın, (2021), “*Sıfır Atık Yönetimi Bilinci ve Siyasal Davranışa Etkisi: Marmara Üniversitesi Anadoluhisarı Kampüsü Üzerinden Bir Analiz*”, **İDEALKENT**, 2021, 12 (32), ss. 622-649.

KOŞOÇAYDAN, Serkan Deniz, (2024), “*İstanbul İlçe Belediyelerinde Sıfır Atık Projesinin Ekolojik Şehir Tasarımı Açısından Değerlendirilmesi*”, **The Journal of Turk-Islam World Social Studies**, 11(41), ss. 203-235.

LADİK BELEDİYESİ, <https://www.ladik.bel.tr/haber/2309/ladik-sifir-atik-projesiyle-ornek-bir-ilce-olacak>, Erişim Tarihi: 08.11.2024.

LEE, Roh. Pin, MEYER, Bernd, HUANG, Qiuling & VOSS, Raouls, (2020). “*Sustainable Waste Management For Zero Waste Cities In China: Potential, Challenges And Opportunities*”, **Clean Energy**, 4(3), ss. 169-201.

MISIR, Aybike & ARIKAN, Osman, (2022), “*Avrupa Birliği (AB) Ve Türkiye’de Döngüsel Ekonomi ve Sıfır Atık Yönetimi*”, **Çevre İklim ve Sürdürülebilirlik**, 23(1), ss. 69-78.

ÖZDİL, Tuncer & ÇIRAK, Ayşe Nur (2024). “*Sıfır Atık Olgusunun Sıfır Atık Afişleri Üzerinden Göstergelilik Yaklaşımıyla Analizi*”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22 (1), ss. 54-74.

SIFIR ATIK İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ, <https://sifiratik.gov.tr/kutuphane/sifir-atik-iyi-uygulama-ornekleri>, Erişim Tarihi: 06.11.2024.

SIFIR ATIK KURULUM SİSTEMİ, <https://sifiratik.gov.tr/SistemKurulumu>, Erişim Tarihi: 05.11.2024.

SIFIR ATIK, <https://sifiratik.gov.tr/sifir-atik/sifir-atik-nedir>, Erişim Tarihi: 20.10.2024.

ŞANLIURFA BELEDİYESİ, <https://www.sanliurfa.bel.tr/icerik/17632/21/sanliurfa-buyuksehir-belediyesi-sokak-hayvanlari-icin-mama-uretimine-basladi>, Erişim Tarihi: 07.11.2024.

TAŞ, İbrahim Ethem, DURGUN, Sadegül & AVŞAR, Yeter, (2024), “*Büyükşehir Belediyelerinin Stratejik Planlarında Şeffaflık Arayışı*”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 67, ss. 167-176,

TUZLA BELDİYESİ, <https://www.tuzla.bel.tr/icerik/11/7967/tuzla-belediyesi-sifir-atik-ligi-basliyor.aspx>, Erişim Tarihi: 07.11.2024.

ÜLGÜDÜR, Nilüfer, AYDEMİR, Merve & MALKOÇ, Emine, (2024). “*Kamu Kurumunda Sıfır Atık Yönetim Sistemi Uygulamasının Değerlendirilmesi*”, **İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 14(1), ss. 125-139.

YAŞA, Hüseyin, (2022), “*Çevre (cilik) Hareketi Olarak Sosyal Medyada Sıfır Atık Hareketi*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 49, ss. 212-230.

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ, <https://zeytinburnu.istanbul/projeler/cevre-projeleri/cevre-ve-iklim-degisikligi-egitim-merkezi/>, Erişim Tarihi: 07.11.2024.

ZİLE BELEDİYESİ, <https://site.zile.bel.tr/index.php/2022/08/22/zile-belediyesi-70-kg-elektronik-atik-ve-5-kg-atik-yag-getiren-hanimlarimize-market-alisveris-karti-hediye-ediyor/>, Erişim Tarihi: 07.11.2024.

Değişen Yönetim Anlayışlarının Kalkınma Planlarına Yansıması

Reflection Of Changing Administrative Approaches On Development Plans

Sadegül DURGUN

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

sadegulozcan@ksu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4652-7804>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 03.12.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2024

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler:

*Yeni Kamu
Yönetimi,
Yönetişim,
Kalkınma Planları*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de kalkınma planlarına yeni kamu yönetimi ve yönetim yaklaşımlarının ne şekilde yansıdığını ortaya koymaktır. Geleneksel kamu yönetiminin küresel ölçekte meydana gelen değişim ve dönüşümlerle birlikte eksikliklerinin ve yetersizliklerin ortaya çıkmasıyla yeni yönetim anlayışları gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Bu bağlamda öncelikle yeni kamu yönetimi, sonrasında ise yönetim yaklaşımları ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Temelde yeni aktörlerin ve yeni ilkelerin yönetim yapısında etkili olması üzerine kurulu olan bu yaklaşımlar ülkelerde çeşitli yollarla yerleştirilmeye çalışılmıştır. Kurumsal yapılanmalar ve yasal düzenlemeler bunlardan önemlileridir. Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de bu bağlamda adımlar atılmıştır. Bu adımlardan biri de ülkede önemli bir yere sahip olan kalkınma planlarında yeni kamu yönetimi ve yönetim yaklaşımları ile temel ilke ve esasları bağlamındaki hususların yer alması olmuştur. Bu bağlamda çalışma kapsamında doküman analizi yöntemi ile kalkınma planları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Kalkınma planlarında belirli bir gecikme ile birlikte ifade edilen anlayışlar ve ilkelerinin yer aldığı belirtilebilir.

ABSTRACT

Keywords:

*New Public
Administration,
Governance,
Development Plans*

The aim of this study is to reveal how new public administration and governance approaches are reflected in development plans in Türkiye. With the emergence of the shortcomings and inadequacies of traditional public administration with the changes and transformations occurring on a global scale, new management approaches have started to occupy the agenda. In this context, first new public administration and then governance approaches emerged and developed. These approaches, which are basically based on new actors and new principles being effective in the government structure, have been tried to be established in countries in various ways. Institutional structures and legal regulations are among the most important ones. As in all countries of the world, steps have been taken in this context in Türkiye. One of these steps was the inclusion of issues in the context of new public administration and governance approaches and fundamental principles and guidelines in development plans, which have an important place in the country. In this context, within the scope of this study, development plans were analyzed and evaluated through document analysis method. It can be stated that the approaches and principles expressed in the development plans have been included with a certain delay.

1. GİRİŞ

Küreselleşme, yerelleşme, post modernizm, bilgi çağına geçiş, yaşanan ekonomik ve siyasal krizler gibi nedenlerle dünya ölçeğinde hemen her alanda çok ciddi şekilde yaşanan değişikliklerden yönetim ve yönetim yaklaşımları da payını almıştır. İfade edilen hususlar nedeniyle yüzyıla yakın bir süre boyunca egemenliğini sürdüren geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının yetersizliği ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1970'lerle birlikte yeni kamu yönetimi ve 1980'lerin sonuna doğru da yönetim yaklaşımları ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlamıştır. Bu anlayışlar kapsamında kamu yönetimi tek başına her şeyi yapar olmaktan, tek başına karar alıp, uygulamaktan uzaklaşmaya, yeni aktörler sahneye çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda yeni kamu yönetimi yaklaşımında özel sektörün daha etkili bir konuma geldiği ve yönetimle birlikte sivil toplum kuruluşları gibi diğer aktörlerin de ön plana çıktıklarını söylemek mümkündür. Değişen yönetim anlayışlarıyla birlikte şeffaflık, hesap verebilirlik, esneklik, yumuşak hiyerarşi, katılım, etkinlik ve verimlilik gibi hususlar yönetimlerde etkili olmaya başlamıştır. Bunlarla birlikte vatandaşların daha aktif bir hale geldikleri, yönetimde söz sahibi olabildikleri, karar alma ve uygulama süreçlerine farklı kanallar vasıtasıyla katılabildikleri bir süreç söz konusu olmuştur. Tüm bu hususlar kamu yönetimlerinde çeşitli düzenlemelerin, reformların yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu noktada kurumsal yapılanmalar, yasal düzenlemeler ön plana çıkmakla birlikte ülkeler için önemli bir yönetsel fonksiyon olan planlama ve bu doğrultuda geliştirilen planlarda da değişen yönetim yaklaşımlarının izlerini görmek mümkün olmuştur. Nitekim bu çalışma kapsamında Türkiye'de önemli bir yere sahip olan kalkınma planlarına değişen yönetim anlayışlarının nasıl yansıtıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle geleneksel kamu yönetimi, yeni kamu yönetimi ve yönetim yaklaşımları açıklanmış, ardından Türkiye'de planlı dönemden bahsedilmiş ve sırasıyla kalkınma planları ele alınmıştır. Bu bağlamda doküman analizi yapılarak kalkınma planlarında yeni kamu yönetimi ve yönetime ilişkin hususlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Nitekim kalkınma planlarının ilklerinde dönem de dikkate alındığında belirtilen anlayışlara ilişkin ibarelere rastlanılmamış, sonraki planlarda ise bu anlayışlar ve ilkelerinin yer aldığı belirlenmiştir. Ancak iki anlayışın ortaya çıkış tarihleri göz önüne alındığında 15-20 yıllık bir gecikmenin olduğunu da söylemek gerekmektedir.

2.GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİNDEN YENİ KAMU YÖNETİMİ VE YÖNETİŞİME

Kamu yönetimi en öz ifadesi ile devletlerin hizmet sunma mekanizmalarını ifade etmektedir. Ayrıca kamu yönetimi kamusal alandaki faaliyetler ile bu faaliyetleri yürütmek için oluşturulmuş olan örgütsel yapıyı ifade etmektedir.

Dünya ölçeğinde yaşanan değişim ve dönüşümler kamu yönetimini de etkilemiştir. Küreselleşme ve yerelleşme eğilimleri, modernizmden post modernizme, sanayi toplumdan bilgi toplumuna geçiş, refah devleti anlayışının yerini devletin küçülmesine bırakması, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler yaşanan değişim ve dönüşümlerin hem kaynağı hem de sonucu olmuştur. Bu kapsamda yönetim anlayışları da farklılaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda temelde dört strateji üzerinden hareket edildiği ifade edilebilecektir. Bunlar; piyasacı strateji, yönetsel reform stratejisi, program stratejisi ve aşamalı ve yavaş değişim stratejisidir (Eşki, 2009: 493-494). Bu stratejilerin ortak noktasını ise, etkin, verimli, vatandaş taleplerine duyarlı yönetim sistemleri oluşturmaktır. Bunlarla birlikte hizmetlerin çeşitlendirilmesi ve hizmet sunumunda esneklik de bu dört stratejide teşvik edilen hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İfade edilen hususlar göz önüne alınarak bu başlık altında önce geleneksel kamu yönetimi, ardından yeni kamu yönetimi ve yönetim yaklaşımlarına yer verilmiştir.

2.1.Geleneksel Kamu Yönetimi Yaklaşımı ve Özellikleri

Geleneksel kamu yönetimi anlayışı 19. yüzyılın sonlarında şekillenmeye başlayan bir yönetim yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde özellikle Woodrow Wilson, Frederick Taylor, Max Weber ve Luther Gulick gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Bu isimlerle birlikte Frank J. Goodnow, Leonard D. White ve W. F. Willoughby da yine geleneksel kamu yönetimi yaklaşımında önem arz etmektedir. Bu dönemde yapılan reformist hareketlerle oluşmaya başlayan yaklaşım 1920'lerle birlikte biçimsel olarak şekillenmiştir. 20. yüzyılın başlarında yaşanan bu şekillenmenin 20. yüzyılın son çeyreğine kadar pek de değişim göstermeden devam ettiği söylenebilir. Bu bağlamda geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının 1870'lerde başlayıp 1970'lere kadar devam eden yüzyıllık bir tarihsel geçmişinden bahsedilebilecektir. Bu yaklaşım esasında sanayi toplumu koşullarında ortaya çıkmıştır. Şekilcilğe, ayrıntılı kurallara, gayri şahsiliğe dayalı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada geleneksel kamu yönetiminin devletin anatomisi ile ilgilendiği ifade edilebilir. Yani içinde bulunduğu toplumu nispeten göz ardı eden, örgütlerin biçimsel yapılarının tasarımına odaklanan, bu haliyle iş bölümü, dikey ve işlevsel süreçler, yapı ve denetim alanı gibi hususlar üzerinde şekillenen bir yaklaşımdır. Ayrıca devletin mal ve hizmet sunumuna doğrudan katılımını da incelemektedir. Bunlarla birlikte geleneksel kamu yönetimi yaklaşımı kamu yönetimini yönetim alanının özel bir parçası olarak ele almaktadır (Korkut vd., 2015: 109; Çevikbaş, 2012: 14; Gökçe ve Turan, 2008: 177).

Geleneksel kamu yönetimi yaklaşımı birtakım özellikler ihtiva etmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki özellikler ifade edilebilir (Güner, 2014: 66; Çevikbaş, 2012:14-15):

- Geleneksel kamu yönetimi yaklaşımı siyasi açıdan tarafsızdır.
- Siyasi ve idari konular birbirinden ayrıdır.
- Bu yaklaşımda kamu yönetimi doğrudan hizmet sunmaya odaklanmıştır.
- Refah devleti anlayışının etkisiyle devlet sosyal ve ekonomik alanlarda ağırlık kazanmıştır.
- Geleneksel kamu yönetimi yaklaşımına göre en iyi örgüt yapısı merkeziyetçi bürokrasidir.
- Bu yaklaşımda kamu örgütlerindeki en önemli değerler verimlilik ve rasyonalitedir.
- Bu yaklaşımda vatandaş katılımı sınırlı ve bürokrasiler kapalı sistem şeklindedir.
- Weberyen bürokrasi modeline göre örgütlenmiştir.
- Kuralcı ve şekilcidir.

Geleneksel kamu yönetiminin özellikleri de göz önüne alındığında bu yaklaşımın dayandığı üç temel değer olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki siyaset ve yönetim ayrımıdır, ikincisi Weberyen bürokrasinin örgütlenmede temel alınmasıdır ve sonuncusu ise kamu yönetimi-özel yönetim farklılığı kabulüdür (Güner, 2014:66; Karaçor ve Oltulu, 2011: 406). Bu noktada özellikle geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının modernizmin yönetim alanındaki bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü katı hiyerarşi, kurallara sıkı bağlılık, merkezden yönetim, dikey örgütlenme, objektiflik, bilimsellik gibi hususlar modern örgütlerin temel özelliklerindedir ve tüm bunlar esasında Weberyen bürokrasi modeli ile şekillenen örgütlerde söz konusudur (Yıldırım, 2009: 381). Bu örgütlerde yer alan yöneticilerin de mevcut özelliklere göre hareket ettiklerini söylemek mümkündür. Şöyle ki geleneksel kamu yönetimi yaklaşımı içerisinde yöneticiler siyaseten belirlenen amaç ve hedefleri gerçekleştirmeye çalışırlar. Bunu yaparken formalitelere, kurallara ve normlara bir bütün olarak ve eksiksiz bir şekilde uymaya ve bunları uygulamaya çalışırlar. Ayrıca kurumsal etkinliklerini sürdürürken de etkinliğe ve dış etkilerden uzak durmaya çaba gösterirler (Yıldırım, 2010: 840). Bununla birlikte geleneksel kamu yönetiminde kamu görevlileri de politikalar belirlerken ve bunları uygularken politik olarak önceden tanımlanmış ve sınırlanmış hedefler içerisinde hareket etmek durumundadırlar. Ayrıca sınırlı bir yönetsel takdir hakkı söz konusudur (Ekşi, 2009: 497).

1970'lere kadar pek fazla değişime uğramadan gelen geleneksel kamu yönetimi günümüzde yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik daha önce ifade edilen değişim ve dönüşümlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım verimsiz, hantal, girişimden yoksun, sorumluluktan kaçan, insan unsurunu önememeyen, katı olması konularında da eleştirilmiştir. Ancak pek çok alanda yaşanan bu değişim sürecine kamu yönetiminin de dahil olması ve bu sürece ayak uydurması gerekmektedir. Bu bağlamda geleneksel kamu yönetimine alternatif olacak şekilde yeni kamu yönetimi yaklaşımı gündemi meşgul etmeye başlamıştır.

2.2.Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı ve Özellikleri

Yeni kamu yönetimi yaklaşımı 20. yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1970'lerle birlikte ortaya çıkmaya başlayan bir yönetim paradigmasıdır. Bu yaklaşım çok uzun yıllar kamu yönetiminde hâkim paradigma olan geleneksel kamu yönetiminin eksikleri üzerine şekillenmiştir. 1929 Büyük Buhranı ile birlikte Keynesyen politikalar ve refah devleti anlayışıyla birlikte kamu yönetiminin işlevleri çeşitlenmiş ve artmıştır. Ancak devletin bu işlevlerini yerine getirmek için yapmış olduğu kamu harcamaları bütçe üzerinde bir baskı yaratmakla birlikte devletin işlevleri ve yaptığı harcamalar da sorgulanır hale gelmiştir. Bu sorgulamalar devletin küçülmesi tartışmalarına yol açmıştır. Yeni kamu yönetimi yaklaşımı özellikle devletin küçülmesi ilkesi ile temellenmekle birlikte, küçülen devletin nasıl iyi yönetileceği ve kıt olan kaynakların nasıl etkin ve verimli kullanılacağı meseleleri üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda piyasa temelli, müşteri odaklı, fiyat tabanlı, bürokratik olmayan etkin bir yapı ve yöneticiler önerilmiştir. Ayrıca yeni kamu yönetimi, geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının özünü oluşturan bürokrasi karşısında sözleşmecilik yolunu önermektedir. Böylelikle kamusal hizmetlerin özel sektör tarafından sunulmasının önündeki engeller kaldırılabilir ve kamu ile özel sektör arasındaki sınırlar aşılabilecektir (Lamba, 2015: 129). Bu yaklaşımın teorik temelli olmaktan ziyade uygulamalarla şekillendiğini belirtmek gerekmektedir (Korkut vd., 2015: 110; Çevikbaş, 2012: 15). Yeni kamu yönetimi yaklaşımı kamu yönetiminde işletme yönetimi teknik ve yaklaşımlarını etkili kılamaya çalışan bir yaklaşım olarak ifade edilebilir. Ayrıca bu yaklaşım açık, şeffaf, hesap verebilir, yönlendirici, piyasa merkezli, yurttaş odaklı, esnek bir yönetim yaklaşımı olarak da değerlendirilmektedir (Eroğlu, 2010: 228)

Yeni kamu yönetimi yaklaşımının yükselişi dört idari 'mega trend' ile bağlantılı görünmektedir. Bunlar aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Hood, 1991: 3):

- Açık kamu harcamaları ve personel açısından hükümetin büyümesini yavaşlatma veya tersine çevirme girişimleri,

- Özelleştirme ve yarı-özelleştirmeye doğru kayma ve hizmet sunumunda yerindenlik ilkesinin yeniden vurgulanmasıyla birlikte temel devlet kurumlarından uzaklaşma,
- Kamu hizmetlerinin üretim ve dağıtımında, özellikle bilgi işlem teknolojisinde otomasyonun geliştirilmesi,
- Kamu yönetiminde bireysel ülke uzmanlıklarının eski geleneğine ek olarak, kamu yönetimi, karar tarzları ve hükümetler arası iş birliği gibi genel konulara giderek daha fazla odaklanan daha uluslararası bir gündemin geliştirilmesi.

İfade edilen mega trendler yeni kamu yönetiminin ortaya çıkışında ve gelişiminde etkili olmuşlardır. Bu trendlerin de içinde yer alacak şekilde yeni kamu yönetimi yaklaşımının doğuşunu ve yükselişini etkileyen siyasal, sosyal, ekonomik birtakım faktörler söz konusudur. Bu faktörler genel hatlarıyla 1970 yılından sonra yaşanan ekonomik krizler, petrol krizi, sosyal devletin zayıflaması, yeni ekonomik siyasal teoriler, küreselleşme, bilgi ve iletişim sektöründeki yenilikler şeklinde ifade edilebilir (Korkut vd., 2015: 111).

Farklı yorumcuları ve savunucuları yeni kamu yönetiminin farklı yönlerini vurgulamışlardır. Ancak yedi ilke yeni kamu yönetimindeki tartışmalarının çoğunda yer almaktadır. Yani yaklaşıma ilişkin temelde üzerinde uzlaşmaya varılmış yedi temel bileşen olduğu ifade edilmektedir. Bu bileşenler şu şekildedir (Hood, 1991: 4-5):

- Kamu sektöründe 'uygulamalı profesyonel yönetim'
- Açık standartlar ve performans ölçümleri
- Çıktı kontrollerine daha fazla önem verilmesi
- Kamu sektöründe birimlerin ayrıştırılmasına geçiş
- Kamu sektöründe daha fazla rekabete geçiş
- Özel sektör yönetim uygulama tarzlarına vurgu
- Kaynak kullanımında daha fazla disiplin ve cimriliğe vurgu yapılması

İfade edilen bileşenlerle birlikte yeni kamu yönetimi yaklaşımının temel amaçları ve bununla birlikte bu yaklaşımın içeriği aşağıdaki gibi açıklanabilir (Çevikbaş, 2012: 17-18; Al, 2004: 183; Lamba, 2014: 137; Sezer ve Büyükpınar, 2021: 85; Arslan, 2010: 27; Boztepe, 2018: 194):

- Piyasa tarzı mekanizmalar geliştirmek,
- Kamu yönetiminin faaliyet alanını ve sunduğu hizmetleri yeniden tanımlamak,
- Kamu yönetiminde birimler ve personel arasında rekabet tesis etmek,
- Rekabeti özendirmek, kamu yönetimine ve buradaki faaliyetlere işletme teknik ve yöntemlerini uygulamak,
- Amaca yönelik bir yönetim tarzı benimsemek,
- Hiyerarşiyi azaltmak, çeşitli düzeylerdeki yöneticileri yapılan eylem ve işlemlerden sorumlu tutmak,
- Çıktı denetimli bir yönetime geçmek,
- Kamu yönetimdeki tasarruf, etkinlik, verimlilik ve kalite noktalarındaki eksiklikleri gidermek,
- Kamu yönetimi içerisindeki geleneksel bürokratları kamu işletmecisi haline getirmek,
- Esnek, şeffaf, hesap verebilir, sorumlu, müşteri-vatandaş odaklı bir anlayış yerleştirmek.

İfade edilen hususlar dikkate alındığında yeni kamu yönetimi yaklaşımının; küçülme, yönetim ideolojisi teorisini (managerialism) kamu yönetimine uyarlamak, girişimci yönetimler mantığını kamu yönetimine aktarmak, yerelleşmek, bürokrasiyi azaltmak, özelleştirmek şeklinde belirtilebilecek ilkeler doğrultusunda hareket ettiği ifade edilebilir (Özer, 2005: 19-21)

Yeni kamu yönetiminin kökenlerini yorumlamada iki farklı fikir akımının birlikteliğinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki yeni kurumsal ekonomidir. Bu anlayış, Black ve Arrow'un ilk çalışmalarından Niskanen'in bürokrasi teorisine ve bunun üzerine inşa edilen daha sonraki çalışmalara kadar, kamu tercihi (temel olarak piyasa dışı karar alma mekanizmalarının ekonomik incelemesi ya da ekonominin siyaset bilimine uygulanması), işlem maliyeti teorisi ve asil-vekil teorisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişiminin çok tanıdık olan hikayesi üzerine inşa edilmiştir. Yeni kurumsal ekonomi, yarışabilirlik, kullanıcı tercihi, şeffaflık ve teşvik yapıları üzerinde yoğunlaşma fikirleri üzerine inşa edilen bir dizi idari reform doktrininin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Bu doktrinler, düzenli hiyerarşilere ve mükerrerlik ya da çakışmanın ortadan kaldırılmasına vurgu yapan geleneksel askeri-bürokratik 'iyi yönetim' fikirlerinden çok farklıdır. Diğer akım ise, uluslararası bilimsel yönetim hareketi geleneğinde, kamu sektöründe birbirini izleyen bir dizi işletme tipi 'yönetimcilik' (işletmecilik yaklaşımı-managerialism) dalgasının sonucusudur. Bu hareket, taşınabilir, teknik uzmanlıkta üstün, sonuçlara ulaşmak için yüksek takdir yetkisi gerektiren (yönetme özgürlüğü) ve uygun kültürlerin geliştirilmesi ve kurumsal çıktıların

aktif olarak ölçülmesi ve ayarlanması yoluyla daha iyi kurumsal performans için merkezi ve vazgeçilmez olan “profesyonel yönetim” uzmanlığı fikirlerine dayanan bir dizi idari reform doktrininin oluşturulmasına yardımcı olmuştur (Hood, 1991; Dülğar ve Tosun, 2019: 161; Belli, 2017: 103-105).

Bir bütün olarak yukarıdaki ifadeler dikkate alındığında yeni kamu yönetimi yaklaşımının kamu yönetiminin iş yapma şekil ve usullerinde değişiklik yaptığı ortaya çıkmaktadır. Söylem, yönetim tarzı, kamu yönetimi örgütsel yapısında, piyasa merkezli bir sisteme geçiş söz konusu olmuştur. Devletin rolü “özel ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla politik hedeflere ulaşmak için piyasa güçlerini serbest bırakma, piyasayı harekete geçirici yapılar ve mekanizmalar yaratma anlamında toplumu yönlendirme” şeklindedir. Burada tabii ki değişiklikler sadece hizmeti sunan tarafta değil hizmetten faydalananlar tarafında da söz konusu olmuştur (Gözel, 2003: 206; Ekşi, 2009: 497). Özellikle düşünsel anlamda bir farkındalığı oluşturduğu ifade edilebilecektir.

2.3.Yönetişim Yaklaşımı ve Özellikleri

Geleneksel kamu yönetiminden uzaklaşılan süreçte yönetim süreçlerine farklı kanallarla da olsa katılım sağlanması önemli bir yere sahip olmuştur. Yönetime katılma zamanla yeni bir boyut kazanmıştır. Katılım yerini çok aktörlü yönetime bırakmaya başlamıştır. Burada kamu yönetimi dışındaki diğer aktörler-sivil toplum kuruluşları, özel sektör-süreci etkileyen aktörler olmaktan doğrudan yönetsel karar verme sürecinin birer üyesi olan aktörler şekline dönüşmüşlerdir (Kırışık, 2013: 291; Durgun ve Aydın, 2019: 540). Bu anlayış yönetişimi ifade etmektedir. Yönetişim özellikle 1990’larla birlikte kamu yönetimi literatüründe kendine yer bulmuş ve başlangıçta daha ziyade Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, OECD gibi uluslararası kuruluşlarca kullanılmış ardından akademik yazında yer edinmiştir (Sobacı, 2007: 220). Yönetişim yöneten-yönetilen şeklindeki ikili ayrıma ve tek yönlü ilişki biçimine son verme iddiasındadır. Yönetişim yönetsel, siyasal ve sosyo-ekonomik süreçleri ve ilişkileri katılımcı, şeffaf ve sorumlu biçimde yönlendiren süreçler ve yapılar şeklinde de ifade bulmaktadır. Yönetişimde devlet politika belirleme sürecinde diğer aktörlerle birlikte yer almaktadır. Bu bağlamda yönetişim siyasal ve yönetsel iktidar sahipliğini değiştirmeyi de amaçlamaktadır (Arap ve Yılmaz, 2006: 56-57; Demir, 2014: 162). Ayrıca yönetişim belirli ortak amaçların gerçekleştirilmesinde tek özneli, katı hiyerarşik, merkezi bir yönetimden, ağ ilişkileri içerisinde yapılanan, çok aktörlü, adem-i merkeziyetçi, kendisi yapmaktan ziyade yönlendiren ve yetkilendiren, kaynakların kullanım ve yönetimini de kolaylaştıran bir yaklaşıma geçiştir (Sobacı, 2007: 222-223).

Yönetişim yaklaşımı, merkezi yönetimin tek boyutlu ve yukarıdan aşağıya doğru gelen egemenliğini değil, yönetim sistemi içerisinde yer alan ve bu sistemi oluşturan tüm parçaların sisteme dahil olmasını, karşılıklı iş birliğini savunmaktadır (Gökçe ve Turan, 2008: 187). Yönetişim temelde birey ile devlet arasında gelişen yeni bir ilişki biçimini kavramsallaştırmaktadır. Ayrıca yönetişim, demokrasi, küreselleşme, yerelleşme, sivil toplum, etkin yönetim, ekonomik kalkınma gibi kavramları bağdaştırarak ulusal ve uluslararası ilişkiler düzeyinde kabul edilebilir ve işlevsel bir model olarak da ifade edilmektedir (Karaçor ve Oltulu, 2011: 409-410; Tunç vd. 2019: 258).

Yönetişim hem yerel, ulusal ve küresel hem de siyasal, sistemsel ve yönetsel boyutları olan bir yaklaşımdır. Küresel düzeyde bir yönetimden bahsedildiğinde uluslararası ve ulus üstü aktörlerin varlığından söz edilmektedir. Bu noktada yönetişim özellikle insan hakları, göç, çevre gibi küresel sorun alanlarında politik ve demokratik bir düzenleme aracı işlevi görmektedir. Bu bağlamda yönetişimin ortak sahiplenme anlayışı ile evrensel insanlık beklentilerinin gerçekleştirilmesine katkı sunabileceği değerlendirilmektedir. Ulusal düzeyde yönetişim meselesinde kamu yönetimiyle birlikte özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının da karar alma süreçlerindeki rollerini yerine getirdikleri ve bu durumun ulus devletin sorunları çözme konusundaki yeteneğini artırdığı ve toplumsal iş birliğini harekete geçirdiğini söylemek mümkündür. Yerel bağlamda ise yerel yönetim aktörlerinin de sürece dahil olması söz konusudur. Bunlarla birlikte yönetişimin siyasal boyutuna bakıldığında vatandaşların mümkün olan bütün alan ve biçimlerde yönetime katılımını ifade etmektedir. Sistemsel boyutta çok aktörlü ve geniş yelpazeli bir yapı söz konusu olmaktadır. Burada özel sektör, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler gibi aktörlerin sisteme dahil edilmesi ve böylelikle gücün ve yetkinin de yeniden dağıtımı öncelenmektedir. Yönetişimin yönetsel boyutuna bakıldığında ise etkin, bağımsız, şeffaf, hesap verebilir, dolayısıyla denetlenebilen bir kamu hizmeti karşımıza çıkmaktadır (Sobacı, 2007: 223; Arslaner ve Karaca, 2017: 135). Yönetişim yaklaşımında tüm aktörler birer paydaştır. Paydaş olarak da yaşanan sorunlardan etkilenen, kaybedecek şeyleri olan öznelerdir ve bu halleriyle de karar alma sürecinin odağında yer almaktadırlar. Bununla birlikte yönetişimde aktif vatandaşlık söz konusudur. Aktif vatandaş, yönetime karşı bir sorumluluk üstlenmeyi, fedakârlığı ve yönetimi desteklemeyi gerektiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaçor ve Oltulu, 2011: 410). Özellikle paydaş olma noktasında önem arz eden bir husus paydaşların eşit şartlarda ve şekillerde bilgilendirildikleri süreçlerin varlığıdır. Çünkü bu noktada eşitlik sağlanamaması eşit katılımın da önüne geçecektir. Bu bağlamda şeffaflık önem arz etmektedir ki bu, yönetişimin temel ilkelerinden biridir. Bununla birlikte hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, katılım, eşitlik, etkinlik ve verimlilik yönetişimin diğer ilkeleridir.

Şeffaflık, vatandaşların ve diğer aktörlerin bilgiye serbest erişimini ve serbest bilgi akışını ifade etmektedir. Ayrıca şeffaflık kamu kurumları ve devlet organları için önem arz eden, güvenilir, nitelikli, yararlı ve kapsamlı olma özelliğine sahip bilgilere ilgililerince ulaşılabilmesini belirtmektedir. Burada ilgililer, vatandaşlar olabileceği gibi, örgütlü yapılar ya da özel sektörde yer alan kurum ve kuruluşlar olabilir (Çukurçayır vd., 2012: 11; Boztepe, 2013: 62; Taş vd., 2022: 1675). Şeffaflık yönetimlerin hesap verebilirliklerinde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda hesap verebilirlik kişilerin yaptıkları eylem ve işlemlerin sonuçlarından mesul olması durumunu ifade etmektedir. Yani kişilerin kendi sorumluluk alanındaki faaliyetlerinden, davranışlarından dolayı açıklama yapması, rapor sunması, cevap verebilmesi hesap verebilirlik olarak ifade edilmektedir (Eryılmaz ve Biricikoğlu, 2011: 23; Aydın, 2018: 120). Şeffaflık ve hesap verebilirlik birbiriyle çok yakından ilişkili ve birbirini etkileyen iki önemli ilke olarak değerlendirilmektedir. Hukukun üstünlüğü yönetişimin diğer önemli ilkelerinden biridir. Hukukun üstünlüğü dar ve geniş anlamlarda ifade edilebilmektedir. Dar anlamda hukukun üstünlüğü yöneten ve yönetilenlerin hukukla bağlı olmaları, hukuka uygun hareket etmeleri şeklinde belirtilmektedir. Geniş anlamda ise dar anlamda hukukun üstünlüğündeki hususlara ek olarak “insan hak ve özgürlükleri, demokrasi, hak ve/veya adalet ölçütleri ile açık ve serbest, istikrarlı bir ekonomik sistemin varlığını” ifade etmektedir (Gözlügül, 2013: 1431-1432). Hukukun üstünlüğü ilkesinin bir anlamda diğer ilkelerin de garantörü olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Katılım yönetişimin özünde var olan bir ilkedir. Katılım, yönetimin karar alma ve uygulama süreçlerine diğer aktörlerin dahil olmasını ifade etmektedir. “Bu anlamda katılım, yönetimin karar alma sürecinde bir sivil toplum kuruluşunun önerisinden etkilenmesi biçiminde olabileceği gibi, politikaların uygulanma aşamasında vatandaşa bilgi verme ya da uygulama sonrası geri bildirim alma şeklinde de olabilmektedir.” (Ateş ve Buyruk, 2018: 85). Buradan anlaşılacağı üzere katılımın farklı yolları söz konusu olabilmektedir. Eşitlik ilkesi önemli bir diğer ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrım yapmama şeklinde ifade edilebilecek eşitlik, bireylere dil, din, ırk, cinsiyet vb. yönlerden farklı davranılmaması şeklinde belirtilebilir. Benzer durumda olan bireylere farklı davranılmamasına, benzer olayların, benzer şekilde, tarafsız ve adil muamele görmesine eşitlik denebilecektir (Özer, 2006: 81). Yönetişimin son ilkeleri ise etkinlik ve verimliliklerdir. Etkinlik optimal kaynak kullanımı ile belirlenmiş olan hedef ve amaçlara ulaşmayı ifade ederken, verimlilik ise daha az girdi ile daha çok çıktı elde etmeyi ifade etmektedir (Dilaveroğlu, 2020: 51).

Yönetişimin temel amacının vatandaşları, sivil toplum kuruluşlarını, özel sektörü yani özünde bir bütün olarak toplumu yönetimde karar alma ve uygulama aşamalarına dahil etmek, bu şekilde yönetenler ile yönetilenleri bütünleştirmek, demokrasiyi ve değerlerini güçlendirmek, yönetime duyulan güveni ve sadakati arttırmak olduğu söylenebilir (Gökçe ve Turan, 2008: 187-188).

Daha önce ifade edilen çeşitli nedenlerle yönetim anlayışları değişmiştir. Aşağıdaki tabloda değişen yönetim anlayışlarının kamu yönetimindeki yansımalarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Karşılaştırmalı Yönetim Yaklaşımları

Kamu Yönetimi	Geleneksel Kamu Yönetimi	Yeni Kamu Yönetimi ve Yönetişim
Yapılar	Katı Bürokratik Yapı Hiyerarşi Güçlü Merkeziyetçilik Geniş Merkez Hizmet Devleti Büyük Ölçekli Yapı Bürokrasi Yönelimli Statüko	Dar Merkez Geniş-Yatay Çevre Yerelleşme Esnek Örgüt Yapısı Minimal Devlet Yumuşak Hiyerarşi Küçük Ölçekli Yapı Piyasa Yönelimli Dinamik Yönetim
Sistemler	Merkezi Kontrol Ayrıntılı Denetim Sınırlı İş Gören Katkısı	Performans Hedefleri Fiyatlandırma Merkezleri ve İç Pazarlar Performans Denetimi Azami İş Gören Katkısı
Kadrolama	Sabit-Sürekli Geniş Personel Kadrosu Merkezileşmiş Pazarlık Bürokrat Tipi Yönetici	Az Sayıda Uzman Personel Esneklik Geniş Çevre Yerleşmiş Pazarlık Girişimci Yönetici
Yönetim Kültürü	Otoriter ve Merkezi Yasal ve Finansal Güvenilirlik	Esnek Yönetim/Katılımcı Fayda-Maliyet Analizi

	Profesyonellik Hizmet Dağılımında Nicelik Gizlilik Kapalı Enformasyon Kanalları Sorgulanamazlık-Dokunulamazlık	Müşteri/Hemşeri Talepleri Hizmet Dağılımında Nitelik Şeffaflık Açık Enformasyon Kanalları Hesap Verebilirlik
--	--	--

Kaynak: Karaman 1997’den aktaran Demirel, 2014; Çevikbaş, 2012: 18; Tek Turan, 2013: 11)

Dünyanın pek çok ülkesinde yapılan çeşitli reformlarla geleneksel kamu yönetimi anlayışından yeni kamu yönetimi ve yönetim anlayışlarına geçilmiştir. Türkiye’de de bu doğrultuda çeşitli adımlar atılmıştır. Politika ve fikir transferleri ile birlikte özellikle yasal düzenlemeler bu noktada önem arz etmektedir. Bununla birlikte kamu yönetiminde önemli bir yere sahip olan kalkınma planları da değişen yönetim anlayışlarını ihtiva edecek biçimde revizyona uğramıştır.

3.KALKINMA PLANLARININ YENİ KAMU YÖNETİMİ VE YÖNETİŞİM YAKLAŞIMLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Planlama kamu yönetiminin temel fonksiyonlarından biridir. Bu bağlamda planlama, ulaşmak istenilen amaçların tespit edilmesi, bu amaçların nasıl, ne zaman, kim tarafından yapılacağı belirlenmesi, şu an için sahip olunan maddi ve manevi imkanların neler olduğunun eyleme geçilmeden önce bir bütün olarak göz önünde bulundurulmasıdır. Bulunulan yer ile varmak istenilen yer arasında köprü kurma işlevi planlama olarak ifade edilmektedir (Parlak, 2011: 625). Yönetimin temel faaliyetlerinden biri olan planlama kamu yönetimi ve buradaki örgütler için de önem arz etmektedir. Nitekim bu kapsamda çeşitli ölçeklerde ve türlerde planlar hazırlanmaktadır. Bunlar içerisinde kalkınma planları önemli bir yere sahiptir.

3.1. Türkiye’de Planlı Dönem ve Kalkınma Planları

Türkiye’de planlamanın tarihi geçmişini 1930’lara dayandırmak mümkündür. Bu yıllarda dönemin şartları ve ülkenin öncelikleri göz önünde bulundurularak beş yıllık sanayi planları hazırlanmıştır. Birinci 5. Yıllık Sanayi Planının başarılı bir plan olduğu söylenebilir. İkinci 5. Yıllık Sanayi Planı ise yine dönemin koşulları nedeniyle tam anlamıyla uygulanamamış bir plandır. Ancak bu iki planla modern anlamda bir planlı döneme ya da planlı kalkınma dönemine geçildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Bu planlarla daha ziyade devlet eliyle sanayiye ve dolaylı olarak da piyasayı oluşturmak amaçlanmıştır (Leblebici ve Erkul, 2008: 275; Küçüker, 2012: 11; Çelik ve Çetiner, 2019: 125).

1960’lar Türkiye’de planlı dönemin başladığı yıllar olmuştur. 1961 Anayasası ile planlama anayasal bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu yıllar Devlet Planlama Teşkilatının da kurulduğu yıllardır. “Planlı kalkınma dönemi ile birlikte kamuda kalkınmaya yönelik kararlar beş yıllık hedefler çerçevesinde alınmaya başlanmıştır.” Bu bağlamda kalkınma planları oluşturulmuştur. İlk kalkınma planı 1963 yılında hazırlanmıştır. Bu bağlamda kalkınmanın çok boyutlu bir olgu olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Kalkınma, ekonomik faktörlerin yanı sıra toplumsal, kültürel, psikolojik etkenlerle de ilişkilidir. “Sadece üretimin ve kişi başına düşen gelirin artışı değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel yapının da değiştirilmesini ve geliştirilmesini kapsamaktadır.” (Ersungur ve Topçuoğlu, 2014:301). Kalkınma planlarının genel yapısına bakıldığında bu planların sınırlandırma fonksiyonunun daha ziyade kamu yönetimine ve buradaki yatırım kararlarına yönelik olduğu görülmektedir. Ayrıca bu planların emredici niteliği yine kamu yönetimine yöneliktir. Bu hususta özellikle o dönemde piyasanın kalkınma için büyük yatırımlar yapacak sermaye birikimlerinin olmaması önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu durumun 1980’li yıllarda değiştiğini söylemek mümkündür. Bu yıllarda piyasa kalkınma yatırımları yapacak sermaye birikimine erişmiş ve kamu yönetimi de daha çok ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarına yönelmeye başlamıştır (Bayraktutan ve Bıdırdı, 2015: 39; Leblebici ve Erkul, 2008: 276; Dulupçu vd., 2010: 243; Takım, 2011: 156).

1980’li yıllara gelindiğinde bir değişim süreci söz konusu olmaya başlamıştır. Küreselleşmenin de etkisi ile yönetim anlayışlarındaki değişim planlamayı etkilemiştir. Bu kapsamda Türkiye’de de özellikle 2000’li yıllarla birlikte planlama fonksiyonlarında değişime ayak uydurmak adına çeşitli adımlar atılmıştır. Değişen yönetim anlayışlarının kalkınma planlarında da kendine yer bulduğunu söylemek mümkündür.

3.2. Kalkınma Planlarının Yeni Kamu Yönetimi ve Yönetişim Yaklaşımları Kapsamında Ele Alınması

Geleneksel kamu yönetiminden yeni kamu yönetimi ve yönetim yaklaşımlarına geçişle birlikte Tablo 1’de de ifade edildiği üzere yönetsel ve örgütsel anlamda çeşitli farklılıklar söz konusu olmuştur. Bu hususlar kalkınma planlarında da çeşitli şekillerde yer almıştır.

1963-1967 yılları arasını kapsayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı planlı dönemdeki ilk plandır. Bu dönem henüz geleneksel kamu yönetimi anlayışının egemen olduğu yıllardır. Bu nedenle bu plan kapsamında yeni kamu yönetimi ve yönetişimin temel ilke ve esaslarına rastlanmamaktadır. Nitekim 1968-1972 yıllarını kapsayan 2. Beş yıllık Kalkınma Planı da ilk plan ile benzer özellikler göstermektedir. 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977 yılları arasındadır. Bu planda katılım ifadesi sağlık ocağı gibi sağlık tesislerinin yapımına halk katılımının sağlanması şeklinde planda ifade edilmektedir. Yine planda esneklik hususuna değişime ayak uydurmak ve hedeflere ulaşabilmek adına yer verildiği görülmektedir. İfade edilen hususlar dışında özellikle yeni kamu yönetimi anlayışına ilişkin temel hususlara planda rastlanmamaktadır. Ancak bu tarihlerin yeni kamu yönetimi yaklaşımının ortaya çıkma ve gelişiminde de erken tarihler olduğunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. 1979-1983 yıllarını kapsayan 4. Beş yıllık Kalkınma Planına bakıldığında düzenlemeler ve bankacılığa ilişkin çeşitli uygulamalarda esneklik meselesine değinilmektedir. Bununla birlikte güvenlik ve adalet konularında eşitlik konusu yine planda yer alan bir diğer husustur. 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989 yılları arasını kapsamaktadır. Planda temel hak ve hürriyetlerin kullanımı hususunda eşitlik ilkesinden bahsedilmektedir. Yeni kamu yönetimi ve yönetişim yaklaşımının diğer ilke ve esaslarına yönelik bir hususa planda rastlanmamıştır. 1990-1994 yılları arasını kapsayan 6. Beş yıllık Kalkınma Planına bakıldığında esneklik meselesinin teşvik politikaları başlığı altında yer aldığı görülmektedir. Bu konuda bürokrasinin azaltılması bahsine de yer verilmektedir.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000 yıllarını kapsamaktadır. Bu planda şeffaflık, katılım, hizmette etkinlik, halka dönük bir yönetim anlayışı yerleştirilmesi şeklinde esasların yer aldığı görülmektedir. “Verimsiz ve pahalı devlet yapılanması ve işleyişinin” tasarruf ve etkinlik ilkeleri çerçevesinde yeniden düzenleneceği yine planda ifade edilmektedir. Ayrıca devletin rolünün küreselleşme ve entegrasyon politikaları çerçevesinde yeniden tanımlanacağına planda yer verilmiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarında performans ölçümüne yönelik denetim sistemlerinin geliştirilmesi planda öngörülen bir diğer husustur. Bunlarla birlikte yöneten-yönetilen ilişkilerinde karşılaşılan uyumsuzlukların çözümlenmesi konusu da planda kendine yer bulmaktadır. Kamu kesiminin yeniden yapılandırılması sürecinde verimliliğe dikkat edilmesi planda yer alan bir diğer önemli meseledir. Yerinden yönetim ilkesine önem verilmesi gerektiği yine planda çeşitli konu başlıkları altında ifade edilmiştir. Katılım ilkesi planda çeşitli konu başlıkları altında kendine yer bulmaktadır. Özellikle piyasa ya da özel sektör katılımına vurgu yapılmakta, kadınların, gençlerin kendileriyle ilgili konularda yönetsel katılımının sağlanması gerektiği planda yer almaktadır.

2001-2005 yıllarını kapsayan 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı şeffaflık hususuna hem mali anlamda hem de kamusal bilgilerin topluma açık hale getirilmesi şeklinde değinmiştir. Katılım konusu planda hem özel sektör katılımı hem de toplumun proje, plan gibi faaliyet alanlarına katılımı şeklinde belirtilmektedir. Doğrudan “katılımcı demokrasi” ifadesi planda yer almaktadır. Eşitlik ilkesinin özellikle sağlık konusunda vurgulandığı dikkati çekmektedir. Yerinden yönetim ilkesi bu konuda yasal düzenlemeler yapılması gerektiği bahsi ile planda yer almaktadır. Kamu hizmetinin etkinlik ve verimlilik ilkelerine uygun şekilde yürütüleceği, özelleştirme politikaları ile devletin piyasaya müdahalesinin daraltılacağı yine planda yer alan diğer önemli hususlardır. Yine kamu hizmetlerinde vatandaş memnuniyetinin artırılmasına planda yer verilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi, bu kuruluşlarla iş birliği yapılması ancak bu iş birliğinin belirli alanlardaki projelerde ve yerel yönetimler ve özel sektörle yapılacağı yine planda yer alan diğer bir husustur.

9. Kalkınma Planı 2007-2013 yıllarını kapsamaktadır. Planda kamusal hizmetlerin sunumunda şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, verimlilik ve vatandaş memnuniyetinin esas olduğu belirtilmektedir. Çeşitli kurumlar özelinde ve mali anlamda şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması meselesi planda yer alan önemli konulardan bir diğeridir. Bilgi toplumuna dönüşmenin planın vizyonunun bir parçası olduğu belirtilmektedir. Bunlarla birlikte “toplumsal diyalog ve katılımcılık güçlendirilerek, toplumsal katkı ve sahiplenmenin sağlanması”nın esas olduğu yine planda yer almaktadır. Bu bağlamda planın hazırlanmasında da katılımcılığın esas alındığı yine planda belirtilmektedir. Uygulamaların topluma en yakın birimlerce yapılacağı planda yer alan ve yerinden yönetim ve yerelleşme ile bağlantılı olan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Özelleştirmeler ile kamu sektörünün ekonomi içindeki düzenleyici ve denetleyici işlevinin kuvvetlendirileceği, diğer yandan özel sektörün ekonomi içindeki ağırlığının artırılacağı ifade edilmektedir. Sosyal hizmet ve yardımlarda ve bilgiye erişimde eşitlik hususuna planda değinilmektedir. Özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapılması planda vurgulanan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İyi yönetim ve kurumsal yönetişim kavramları planda kendine yer bulan ve konu kapsamında önemli olan hususlardır. Çünkü daha önceki planlarda bu kavramlar doğrudan yer almamaktadır.

10. Kalkınma Planı 2014-2018 yıllarını kapsamaktadır. Planda doğrudan yönetişim kavramı yer almaktadır. Çeşitli boyutlarda ve türlerde yönetişimin geliştirilmesi ve önemi üzerinde durulmaktadır. “Kalkınma sürecinin

siyasi ve toplumsal düzeyde sahiplenilerek bütüncül bir yaklaşımla sürdürülmesinde, insan odaklılık, katılımcılık, kapsayıcılık, hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkeleri”nin esas alınacağı planda belirtilmektedir. Şeffaflık hususuna çeşitli alanlarla birlikte hem hizmet sunumunda hem personel alımında dikkat edileceği yine planda yer almaktadır. Hesap verebilirlik ilkesi hem kamu kesimi hem de sivil toplum kuruluşları, özel sektör gibi diğer aktörler için geçerli kabul edilmiştir. Burada mali hesap verebilirlik, dış denetim sistemlerine hesap verebilirlik ile işlerlik kazandırmak önem arz eden vurgulamalardır. Katılım hususu planda kendine genişçe yer bulmaktadır. Planın kendisinin katılımcı bir yaklaşımla hazırlandığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte çeşitli düzeylerde katılımının öncelendiği, kadınların, gençlerin, dezavantajlı grupların özellikle kendileri ile ilgili alanlara katılımının desteklendiği hem süreç hem de uygulama aşamalarında kamu yönetimine katılımın teşvik edildiği planda yer alan önemli hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin yönetim çerçevesinde yeniden yapılandırılması, kültürel, sanatsal faaliyetlerin gelişimi ve sunumunda yerel yönetimlerin rolünün artırılması planda belirtilmiştir. Yine planda “mahalli idarelerin daha etkin, hızlı ve nitelikli hizmet sunabilen, katılımcı, şeffaf, çevreye duyarlı, dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarını gözeterek ve mali sürdürülebilirliği sağlamış bir yapıya kavuşturulması temel amaç” olarak ifade edilmektedir.

11. Kalkınma Planı 2019-2023 yılları arasında kapsamaktadır. Plan yönetişime ve iyi yönetişime yer vermiştir. İyi yönetişimin artan bir ihtiyaç olduğu planda belirtilmektedir. Bu bağlamda bu anlayışın yerleştirilmesi, bu noktada yönetim yapılarının oluşturulması gerektiği ifade edilmektedir. Önceki plana benzer şekilde bu planda da çeşitli düzeylerde ve türlerde yönetimden bahsedilmektedir. Şeffaflık hususuna bakıldığında vergilendirme, finansal düzenlemeler, kamu verileri, sivil toplum kuruluşları kapsamında ele alındığı görülmektedir. Hesap verebilirlik hususu kamu işletmelerinde, oda ve borsalarda, okullarda, sivil toplum kuruluşlarında, kamu kurumlarında ve buradaki personelde ön plana çıkarılmaktadır. Hesap verebilirliğin sağlanmasında bilgi iletişim teknolojilerinin etkili kullanımının faydalı olabileceği ayrıca ifade edilmektedir. Ayrıca “performans denetimleri aracılığıyla kaynak kullanımının verimliliğine, etkililiğine ve ekonomikliğine dair kamuoyuna güvenilir bilgi sunularak kamuda hesap verebilirliğin” güçlendirileceği de belirtilmektedir. Kamu verisinin hesap verebilirliğin sağlanması adına açık veri olacağına da planda yer verilmektedir. Katılım hususu planda kendisine sıkça yer bulmuştur. Planın kendisi katılımcı bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Bununla birlikte çeşitli düzeylerde katılımın öncelenmesi önceki iki plana benzer şekildedir. Sivil toplum kuruluşlarının çeşitli alanlardaki yönetsel karar alma ve uygulama süreçlerine katılımı planda öne çıkmaktadır. “Temel dönüşüm kararlarında kamu, özel sektör, sivil toplum kuruluşları (STK) ve diğer bütün paydaşların katılımlarıyla toplumsal mutabakatın oluşturulmasına özel önem” verileceği de yine planda yer almakta ve yönetişimin temel sac ayaklarının bir aradalığı dikkati çekmektedir. Yerel yönetimlere ilişkin olarak planda önceki plana benzer şekilde sosyal ve kültürel faaliyetler yönünden bir güçlendirmeden bahsedilmektedir.

2024-2028 yıllarını kapsayan 12. Kalkınma Planı yönetim hususuna “Adaleti Esas Alan Demokratik İyi Yönetişim” başlığı şeklinde yer vermiştir. “Adaleti esas alan demokratik iyi yönetim ekseninde hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkeleri gereğince adalet ve güvenlik hizmetlerinin etkinleştirilmesi, sivil toplumun güçlendirilmesi ve iyi yönetim anlayışı çerçevesinde kamuda stratejik yönetim ve veriye dayalı politika oluşturma kapasitelerinin artırılmasına yönelik politikalar ele alınmaktadır.” Bu bağlamda iyi yönetim ilkelerinin pekiştirilmesi, kurumsallaştırılması, bunların çeşitli boyutlarla ortaya konulması planda yer almaktadır. Özellikle ülkede geliştirilebilecek alanlarda kamu yönetimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiren yönetim yaklaşımının geliştirileceği planda belirtilmektedir. Plan döneminin temel hedeflerinden biri kamusal hizmetlerin sunumunun katılımcı, şeffaf, hesap verebilir, kapsayıcı, adil, hızlı, kaliteli, vatandaş memnuniyetini esas alan ve sivil toplumu destekleyecek şekilde bütüncül bir anlayışla gerçekleştirilmesi, bunlarla bağlantılı olacak biçimde vatandaşların kamu kurum ve kuruluşlarına olan güveninin artırılması amacıyla iyi yönetim ilkeleri ve kamu yönetiminde dürüstlük odaklı anlayışın benimsenmesidir. Şeffaflık hususuna bakıldığında vergilendirme, kamu yatırım programları, imar uygulamaları, güvenlik, kamu görevine atanmaya ilişkin sınavlar, sivil toplum kuruluşlarının denetimi meseleleriyle ilgili olarak ele alındığını söylemek mümkündür. Hesap verebilirlik hususu planda, Sayıştay denetimleriyle ilgili şekilde kaynak kullanımında etkinlik ve verimliliğin sağlanması, sivil toplum kuruluşlarının denetim süreçleri gibi konularla ilgili olarak ele alınmıştır. Katılıma ilişkin hususların önceki planlarla benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Burada farklı olarak afetler, iklim değişikliği, dirençli kentler meselelerine ilişkin olarak planlama süreçlerine katılım hususu dikkati çekmektedir. Planda verimlilik hususu temel hedeflerden biri olarak “verimlilik temelli nitelikli büyüme” şeklinde kendine yer bulmaktadır. Maliye politikalarında verimlilik hususuna dikkat edileceği yine planda ifade edilmektedir. Verimliliğin sağlanması hususunda bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılacağı da planda belirtilmektedir. Ayrıca verimlilik ile birlikte rekabetçilik de öne çıkmaktadır. Yerel yönetimlerle ilgili olarak diğer planlara benzer ifadelerin 12. Kalkınma Planında da yer aldığı görülmektedir.

5.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Değişen yönetim anlayışlarının Türkiye’de kalkınma planlarında kendine yer bulduğu söylenebilir. Bununla birlikte ilk altı kalkınma planında yeni kamu yönetimi ve yönetim yaklaşımı doğrultusunda kayda değer bir hususa rastlanmamaktadır. 1963-1967, 1968-1972 yılları henüz yeni yönetim yaklaşımlarının etkili olmadığı yıllardır, geleneksel kamu yönetiminin eksiklikleri nispeten hissedilse de değişim ve dönüşüme yönelik adımların atılmadığı bir dönemdir. Bu nedenle ilk planda yeni yönetim yaklaşımlarına ilişkin ifade ve ibarelerin olmaması doğaldır. 1970’lerle birlikte yeni kamu yönetimi yaklaşımının gündemi meşgul etmeye başladığı bilinmektedir. Bu nedenle 1973-1977 dönemini kapsayan 3. Beş Yıllık Kalkınma Planında yaklaşıma ilişkin ifadelerin olmaması nispeten anlaşılabilir çünkü yaklaşımın kendisi de henüz çok yenidir. 1979-1983, 1985-1989- 1990-1994 yıllarını kapsayan planlarda esneklik ve eşitlik hususlarına çok kısıtlı şekilde değinilmiştir. Esneklik hususuna mali konularda değinilmiş ve eşitlik hususuna da güvenlik, adalet ve temel hak ve hürriyetlerin kullanımı noktasında yer verilmiştir ki bu hususlar eşitliğin zaten esas olması gereken durumlardır. Bu konularda eşitlik olması gerektiği aslında bir ön kabuldür. Tüm bu hususlar 1970’lerde tartışılmaya başlanan yeni kamu yönetimi yaklaşımının 4,5 ve 6. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında kendine yer bulamadığının bir ifadesi şeklinde değerlendirilebilecektir. Bu durum bir geç kalınmışlık olarak da belirtilebilir. Neredeyse 15 yıl önce tartışılmaya başlanan yeni kamu yönetimi ve 1989’da kullanılmaya başlanan yönetim üzerinden geçen zamana rağmen planlarda kendine yer bulamamıştır.

Şeffaflık, katılım, etkinlik, verimlilik gibi ilkelerin kendisine yer bulduğu ilk plan 1996-2000 yıllarını kapsayan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planıdır. Kamu yönetiminin verimli hale getirilmesi, katılımın öncelenmesi konuları dikkati çekmektedir. Ayrıca kadınların, gençlerin özellikle kendileri ile ilgili konularda katılımı teşvik edilmektedir. Yerel yönetimlere belirli ölçüde yer verilmiştir. Ancak burada yerelleşmeden, özerklik gibi meselelerden bahsedilmemektedir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, merkeziyetçi yapının dezavantajlarının azaltılması adına, bir adım atıldığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. 1993 yılında Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın yürürlüğe girdiği de göz önüne alındığında planın bu noktada eksiklikleri olduğu söylenebilir. Ayrıca şeffaflıkla çok yakından ilgili olan hesap verebilirlik hususu planda yer almamaktadır. Bu da önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Benzer hususların 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı için de geçerli olduğu söylenebilecektir.

Yönetişim yaklaşımı hem kavramsal olarak hem de ilkeleri ile birlikte 9. Kalkınma Planında kendisine ilk kez yer bulabilmektedir. Planda şeffaflık, katılım, hesap verebilirlik, vatandaş memnuniyeti gibi hususlara yer verilmiştir. Özelleştirmeler ile piyasayı güçlendirme ve kamu yönetiminin piyasa üzerindeki kontrolünü azaltma amaçlanmıştır. Ancak yerel yönetimler noktasında bu planda da eksiklikler olduğu görülmektedir. 10, 11 ve 12. Kalkınma Planları değerlendirildiğinde yönetişimin iyi yönetim şeklinde kendine yer bulduğu ve ilkelerinin ön plana çıktığı söylenebilir. Şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım, etkinlik, verimlilik son üç planda kendine sıkça yer bulan ilkelerdir. Bu ilkelerin uygulanması ve güçlendirilmesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkinliği de yine planlarda vurgulanmaktadır. Bunlarla birlikte planlarda bu ilkelere ilişkin ifadelerin ve alanların benzerlik gösterdiği ya da tekrar ettiği de göze çarpmaktadır. Ayrıca özellikle yerelleşme noktasında planlarda dikkate değer bir husus olmadığı da belirtilmesi gereken bir diğer durumdur.

Sonuç olarak kalkınma planlarında yeni kamu yönetimi ve yönetim yaklaşımları ve ilkelerine yer verilmiştir. Ancak küresel anlamda ortaya çıkmaları ve tartışılmalarından yaklaşık 15-20 yıl sonra bu durum söz konusu olabilmektedir. Yani 2000’li yıllarla birlikte ifade edilen yönetim yaklaşımları planlarda yer edinmiştir. Bununla birlikte ilkeler özelinde genellikle aynı hususlara ve konulara değinildiği de planlarda dikkati çeken bir husus olarak değerlendirilebilir. Bu durum planlarda yer alan hususların uygulanmasında sorunlar yaşandığı izlenimi vermektedir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, âdem-i merkeziyet noktasında da planlarda zayıflıkların olduğu dikkati çekmektedir. Burada ülkede merkeziyetçi bakış açısının hâkim olduğu ve bunun sürdürüldüğü sonucu çıkmaktadır. Bu noktada yapılması gereken öncelikle planlarda çok iyi bir şekilde açıklanan ya da ortaya konulan hususların uygulamaya aktarılması noktasında gerekli adımların atılması, bu noktada gerekli düzenlemelerin ve denetimlerin yapılmasıyla beraber, merkeziyetçiliğin ortaya çıkardığı sorunları asgari düzeye indirebilecek hususların belirtilmesi ve bunların da faaliyete dönüştürülmesidir. Günümüzde vatandaşın aktif hale geldiği, ağdaş olduğu, diğer paydaşların yönetimde söz sahibi olduğu, şeffaf, hesap verebilir yönetimlerin talep edildiği bilinmektedir. Bunlar yönetimlere olan güven ve sadakati artırmakla birlikte yönetimlerin meşruiyetlerini güçlendirmektedir. Bu nedenle planlarda belirtilen hususların hayata geçirilmesi ve eksik kalan hususların dönemin koşulları da göz önüne alınarak belirlenmesi ve giderilmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

- AL, H. (2004). Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı. **Liberal Düşünce Dergisi**, S. (33), ss. 183-197.
- ARAP, İ., & YILMAZ, L. (2006). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının “Yeni” Kurumu: Kamu Görevlileri Etik Kurulu. **Amme İdaresi Dergisi**, S. 39(2), ss. 51-69.
- ARSLAN, N. T. (2010). Klasik-Neo Klasik Dönüşüm Süreci: Yeni Kamu Yönetimi. **CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, S. 11(2), ss. 21-38.
- ARSLANER, H., & KARACA, Y. (2017). Türkiye Kamu Yönetiminde Yönetişim Algısı: Aydın İli Vergi Dairelerinde Bir Uygulama. **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 4(4), ss. 128-151.
- ATEŞ, H., & BUYRUK, G. C. (2018). Bir İyi Yönetişim İlkesi Olarak Katılımcılık ve Türk Kamu Yönetiminde Katılımcılığın Konumu. **Ombudsman Akademik**, S. (1), ss. 81-98.
- AYDIN, A. H. (2018). **Kamu Yönetimine Giriş**. 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık.
- BAYRAKTUTAN, Y., & BIDİRDİ, H. (2015). Türkiye’de Teknolojiye Dair Politika Perspektifi ve Kalkınma Planları. **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. (29), ss. 37-55.
- BELLİ, A. (2017). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Bağlamında Yerinden Yönetimin ve Yerel Yönetimlerin Değerlendirilmesi. **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)**, S. 9(16), ss. 101-118.
- BOZTEPE, H. (2013). Halkla İlişkiler Perspektifinden Güven Kavramı: Katılımcılık, Şeffaflık Ve Hesap Verebilirlik İlkelerinin Kamu Kurumlarına Yönelik Güvenin Oluşmasındaki Rolü. **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal**, S. (45), ss. 53-74.
- BOZTEPE, M. (2018). Yeni Kamu Yönetimi ve Geleneksel Kamu Personel Rejimi Üzerine Etkileri. **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 20(3), ss. 191-210.
- ÇELİK, O., & ÇETİNER, S. (2019). Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları Ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri. **Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 2(3), ss. 121-131.
- ÇEVİKBAŞ, R. (2012). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Türkiye Uygulamaları. **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, S.1(2), ss.9-32.
- ÇUKURÇAYIR, M. A., ÖZER, M. A., & TURGUT, K. (2012). Yerel Yönetimlerde Yolsuzlukla Mücadelede Yönetişim İlke ve Uygulamaları. **Sayıştay Dergisi**, S. (86), ss. 1-25.
- DEMİR, K. A. (2014). Klasik Kamu Yönetimi Yapısından Yerelleşmeye Geçiş: Yönetişim Kapsamında Bir Değerlendirme. **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2(2), ss. 151-171.
- DEMİREL, D. (2014). Modernizmden Postmodernizme Kamu Yönetimi. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 24(2), ss. 169-178.
- DİLAVEROĞLU, A. (2020). Yönetişim İlkeleri ve Yerel Yönetimler Mevzuatına Yansımalar. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 19(37), ss. 45-63.
- DULUPÇU, M. A., SUNGUR, O., & KESKİN, H. (2010). Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar Ve Türkiye’de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi. **6. Ulusal Coğrafya Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- DURGUN, S., & AYDIN, A. H. (2019). Türkiye’nin Yönetişim Performansına İlişkin Bir Değerlendirme. **The Journal of Social Sciences**, S. (43), ss. 538-550.
- DURGUN, S., & TAŞ, İ. E. (2022). Türkiye’de Yönetişimin İzini Aramak. **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, S. 5(3), ss. 569-587.
- DÜLGAR, İ. P. & TOSUN, İ. (2019). Geleneksel Kamu Yönetimi Yaklaşımında İki Kırılma Noktası: Herbert Simon ve Kamu Tercih Okulu. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 33(47), ss. 159-174.
- ERYILMAZ, B., & BİRİCİKOĞLU, H. (2011). Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik. **İş Ahlakı Dergisi**, S. 4(7), ss. 19-45.
- EŞKİ, H. (2009). Kamu Yönetiminde Değişim ve Yeni Yönetim Modelleri. **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S. 9(17), ss. 491-500.

- EROĞLU, H. T. (2010). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Türk Kamu Personeli Yönetimine Etkisi. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, S. 6(12), ss. 225-233.
- ERSUNGUR, Ş. M., & TOPCUOĞLU, A. (2014). Kalkınma Planlarının Yoksulluğu Azaltmadaki Etkisi Üzerine Bir Analiz. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 18(2), ss. 299-317.
- GÖKÇE, O., & TURAN, E. (2008). Kamu Yönetiminin Dönüşümü ve Dönüşümün Temel Unsurları. **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S. 8(15), ss. 175-200.
- GÖZEL, K. A. (2003). Yeni Kamu Yönetimi Nedir. **Türk İdare Dergisi**, S. 75(438), ss. 195-208.
- GÖZLÜGÖL, S. V. (2013). Uluslararası Hukuk Boyutuyla Hukukun Üstünlüğü. **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 17(2), ss. 1423-1454.
- GÜNER, H. (2014). Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Yönetiminin Denetimi. **Denetim**, S. (14), ss. 65-72.
- HOOD, C. (1991). A Public Management For All Seasons?. **Public Administration**, S. 69(1), ss. 3-19.
- KARAÇOR, S., & OLTULU, A. (2011). Demokrasi ve Yönetişim Boyutu ile Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı. **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S. 11(22), ss. 403-418.
- KIRIŞIK, F. (2013). Kamu Yönetiminde Küresel Değişimler ve Yeni Sorun Alanları. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (38).
- KORKUT, G., KÜRŞAT, O., & TETİK, A. (2015). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ile Değişen Kamu Hizmeti ve Türkiye İş Kurumu. **İş ve Hayat**, S. 1(2), ss. 107-135.
- KÜÇÜKER, E. (2012). Türkiye’de Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi. **Kastamonu Education Journal**, S. 20(1), ss. 9-26.
- LAMBA, M. (2014). Yeni Kamu Yönetimi Perspektifinden Türkiye’de Kamu Yönetimi Reformları: Genel Gereçekler Üzerinden Bir İnceleme. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 19(3), ss. 135-152.
- LAMBA, M. (2015). Türkiye’de Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Yansımaları: Hükümet Programları Üzerinden Nitel Bir İnceleme. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 20(1), ss. 127-141.
- LEBLEBİCİ, D. N., & ERKUL, E. (2008). Planlı Kalkınma Deneyiminden Stratejik Planlamaya Geçiş: Türkiye Örneği. **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 26(1), ss. 269-285.
- ÖZER, M. A. (2005). Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi. **Sayıştay Dergisi**, S. (59), ss. 3-46.
- ÖZER, M. A. (2006). Yönetişim Üzerine Notlar. **Sayıştay Dergisi**, S. (63), ss. 59-89.
- PARLAK, B. (2011). **Kamu Yönetimi Sözlüğü**. MKM Yayıncılık.
- SEZER, Ö., & BÜYÜKPINAR, R. (2021). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Türkiye’de Yerelleşme Politikaları. **Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, S. 5(1), ss. 80-105.
- SOBACI, M. Z. (2007). Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler. **Yönetim Bilimleri Dergisi**, S. 5(1), ss. 195-208.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **1. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf, 25.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **2. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf, 25.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **3. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Planı_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf, 25.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **4. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Planı_1979_1983.pdf, 25.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **5. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Planı-1985-1989.pdf>, 26.11.2024.

- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **6. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf, 26.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **7. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf, 26.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **8. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf, 27.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **9. Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf, 28.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **10. Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf, 30.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **11. Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, 30.11.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **12. Kalkınma Planı**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf, 1.12.2024.
- TAKIM, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. **Maliye Dergisi**, S. 160(1), ss. 154-176.
- TAŞ, İ. E., AVŞAR, Y., & DURGUN, S. (2022). Belediyelerin Değişen Dünyaya Uyumu: Dijital Şeffaflığa Doğru. **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 19(3), ss. 1674-1688.
- TUNÇ, A., BELLİ, A., & AYDIN, A. (2019). Yerelde Yönetişim Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği. **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, S. 18(1), ss. 256-270.
- TURAN, H. T. (2013). Yönetişim ve Yeni Kamu Yönetimi. **Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi**, ss. 10-11.
- YILDIRIM, M. (2009). Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi. **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, S. 6(2), ss. 380-397.
- YILDIRIM, M. (2010). Kamu Yönetiminde Takdir Yetkisi: Geleneksel ve Yeni Kamu Yönetimi Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme. **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, S. 7(2), ss. 839-861.

Economic sanctions and international marketing: Strategic adaptation models and practices of companies¹

Ekonomik Yaptırımlar ve Uluslararası Pazarlama: Şirketlerin stratejik Uyum Modelleri ve Uygulamalar

Akın SAĞIROĞLU

Phd., Adıyaman University

asagioglu@adiyaman.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1147-6023>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 20.11.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2024

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Anahtar

Kelimeler:

Ekonomik
Yaptırımlar,
Stratejik Uyum,
Operasyonel
Verimlilik,
Risk Yönetimi

ÖZET

Ekonomik yaptırımlar, devletlerin dış politika aracı olarak kullandığı stratejik bir mekanizmadır. Yaptırımlar, hedef ülkelerin ticari ilişkilerini bozarak şirket faaliyetlerini olumsuz etkiler ve şirketlerin kriz yönetimi için yeni stratejiler geliştirmesini gerektirir. Çalışma, şirketlerin yaptırımlara uyum sağlama süreçlerini inceleyerek operasyonel verimlilik, kaynak yönetimi, hukuki dayanıklılık ve esneklik gibi konulara odaklanmaktadır. Ayrıca, inovasyon, stratejik iş birlikleri ve müşteri odaklı yaklaşımlar gibi yaptırımları aşmaya yönelik yöntemler ele alınmıştır.

Şirketler, yaptırımların etkisini azaltmak için operasyonel süreçleri optimize etmek, tedarik zincirlerini çeşitlendirmek, yeni pazarlar keşfetmek ve risk yönetim stratejileri uygulamak gibi yöntemler benimsemiştir. Gelecekte uluslararası yaptırımlarla başa çıkmak için esnek, yenilikçi stratejilerin önemi artmaktadır. Çalışma, yaptırımların ekonomik ve ticari etkilerini ele alırken, şirketlerin sürdürülebilir büyüme sağlaması için öneriler sunmaktadır. Şirketlerin stratejik uyum çabaları, küresel pazarlardaki rekabet avantajlarını korumaları açısından kritik öneme sahiptir.

ABSTRACT

Keywords:

Economic
Sanctions,
Strategic
Adaptation,
Operational
Efficiency,
Risk Management

Economic sanctions are a strategic mechanism used by states as a foreign policy instrument. Sanctions disrupt the trade relations of the target countries, have a negative impact on corporate activities and force companies to develop new strategies for crisis management. The study examines the adaptation processes of companies to sanctions, focusing on topics such as operational efficiency, resource management, legal resilience and flexibility. In addition, methods for overcoming sanctions, such as innovation, strategic partnerships and customer-oriented approaches, are discussed.

Companies have developed methods to mitigate the impact of sanctions. These include optimizing operational processes, diversifying supply chains, entering new markets and implementing risk management strategies. The importance of flexible and innovative strategies for dealing with international sanctions is expected to increase in the future. The study looks at the economic and commercial impact of sanctions while offering recommendations for companies to achieve sustainable growth. Strategic adaptation efforts are crucial for companies to maintain their competitive advantage in global markets.

¹In this study, a section from the dissertation entitled "Economic Sanctions as a Reflection of U.S. Hegemony in the International System" was used.

1. INTRODUCTION

Economic sanctions are often used by states as a foreign policy instrument. They are not only a means of economic coercion, but also serve as a strategic instrument that influences the parties involved. States use sanctions against target countries for various political purposes. Like any foreign policy decision, the imposition of sanctions can pursue several objectives. The publicly announced and official reasons behind the sanctions are considered primary objectives. However, there may be other objectives that go beyond the primary objectives. After the Cold War, countries were reluctant to use military force. In an environment where the use of force is not favored, the use of economic instruments has become more important. The high economic and political costs of military spending have reinforced this trend. Sanctions are an important instrument to overcome the softness and weakness of diplomacy and the harshness and political difficulties of military force.

Sanctions affect the target state in many ways. One of the most important effects is the impairment of the target state's trade relations, which disrupts the activities of the companies involved in these relations. Sanctions can affect the business activities of companies in various ways, e.g. by delaying investment decisions or canceling existing investments.

Companies are playing an increasingly important role as parties affected by sanctions and as actors influencing foreign policy decisions. Uncertainty about the duration of sanctions is prompting companies to adapt their strategies or lobby against sanctions that could harm their interests.

This study comprehensively examines the adaptation strategies developed by companies to mitigate the impact of sanctions. Elements such as resource management, operational efficiency, strategic alliances and global market adjustments are discussed. Key concepts such as "bricolage" (blending), flexibility and legal resilience enable companies to manage crises caused by sanctions.

In this context, the study will first look at the dimensions of sanctions often favored by states and focus on how companies facing sanctions respond to them.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

There are a number of issue-oriented studies in the literature that consider sanctions in an economic context and examine the impact of sanctions on national income, gross domestic product, public health and poverty (Afesorgbor and Mahadevan, 2016; Marks, 1999; Neuenkirch and Neumeier, 2015). There are also political economy studies that focus on the costs of sanctions for the imposing country, the target state and their impact on international trade (Afesorgbor and Mahadevan, 2016; Caruso, 2003; Yang et al., 2009).

In international politics, sanctions are used in conjunction with a variety of terms such as blockade, boycott, embargo and even quarantine or economic pressure, implying different dimensions and diversity (Hufbauer et al. 2007:37-51; Smeets 2018a:4). These concepts are linked by the nature of the instrument, despite differences in the methods and means of implementation. Until the Second World War, economic sanctions were used for various purposes, but were generally considered a subordinate instrument of wartime military policy (Alexander 2009:8). They were usually applied in the form of trade barriers and attempts at control in order to weaken the target state economically during wartime. Baldwin and Pape see sanctions in a broader sense as part of the use of economic statecraft to achieve foreign policy objectives (Baldwin and Pape 1998:189-90).

Due to the scale of embargoes and boycotts and the civilian costs they entail, debates have also arisen about the scope of sanctions. These debates have focused in particular on the fact that comprehensive and multifaceted practices such as embargoes and boycotts do not fulfill their purpose. In this context, smart sanctions or targeted sanctions have gained prominence as a new method of implementation and have influenced debates on the ethics and failure of sanctions.

It is important to emphasize this difference in application and scope that has emerged in the post-Cold War debate on the scope of sanctions. These are smart sanctions, which aim to address concerns about the scope of sanctions. Smart sanctions have led to some of the weaknesses of traditional sanctions practice being addressed. They have also brought optimism to the debate about the ethics and success of sanctions. In theory, smart sanctions are seen as a warning tool rather than a coercive measure, as they aim to change government policy by prioritizing humanity (Hufbauer et al. 2007:139).

There are significant differences between traditional sanctions and smart sanctions in terms of the choice of group to be sanctioned. First of all, there is a choice of scope in the choice of punishment. Rather than punishing all

elements of the state as a whole, it is determined that it is necessary to punish individuals or groups that will be the target of the sanction (Tostensen and Bull 2002:402). The second point concerns the strategy of sanctions. It is assumed that moving away from an economic loss-based approach and using messages and threats will increase effectiveness and reduce civilian harm (Kaempfer and Lowenberg 2007:887).

In terms of approach, smart sanctions serve the purpose of using sanctions in the form of individual or group-based measures and preventing humanitarian casualties. They are favored to “reduce humanitarian harm without reducing political pressure” on the ruling elite in the target state” and to “improve procedures for humanitarian exemptions” (Tostensen and Bull 2002:380-400).

After the Cold War, the debate on the use of sanctions as a foreign policy instrument took on a new dimension in international politics. Concerns were raised that the potential failure of sanctions could make the use of military force attractive and increase the likelihood of conflict between countries (Wallenstein 2013:16). This is because during the Cold War, the blocs favored policies that prioritized their own spheres of influence and focused ideological attention on regionalization. However, in the absence of a relative balance of power after the Cold War, each failed sanction led to cases where the possibility of conflict and the number of parties increased.

The use of sanctions in international politics shows that they are preferred as an independent foreign policy instrument. For example, sanctions are not always followed by the use of force by states. Nevertheless, states prefer sanctions far more than the use of military force. The reasons for this preference can be divided into the difficulties of using military force and the advantages of sanctions. As far as the difficulties of using military force are concerned, the use of military force is not something that states can collectively prepare for. The use of military force has several dimensions for states, such as bilateral relations, domestic politics and the economic situation. Not all states may be prepared to bear the military costs. Therefore, sanctions are the first option that states resort to when they want to prevent possible aggression (Doxey 1980:82, 94).

The advantage of sanctions over the use of military force is that they are not subject to the time, alliance and legitimacy constraints of military intervention. The difference between the rules of military intervention and sanctions lies in the uncertainty (Doxey 1980:7-8). While the use of military force must fulfill strict conditions, there is a certain flexibility with sanctions. While uncertainty about the duration of sanctions is a weakness for the success of the instrument, it also offers the possibility of continuous coercion with its simple use against the target state regardless of success.

If a dispute arises between actors, the option of using military force between states remains unlikely unless one of the parties commits an extreme act of aggression. In this context, the direct use of military force by a state without the use of economic coercion would call into question the legitimacy of the action. The action would impose an aggressive and negative image on the state using military force (Drury, James and Peksen 2014:26). This is because the actions of actors in the international system are expected to provide relative legitimacy. Especially in the post-Cold War era, the international system, which has freed itself from ideological polarization, expects the legitimacy of an action rather than its violence. Interdependence and the international normative structure also have an influence on this situation.

3. OBJECTIVES AND IMPACTS OF SANCTIONS

In general, the objectives of sanctions are discussed under the headings of deterrence, compliance, punishment, destabilization, solidarity, conflict containment, symbolic measures and messaging (Dobson 2002:2; Doxey 1980:55-104; Nossal 1989). For domestic political reasons, it pursues goals such as meeting the demands of public opinion domestically, satisfying economic demands, and speaking to public opinion globally (Barber 1979; Kaempfer and Lowenberg 2007). In addition, they can also help to control the regional balance of power by forcing or weakening the target states (Lake 1994).

In terms of the objectives of sanctions, Barber defines the objectives of sanctions as 'primary objectives,' which deal with the actions and behavior of governments in the target state, and 'secondary objectives,' which deal with the status, behavior, and expectations of the sanctioning governments. Secondary objectives take into account the domestic political impact, focusing on the desire to “demonstrate the effectiveness and capacity of a relatively strong government”. The third objective is broader international considerations aimed at demonstrating “a certain behavior in international affairs” in relation to the structure of the international system as a whole or parts of it (Barber 1979:370-73). According to Davis and Engerman, these three categories are not mutually exclusive, but may coexist or overlap in some cases (Davis and Engerman 2003; Taffet 2021).

Depending on the content of the dispute, different forms of sanctions are used against the target state. If we focus on the use of economic sanctions, these are generally applied in three different ways. First, trade sanctions include import and export controls on the target state and the freezing of the target state's assets in the sanctioning state. Types include the prohibition of imports, which aims to deprive the target state of revenue from commodities traded with it, and the prohibition of exports, which will deepen economic problems. The second type is the provision of economic assistance to dissuade/persuade the target state from making a decision. The economic aid can be in cash or in the form of military equipment. Thirdly, financial sanctions involve restricting access to foreign capital and money markets. Financial sanctions include freezing assets, refusing to reschedule loans or cancel guarantees, restricting or stopping military or development aid, and pressuring banks and international financial institutions to refuse loans and debt collection (Doxey 1980:87; Kirshner 1997:36).

If we look at the impact of sanctions on the imposing state, they naturally increase its costs. Apart from the direct economic costs to the sanctioning state, companies of the sanctioning state operating in the target country may also have to bear costs. For example, companies based in the sanctioning state may have their investment decisions influenced by uncertainty about the duration of the sanctions and whether the dispute will lead to more hard power elements (Rodman 1995; Early 2012:551).

Thank you to technological development, labor-intensive production has shifted to technology-intensive production, transnational corporations have become larger, global financial markets have been established, global economic integration has been achieved, and technology and the global economic system have met the needs of other states (Agnew, 2005:52). In this context, Rodman's study emphasizes the importance of economic sanctions that support the economic activities of companies and help them gain privileges. In this study, the relationship between the effectiveness of companies and sanctions was analyzed (Rodman, 1995). The effectiveness of sanctions today is further reduced by a 'shrinking world' and the increasing interdependence between markets. It is becoming increasingly difficult for the sanctioning state to differentiate products that effectively deter the target state (Smeets, 2018b:4).

If we look at the parties to sanctions in this context, we find that it is primarily the public and government agencies, but also many interest groups such as companies and NGOs (Jentleson, 2010:633-34). In foreign policy, companies can bring about sanctions decisions or influence decision-makers to intervene in sanctions decisions. In particular, sanctions decisions may affect the activities of companies that have trade relations with countries with poor human rights records and dictators. On the contrary, some companies may also lobby for human rights. The uncertainty that arises when sanctions are imposed has also led to companies participating more actively in sanctions processes (Hafner-Burton and McNamara, 2019:117,120). This is because sanctions have a negative impact on the image of companies. They can lead to US companies being seen as "unreliable suppliers" (Davis and Engerman, 2003:195). For example, the Reagan administration's sanctions against Nicaragua and Libya and Congress's sanctions against South Africa had a negative impact on companies (Rodman, 1995:106).

Corporations have also become an important player in the post-Cold War foreign policy decision-making process. This is because the evolution of the economic agenda and electoral system increased the need for corporate support. In this context, businesses opposed most sanctions resolutions arguing that sanctions impose higher costs on the American economy given the relatively greater importance of trade (Jentleson, 2000:145). This is because sanctions are a politically motivated measure to disrupt the normal flow of economic activity, and this interference with normal economic activity often leads to opposition from various interest groups (Whang, 2011:792).

One of the reasons for companies to participate in sanctions is that uncertainty about the duration of sanctions increases costs. In particular, companies engaged in international trade may face unexpected costs as a result of sanctions imposed by decision-makers. For example, the sanctions against Cuba and Libya were designed to penalize foreign companies and U.S. companies that trade with these countries (Congressional Budget Office, 1999). To avoid the negative effects of sanctions, companies have tried to block sanctions decisions or initiatives that would cause problems for their production patterns and investments on a global scale. For example, American business opposed the signing of the Kyoto Protocol to reduce the impact of climate change and global warming and was one of the factors that prevented both the Clinton and Bush administrations from signing the protocol (Cameron, 2005:94, 97).

For the US, for example, the reciprocal economic relationship with China and the position of American companies in China make China a focus country in the power struggle (Layne, 2012:13). The sanctions have taken the form of banning bilateral trade and blocking investment by US companies in some sectors of Iran. The 1996 sanctions, which included Libya, were renamed the Iran Sanctions Act in 2006 when Libya was removed from the sanctions

program (Rennack, 2006:11). Similarly, in 2018, the US unilaterally imposed sanctions on Chinese companies importing oil from Iran.

Ultimately, sanctions have created a relative consensus as actors favor the use of economic sanctions under appropriate conditions (Baldwin, 1999:80). This is because they create a new channel of communication for the imposing state and the target state without creating a hot conflict. In the international dimension, sanctions 'facilitate' states' policy choices to deter actions that are seen as a threat to peace. Sanctions are an easy tool for the leaders of sanctioning states. They prevent the state imposing the sanctions from remaining silent on the actions of the target state, while imposing the 'cost of inaction' on the other side.

4. INTERNATIONAL MARKETING: STRATEGIC ADAPTATION

This section analyzes the strategic approaches that companies have developed to adapt to difficult market conditions and economic sanctions and to overcome the obstacles they face. The research covers a wide range of methods, from strategic adjustments and crisis management to international marketing strategies; from innovation and use of technology to customer-centric approaches. Critical topics such as economic sanctions and solutions, risk management, operational resource management, regional and global strategies, cost and performance management are also covered. Each topic offers recommendations for companies to maintain their competitive advantage and achieve sustainable growth.

In the context of strategic adjustments and crisis management, strategic adjustments in the context of economic sanctions enable companies to adapt quickly and effectively to crises. The bricolage strategy is about overcoming the constraints of sanctions through the creative use of available resources (Yang 2018:9). The uncertainty of the environment and the entrepreneurial culture play an important role in the implementation of such strategies, as they encourage companies to innovate and adapt to changing conditions (Yang 2018:9). Strategies to cope with adverse economic situations emphasize the rapid deployment of strategic adjustments to cope with economic sanctions (Chun, Tian and Jing 2014:688).

Adaptability and flexibility indicate that the ability to adapt to sanctions plays a key role in mitigating the impact of economic crises (Kovalin and Shcherbanin 2023:75). Legal considerations and resilience enable companies to manage risks with flexible relationship strategies in an uncertain legal environment (Watson et al. 2018:36). Furthermore, proactive strategies and alliances indicate the importance of strategic alliances and a balance of standardization for companies to adapt to international challenges (Solberg and Durrieu 2008).

In the context of operations and resource management, it stands out as a key area to mitigate the impact of sanctions. Supplier and buyer relationships minimize supply chain disruptions through strong business relationships (Tanasiichuk et al. 2023). Redistribution of resources enables the effective use of resources abroad to mitigate the impact of sanctions (Chun et al. 2014:698). Portfolio management proposes restructuring strategies in line with market conditions (Tanasiichuk et al. 2023:525). Operational efficiency reduces the cost of sanctions by improving operational processes (Posey et al. 2009).

Regional and global strategies against sanctions enable companies to continue their activities. Geographic assets ensure that risks are reduced by operating in regions that are not affected by sanctions (Tanasiichuk et al. 2023:515). Greenfield investments increase investment opportunities against economic pressure (Chun et al. 2014:690). Increased cabotage supports logistics processes by overcoming land transportation barriers (Kovalin and Shcherbanin 2023:76). Strategic groups and networks are proving to be a supportive element in helping companies adapt to difficult market conditions (Solberg and Durrieu 2023).

In terms of cost and performance management, it helps companies to remain competitive during economic sanctions. The strategy of cost leadership increases competitiveness by focusing on areas with low costs (Tanasiichuk et al. 2023:525). Performance feedback promotes strategic updates by analyzing historical data (Wu 2016:3). Product and market settings include the development of product and pricing strategies that are suitable for sanctions (Görg et al. 2024:3).

As part of diversification and resilience strategies, companies mitigate the negative effects of sanctions. Leveraging past experience shows that experience in sanctioned markets is important to overcome complexities (Crozet et al. 2021:4). Diversification and resilience offer an effective solution by rerouting trade routes or focusing on less affected markets (Crozet et al. 2021). Developing new markets is proving to be a strategy that increases export potential (Kovalin and Shcherbanin 2023:73). Strategic decisions and adjustments play a crucial role in coping with sanctions through market understanding and adaptability (Rana et al. 2021).

CONCLUSION

Economic sanctions are an instrument used by countries or international organizations to influence the behavior of target countries by restricting trade and financial transactions. These sanctions can have a significant impact on international trade and global market dynamics, affecting both the target country and the wider international community.

Economic sanctions usually lead to a decline in trade between the sanctioning country and the target country. This is because sanctions often include trade restrictions that limit the import and export of goods and services. Although sanctions are intended to put pressure on the target country to comply with the sanctions, the interruption of trade relations usually leads to economic difficulties for both the target country and the sanctioning country.

Sanctions can also affect third countries that maintain trade relations with companies in the target country. Global supply chains may be disrupted, leading to increased costs and delays in the movement of goods, which in turn can have an impact on global market dynamics. As companies and investors react to the uncertainty caused by trade restrictions, economic sanctions may lead to market instability.

In some cases, as countries seek to diversify their trading partners and reduce dependence on a single nation, sanctions may unintentionally promote economic globalization. By expanding trade networks, companies seek to mitigate the impact of sanctions, which can lead to greater integration into the global economy. However, the effectiveness of sanctions in achieving their political goals is often debated, and some studies suggest that they do not always lead to the desired changes in the behavior of the target country.

Sanctions have become a common tool in international relations to exert economic and political pressure on target countries. Companies operating in global markets often face challenges when their activities overlap with sanctioned companies or regions. Understanding how companies deal with these sanctions is crucial to ensuring compliance and minimizing business disruption. Companies have tried to reduce dependence on sanctioned countries by diversifying their supply chains. They have adapted quickly and used creative strategies to cope with sanctions. They have mitigated the impact of sanctions through strong relationships and operational efficiencies. Geographical advantages and investments have helped overcome obstacles. By focusing on low-cost areas and strategic product adjustments, they have maintained their competitiveness.

In response to geopolitical tensions such as the trade disputes between the US and China, companies have explored investments in alternative markets. For example, high-tech firms have worked to create alternatives for global technology companies. Some companies have expanded their production capacity locally to circumvent the complexities of international sanctions. Sanctions present both challenges and opportunities for companies. While they may disrupt existing business models, they also encourage innovation and strategic change, such as supply chain diversification and market localization. In the future, companies may increasingly focus on developing flexible and adaptable business strategies to overcome the effectiveness of international sanctions. This may include using technology and data analytics to better anticipate and respond to geopolitical risks while ensuring compliance and maintaining a competitive advantage.

This study primarily examines the scope and preferences of sanctions, which are useful tools for governments. It then examines how companies have dealt with the impact of sanctions and the challenges and strategies they have employed to succeed despite economic pressures.

REFERENCES

- Afesorgbor, Sylvanus Kwaku, and Renuka Mahadevan. (2016). "The Impact of Economic Sanctions on Income Inequality of Target States." **World Development**, 83(January):1–11.
- Agnew, John A. (2005). **Hegemony**. Philadelphia: Temple University Press.
- Alexander, Kern. (2009). **Economic Sanctions, Law and Public Policy**. New York: Palgrave Macmillan.
- Baldwin, David A. (1999). "The Sanctions Debate and the Logic of Choice." **International Security**, 24(3):80–107.
- Baldwin, David A., and Robert A. Pape. (1998). "Evaluating Economic." **International Security**, 23(2):189–98.
- Barber, James. (1979). "Economic Sanctions as a Policy Instrument." **International Affairs**, 55(3):367–84.

- Cameron, Fraser. (2005). **US Foreign Policy after the Cold War**. Second. New York: Routledge.
- Caruso, Raul. (2003). “The Impact of International Economic Sanctions on Trade: An Empirical Analysis.” **Peace Economics, Peace Science and Public Policy**, 9(2):1–34.
- Congressional Budget Office. (1999). **The Domestic Costs of Sanctions on Foreign Commerce: Congressional Budget Office**. Washington D.C.
- Crozet, Matthieu, Julian Hinz, Amrei Stammann, and Joschka Wanner. (2021). “Worth the Pain? Firms’ Exporting Behaviour to Countries under Sanctions.” **European Economic Review**, 134:1–32.
- Çevik, Veli Ahmet. (2023). “Ekonomik Yaptırımlar ve Uluslararası Ticaretin Silahlaştırılması: Küresel Aktörlerden Örnekler.” **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 23(2):219–35.
- Davis, Lance, and Stanley Engerman. (2003). “Sanctions: Neither War nor Peace.” **Journal of Economic Perspectives**, 17(Spring):187–97.
- Dobson, Alan P. (2002). **US Economic Statecraft for Survival 1933 – 1991**. London: Routledge.
- Doxey, Margaret P. (1980). **Economic Sanctions and International Enforcement**. Second. London: Macmillan Press.
- Early, Bryan R. (2012). “Alliances and Trade with Sanctioned States: A Study of U.S. Economic Sanctions, 1950-2000.” **Journal of Conflict Resolution**, 56(3):547–72.
- Hafner-Burton, Emilie M., and Heidi M. McNamara. (2019). “United States Human Rights Policy: The Corporate Lobby.” **Human Rights Quarterly**, 41(1):115–42.
- Hufbauer, Gary Clyde, Jeffrey J. Schott, Kimberly Ann Elliott, and Barbara Oegg. (2007). **Economic Sanctions Reconsidered**. Third. Washington: Peterson Institute for International Economics.
- Jentleson, Bruce W. (2000). “Economic Sanctions and Post-Cold War Conflicts: Challenges for Theory and Policy.” pp. 123–77 in **International Conflict Resolution After the Cold War**, edited by P. C. Stern and D. Druckman. Washington: National Academies Press.
- Jentleson, Bruce W. (2010). **American Foreign Policy: The Dynamics of Choice in The 21st Century**. Fourth. New York: W. W. Norton & Company.
- Kaempfer, William H., and Anton D. Lowenberg. (2007). “The Political Economy of Economic Sanctions.” Pp. 867–911 in **Handbook of Defense Economics, Vol. 2**, edited by T. Sandler and K. Hartley. Amsterdam: Elsevier B.V.
- Kirshner, Jonathan. (1997). “The Microfoundations of Economic Sanctions.” **Security Studies**, 6(3):32–64.
- Kuvalin, D. B., and Yu A. Shcherbanin. (2023). “The Adaptation of Russian Regions’ Economies To The Rupture Of Relations With Europe: The Case of Baltic Sea Ports.” **Baltic Region**, 15(4):62–78.
- Lake, Anthony. (1994). “Confronting Backlash States.” **Foreign Affairs**, 73(2):45.
- Lages, Luis Filipe, Jose Mata, and David A. Griffith. (2013). “Change in International Market Strategy as a Reaction to Performance Decline.” **Journal of Business Research**, 66(12):2600–2611.
- Marks, Stephen P. (1999). “Economic Sanctions as Human Rights Violations: Reconciling Political and Public Health Imperatives.” **American Journal of Public Health**, 89(10):1509–13.
- Morgan, Neil A., Hui Feng, and Kimberly A. Whitler. (2017). “Marketing Capabilities In International Marketing.” **Journal of International Marketing**, 26(1):61-96.
- Neuenkirch, Matthias, and Florian Neumeier. (2015). “The Impact of UN and US Economic Sanctions on GDP Growth.” **European Journal of Political Economy**, 40:110–25.
- Nossal, Kim Richard. (1989). “International Sanctions as International Punishment.” **International Organization**, 43(2):301–22.
- Posey, Kristen Boyd, Deborah Yarborough Layden, and Barbara L. Neuby. (2009). “Word of Mouth Marketing and International Adoption Agencies.” **International Review on Public and Nonprofit Marketing**, 6(2):137–49.

- Rana, Sudhir, Sanjeev Prashar, Munim Kumar Barai, and Abu Bakar Abdul Hamid. (2021). “Determinants of International Marketing Strategy for Emerging Market Multinationals.” **International Journal of Emerging Markets**, 16(2):154–78.
- Rodman, Kenneth A. (1995). “Sanctions at Bay? Hegemonic Decline, Multinational Corporations, and U.S. Economic Sanctions since the Pipeline Case.” **International Organization**, 49(1):105–37.
- Shama, Avraham. (2005). “An Empirical Study of the International Marketing Strategies of E-Commerce Companies.” **Thunderbird International Business Review**, 47(6):695–709.
- Solberg, Carl Arthur, and François Durrieu. (2008). “Strategy Development in International Markets: A Two-Tier Approach.” **International Marketing Review**, 25(5):520–43.
- Solberg, Carl Arthur, and François Durrieu. (2023). “Patterns of International Marketing Strategy.” **Journal of Business and Industrial Marketing**, 38(7):1532–44.
- Smeets, Maarten. (2018a). “Can Economic Sanctions Be Effective?” **WTO Staff Working Paper, March (ERSD-2018-03):2–19**.
- Smeets, Maarten. (2018b). “Staff Working Paper: Can Economic Sanctions Be Effective?” **World Trade Organization, Economic Research and Statistics Division**, (March):1–19.
- Taffet, Jeffrey. 2007. **The Alliance for Progress in the Late 1960s: The Slow Fade to Irrelevance**. New York: Routledge.
- Tanasiichuk, Alona, Svitlana Kovalchuk, Oleksandr Nepochatenko, Oksana Froter, Eduard Kovtun, and Anastasiia Abdullaieva. (2023). “International Marketing Strategies for Sustainable Development of Enterprises.” **European Journal of Sustainable Development**, 12(4):513–32.
- Tostensen, Arne, and Beate Bull. (2002). “Are Smart Sanctions Feasible?” **World Politics**, 54(3):373–403.
- Wallenstein, Peter. (2013). “A Century of Economic Sanctions: A Field Revisited.” **Peace Research: Theory and Practice**, (1):183–205.
- Watson, George F., Scott Weaven, Helen Perkins, Deepak Sardana, and Robert W. Palmatier. (2018). “International Market Entry Strategies: Relational, Digital, and Hybrid Approaches.” **Journal of Marketing**, 26(1):30–60.
- Whang, Taehee. (2011). “Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States.” **International Studies Quarterly**, 55(3):787–801.
- Wu, Chih Wen. (2016). “The International Marketing Strategy Modeling of Leisure Farm.” **Journal of Business Research**, 69(4):1–7.
- Yang, Jiawen, Hossein Askari, John Forrer, and Lili Zhu. (2009). “How Do US Economic Sanctions Affect EU’s Trade with Target Countries?” **World Economy**, 32(8):1223–44.
- Yang, Man. (2018). “International Entrepreneurial Marketing Strategies of MNCs: Bricolage as Practiced by Marketing Managers.” **International Business Review**, 27(5):1–13.

Mongolia's Development And Increasing Dependence On China

Moğolistan'ın Gelişimi Ve Çin'e Bağımlılığının Artması

Mehmetali KASIM

Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömerhalisdemir Üniversitesi,
İİBF, İktisat Bölümü, mkasim@ohu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2697-4650>

Makale Başvuru Tarihi / Received: 14.11.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2024

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Keywords:

Mongolia,
Democratic
Transition,
Dependence,
China,
Sustainability.

ABSTRACT

The collapse of the Soviet Union brought significant economic hardship to Mongolia, with its national gross domestic product (GDP) declining by approximately one-third, plunging the country into a deep recession. However, this transition enabled Mongolia to democratize its political system and shift from a socially planned economy to a market-based liberal model. By the early 2000s, Mongolia's economy began to recover, achieving rapid progress in subsequent years. Over the past two decades, its GDP has expanded from approximately 2 billion USD in 2004 to over 19.87 billion USD by the end of 2023. Simultaneously, per capita income increased from 785 USD to 5,765 USD. Mongolia has significantly reduced poverty, enhanced citizens' well-being, and attained upper middle-income status. Despite these notable achievements, Mongolia faces limitations due to its reliance on neighboring giants for security, trade, and economic stability. While Russia's influence has declined, Mongolia remains dependent on Moscow for fuel and electricity. In contrast, Beijing's influence is steadily rising, with China accounting for over half of Mongolia's total trade and more than 91% of its exports. This growing dependence on China renders Mongolia increasingly vulnerable to external shocks.

Anahtar Kelimeler:

Moğolistan,
Demokrasiye Geçiş,
Bağımlılık,
Çin,
Sürdürülebilirlik.

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin çöküşü Moğolistan'a ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Ulusal gayri safi yurtiçi hasılası yaklaşık 1/3 oranında düşmüş ve ekonomisi derin bir durgunluğa girmiştir. Ancak bu, Moğolistan'ın siyasi sistemini demokratikleştirmesine ve sosyal planlamaya dayalı ekonomisini piyasaya dayalı liberal bir ekonomiye dönüştürmesine olanak sağlamıştır. 2000'li yılların başında Moğolistan ekonomisi toparlanmış ve o zamandan bu yana hızlı bir ekonomik ilerleme kaydetmiştir. Son 20 yılda, GSYH'si 2004'teki yaklaşık 2 milyar ABD dolarından 2023 sonunda 19,87 milyar ABD dolarının üzerine çıkmıştır. Aynı zamanda kişi başına düşen gelir 785 dolardan 5765 dolara yükselmiştir. Moğolistan yoksulluğunu azaltmış, vatandaşlarının refahını büyük ölçüde artırmış ve üst orta gelirli ülkeler statüsüne girmeyi başarmıştır. Önemli başarılarla rağmen Moğolistan'ın dev komşularla çevrili olması, güvenlik, ticaret ve ekonomi açısından onlara oldukça bağımlı olması ülkenin gelişmesinin sürdürülebilirliği açısından endişeler barındırmaktadır. Rusya'nın etkisi azalmaya devam etse de Moğolistan hâlâ büyük oranda Moskova'nın yakıt ve elektriğine bağımlıdır. Moskova'nın aksine Pekin'in Moğolistan'daki etkisi hızla ve istikrarlı bir şekilde artma eğilimindedir. Günümüzde Çin, Moğolistan'ın genel ticaretinin yarısından fazlasını ve ihracatının %91'inden fazlasını gerçekleştiriyor. Moğolistan'ın bağımlılığının artması onun ilerlemesini dış şoklara karşı savunmasız hale getiriyor.

1. INTRODUCTION

Mongolia is located in the northern part of Central Asia and is one of the largest landlocked countries in the world. It has a proud history of being a key part of great powers such as the Huns, Kok Turks, Uyghurs, and Mongol empires that shaped the geopolitics of Asia. But in recent centuries, the Mongols gradually lost superiority and fell behind surrounding nations. They fell under Manchurian control in the late 17th century and survived as their subjects. The Mongolian revolution came shortly after the fall of the Manchu Qing empire and it gained recognition with the Treaty of Kyakhta in 1915 signed by Mongolia, Russia, and China (Hookham, 1980: 753-754). While Mongolia declared independence shortly after the collapse of the Manchu Qing dynasty, it became a satellite state of the Soviet Union in 1924 (Bondaz, 2014: 8).

Modern Mongolia's social economics and politics were largely defined by its geopolitical environments and internal and international developments. Despite its vast geographical size of about 1,564,116 square kilometers, nearly four times Germany's, it is sparsely populated. Population in 2024 reached 3.55 million (National Statistics Office of Mongolia, 2024). This demographic disadvantage has adversely affected its development of self-reliance and independence. In 1919, new Mongolia faced an invasion by China, and in 1921, Mongolians were able to defeat the Chinese with the help of Russian military support. They once again declared independence in 1921 and with the help of the Soviet Union, they officially formed the revolutionary Mongolian People's Republic in 1924 (Thomas, 1980: 399). Since then, Mongolia became the second socialist state in the world and sustained its existence under strong Soviet influence until the 1990s.

After the collapse of the Soviet Union, Mongolia underwent a democratic revolution and successfully transitioned its political system to democracy. Its transition was peaceful and free of electoral fraud (Batbayar and Bingöl, 2022: 14). Moreover, the fall of the Soviet Union brought Mongolia economic hardship. Despite a short period of economic difficulties, Ulaanbaatar transformed its socially planned economy into a market economy.

Mongolia under the democratic governments allowed free enterprise, carried out privatizations, and began to attract foreign investments. After a short period of economic hardship during the 1990s, the Mongolian economy was recovering and began to rapidly grow in the 21st century. Over the past thirty years, Mongolia has transformed its economy into a market economy and achieved substantial economic progress. In a short period, Mongolia made great achievements in reducing poverty and increasing its per capita income. Along with building a vibrant democracy, it created a dynamic economy by tripling its GDP. In 2024, Mongolia was classified as an upper-middle-income country status by the World Bank (World Bank, 2024).

Despite its significant socio-political achievements and economic progress, the Mongolian economy faces different challenges. These include high inflation, persistent trade disruptions, tighter external financing conditions, and complex geopolitical risks (Mongolianembassy.us, 2024). Moreover, the Mongolian economy is highly dependent on producing raw materials and minerals. Its lack of modern infrastructure and industrialization is minimal. Despite Russian influence declining, Mongolia still highly depends on Moscow in terms of fuels and electricity. Contrary to Russia, the Chinese influence in Mongolia is rising very rapidly. Mongolia is becoming more highly dependent on its imports and exports from China. More than half of Mongolia's foreign trade is carried out with China. This casts shadows on Mongolians' future economic well-being and limits their maneuvering capabilities as an independent state.

2. LITERATURE REVIEW

Mongolia's socio-economic development and its geopolitical dynamics have drawn significant scholarly attention due to its strategic position between Russia and China. The collapse of the Soviet Union in 1991 marked a turning point in Mongolia's political trajectory. Transitioning from a socialist planned economy to a market-based democracy, Mongolia adopted a new constitution in 1992. Scholars highlight the peaceful nature of this transition, achieved despite economic challenges (Batbayar & Bingöl, 2022; Lkhaajav & Maire, 2021). However, Cheng (2003) notes that GDP declined drastically during the 1990s, with inflation surging above 250%, underscoring the difficulty of such transformations.

Post-transition, Mongolia's economic growth has been driven largely by its rich mineral resources. The mining sector, central to its economy, has enabled rapid GDP growth but also poses risks to sustainability (Eskenazi, 2020; World Bank, 2024). Reliance on mining and raw material exports makes Mongolia vulnerable to external shocks (Bilskie & Arnold, 2002). Additionally, wealth distribution disparities and regional imbalances remain persistent challenges (Macrotrends, 2024a).

Mongolia's geopolitical location significantly shapes its economic dependencies. Historically dominated by Russia, this influence has waned since the Soviet Union's dissolution, with China emerging as Mongolia's primary economic partner, accounting for over 91% of exports (Ministry of Commerce of the PRC, 2024). Wallenböck (2024) and Bondaz (2014) argue that China's economic leverage extends into Mongolia's political decisions, exemplified by trade restrictions following the 2016 Dalai Lama visit (Namjilsangarav, 2016). Mongolia's "third neighbor policy" aims to diversify partnerships but faces significant limitations due to infrastructural and geopolitical constraints (Grieger, 2024).

Economic growth in Mongolia has also come at an environmental cost. The mining sector exacerbates land degradation and water scarcity, while urbanization highlights disparities between Ulaanbaatar and rural areas (Macrotrends, 2024a). Climate change further complicates agricultural productivity and herding practices (IMF, 2024). Addressing these challenges requires balancing growth with sustainability.

While Mongolia's democratic and economic transformations are noteworthy, heavy reliance on China poses risks to sovereignty and sustainability. Future research should focus on strategies to diversify Mongolia's economy, strengthen its third-neighbor policy, and mitigate environmental impacts for a resilient development trajectory.

3. MONGOLIA'S TRANSFORMATION TO MODERNITY

Russia and China have greatly influenced modern Mongolian socioeconomics and politics. Especially during the 20th century, Moscow and its policies towards Mongolia were the primary external determining forces shaping Mongolian societies and policies. Even the survival of Mongolia as an independent state was inseparable from Moscow's political and military support. Like the Chinese, Tibetans, and Uyghurs, the Mongolians were also colonized by the Manchurians and gained independence shortly after the collapse of the Manchu empire. The main threat to Mongolian sovereignty came from nationalist China, which gained independence by revolting against Manchurian rule in 1912.

Russia was involved in the First World War in 1914 and the civil war in 1917. China exploited these opportunities and invaded Mongolia. Mongolia lived under Chinese occupation from 1919 to 1921. When the Red Army overcame the White Army in Russia, the communist government of Moscow found an opportunity to help Mongolia against the Chinese occupation. In 1921, with the help of the Russian army, Mongolia expelled the Chinese from outer Mongolia, but they failed to reintegrate southern Mongolia. In 1921, the People's Revolution won in Mongolia with the help of the Russian Red Army and thus Mongolia became the second socialist country in the world. On November 25, 1924, the Mongolian People's Republic was proclaimed (Mongolianembassy.us, 2024). Since then Moscow again became the major outside influence on Mongolia.

Mongol nationalists tried to build a unified Mongolia in the early 20th century. Even the Pan-Mongolian movement under the leadership of Ataman Semenov organized a conference of Mongols in 1919 near Khyagta, and they agreed to create a unified Mongol government that included Outer and Inner/southern Mongolia, Buryatia, and Bargut (Tumurjav, 2005: 270). While they were trying to get foreign support, no country was willing to accept it. Even though some individuals were keen to support Mongol nationalism, the government of imperial Japan hesitated to support the Pan-Mongolian movements.

Most Mongols and historical Mongol residential areas have remained outside independent Mongolia. Building a strong and truly independent Mongol state without integrating with them is almost impossible. Especially, the vast majority of the Mongol population and territories controlled by China. Choibalsan who ruled Mongolia from 1939-1952 also dreamed of an independent Mongolia that could reach the Great Wall of China and the Tibetan mountains (Radchenko, 2012: 11). But his dream has remained a dream and has not yet been fulfilled. Both Russia and China feared the awakening of Mongol nationalism. They tried to increase their interest in Mongolia to weaken the Pan-Mongolian movement and protect their national interest.

Figure 1. Mongolia and Southern Mongolia



Source: Military Review, 2022.

Moscow and Beijing negotiated the fate of Mongolia without Mongolian involvement. China was not content with the occupation of Southern Mongolia and urged Moscow to assume control of outer, or present-day, Mongolia. But Moscow had different interests in keeping the status quo. After intense negotiations, Moscow and Beijing agreed to recognize Mongolian independence, but the Soviets allowed China to control southern Mongolia. In July 1945, Marshal Choibalsan was invited to Moscow. Stalin read out the draft of those notes to him. After listening, H. Choibalsan answered:

We will not have friendly cooperation with the Chinese. In China, the Mongols continue to face oppression in Inner Mongolia, Alashan, and Ordos (regions of China adjacent to Inner Mongolia - author's note). We'll present our bill to the Chinese. We will tell the whole world how they mocked us, and how they continue to mock the Mongols who remain with them" (Military Review, 2022).

The Mongolians thought after defeating Japan, the Soviets would help them to unify Southern Mongolia as a pro-Soviet state. On the contrary, excellent neighbors initiated different approaches according to their global agenda. Mongolians did not have enough power and capability to change the status quo and were forced to accept the bitter reality. As for China, after Stalin's death, they began to reconsider returning to Outer or independent Mongolia. Chinese, however, returned to the question of "reuniting" with Outer, saying "Mongolia's independence was one of Stalin's mistakes" (Radchenko, 2012: 31). The Chinese shadow of Mongolian sovereignty has remained one way or another.

The fear of China became one of the factors that caused Mongolians to lean towards Moscow. The Soviet-backed communist rule in Mongolia brought great socioeconomic changes. There was progress in reducing poverty, increasing literacy rates and education levels, and improving healthcare by reducing mortality rates, etc. Nonetheless, the Soviets did not allow Mongolia to pursue independent socioeconomic policies. The Mongolian leaders came under strong Moscow influence, becoming mere puppets to implement Soviet policies.

From the 1920s to the 1990s, communist rule in Mongolia almost destroyed the traditional way of life and oppressed Mongol nationalists, intellectuals, religious leaders, and faithful believers. The Soviet-style repression began in the late 1920s, targeting specifically religious establishments and aristocracies (Communistcrimes.org, 2024). The first phase of liquidating private property and collectivization was carried out as part of the social revolution. The collectivization provoked a massive slaughter of livestock as well as a wave of anti-communist uprisings. According to estimations:

During the 1930s and 1940s, about one-third of male citizens of Mongolia were killed by Moscow orders. Religious figures and intellectuals, who were considered threats to communism, were executed or banished to

Siberia. Monks from entire monasteries were shot and piled into mass graves, monasteries were destroyed, and much of Mongolia's cultural heritage was looted or obliterated. Out of 700 Buddhist monasteries in the country, only four had escaped complete destruction. Images of Chinggis Khan were prohibited while portraits of Lenin and Stalin were hung on the walls of families (Mongolian-ways, 2024).

After transforming Mongolia into a socialist state, the Soviets controlled Mongolia's social, economic, and political life. Under one-party communist rule, the Mongolian economy integrated into the Soviet economy. Consequently, Mongolia was isolated from the outside world and considered one of the poorest countries in the communist bloc (Bilskie and Arnold, 2002, 206-208). Mongolian economy was heavily dependent on various types of Soviet aid and assistance.

Beijing also aimed to increase its influence in Mongolia by labeling economic aid. Chinese President Mao wanted to help rebuild the Mongolian economy by sending up to 300 thousand Chinese workers in 1956. This was an excessive population for Mongolia, which had only about 800 thousand people. In request, the Mongolian side demanded ethnic Mongol workers in southern Mongolia instead of Chinese. This Mongolian demand was declined by the Chinese side (Radchenko, 2008, 341-342). The Chinese considered Mongolia as part of their territory and made no distinction between Mongolia and South Mongolia. The Mongolian side knows the Chinese intention to send up to hundreds of thousands of ethnic Han Chinese as aid workers, while reportedly hiding the real intention to retake Mongolia.

The position of Mongolia was like a walking tightrope between two giant neighbors. Both of them want to keep Mongolia under their grip. During the Cold War, China was not a peer of the Soviet Union and Mongolia, as it was not part of the Soviet Union but remained strong in Moscow's sphere of influence.

Before 1990, discussing and writing about the Mongolian Empire and Genghis Khan were banned. There was no freedom for people, including the expression of ideas and the practice of religion. Thus, individuals were informed by misinformation and an altered historiography grounded in communist ideology. They were very unsatisfied due to this pressure of ideology (Batbayar and Bingöl, 2022: 14).

The sociopolitical developments of the Soviet Union during the Gorbachev period also incite the desire for change in Mongolia at the end of the 1980s. But it never came true until the collapse of the Soviet Union at the beginning of the 1990s. The disintegration of the Soviet Union brought Mongolia both opportunities and hardships. Mongolian people find an opportunity for change and democratization. People protested against one-party communist dictatorships. The government at that time demanded that protesters respect orders but refrained from using force, saying, "These demonstrators, participants, and protestors are our children" (Lkhaajav and Maire, 2021). Mongolia, without bloodshed, transformed its political system into a multiparty democratic system. Economically, Mongolia embraced a free market economy and abandoned a planned economy.

Mongolia adopted a new democratic constitution in 1992 and initiated economic reform including privatizations and rapid liberalization (Marshal, 2004: 8). The transition did not go smoothly and brought socioeconomic hardships. For several decades, Mongolian economy was heavily dependent on Moscow and its economic aid. After the collapse of the Soviet Union 1/3 of Mongolia's GDP disappeared overnight, and Ulaanbaatar was forced to find ways to overcome economic hardships and find a democratic way to grow. One of the biggest challenges to Mongolians was the lack of able men who were trained in democracy and a free market economy. Almost all intellectuals and bureaucrats received Marxist ideology and communist education. None of Mongolia's neighbors have a democratic experience from which it can learn and receive support during the transition. Mongolia's geography, surrounded by Russia and China, restricted it from directly connecting with the democratic world.

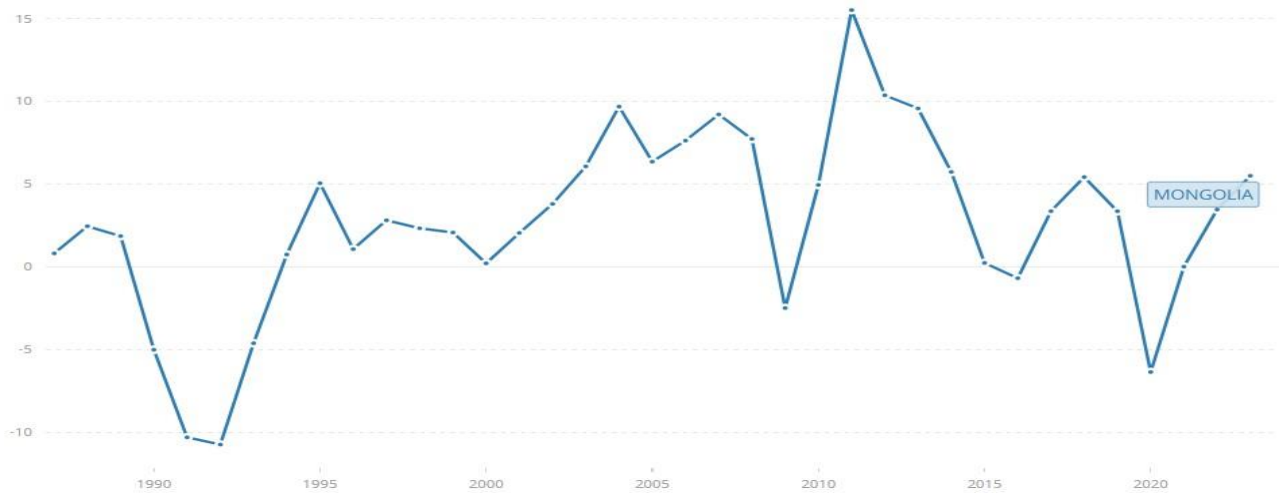
During the transition, the real GDP of Mongolia declined rapidly and it never recovered to the level of the pre-transition period until 2000. Similar to other transitioned economies, Mongolia also faced high inflation, and in 1993 it reached over 250%. From 1994, inflation began to decline and reached a single-digit rate by 2000 (Cheng, 2003: 5-6).

4. ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT OF MONGOLIA

Many communist countries began to implement market reforms after the 1980s. This was common in post-Soviet states and other socialist states including China and Vietnam. However, the Mongolian case is different from most of them. Most of these countries made economic reforms and did not change the political systems. Many of the post-Soviet states fail to transform their political systems into democracies. However, Mongolia is one of the few countries that successfully made both economic and political reforms.

During the communist era, Mongolia was one of the poorest and least developed countries. Its economy and politics highly depend on foreign assistance and aid. From the 1990s to 2000, Mongolia transformed itself into a free-market economy and democratic political system (Bilskie and Arnold, 2002, 205). Mongolia opened its economy to the world and allowed free enterprise, foreign trade, and investments. Mongolians experienced positive effects on their economic growth. Its economy entered into a phase of high growth since the beginning of the 21st century.

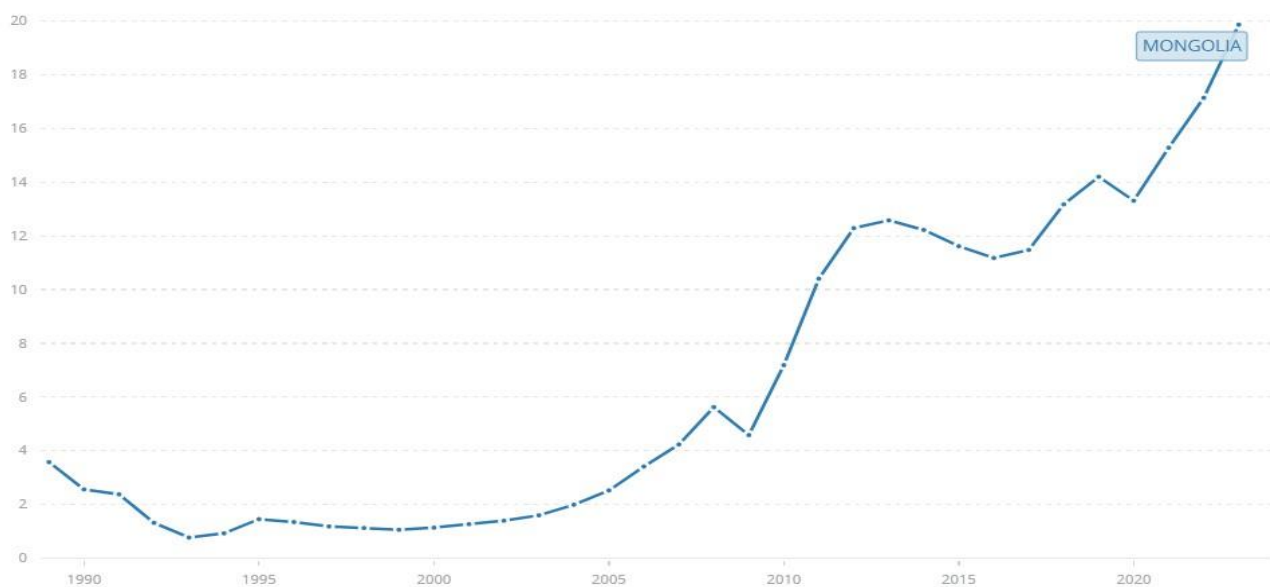
Figure 2. Mongolia Annual GDP Growth 1990-2023 (%)



Source: Data World Bank, 2024.

The opening up of the Mongolian economy created many opportunities to develop key economic sectors, particularly the mining industry (Eskenazi, 2020: 4). After the Cold War period, the world entered a unipolar order and a relatively peaceful era without major wars. Development and prosperity became the top priority of the world nations. Especially Asia, except for some war-torn Middle Eastern countries, caught this opportunity and achieved high economic growth. Over the past two decades, Mongolia has achieved a high economic growth rate. And its economic growth projections remain strong. While its economic growth expectations are down from 7.2% in 2023 to 5.3% in 2024, its economic growth is expected to average 6.3% in the coming years of 2025 and 2026 (World Bank, 2024).

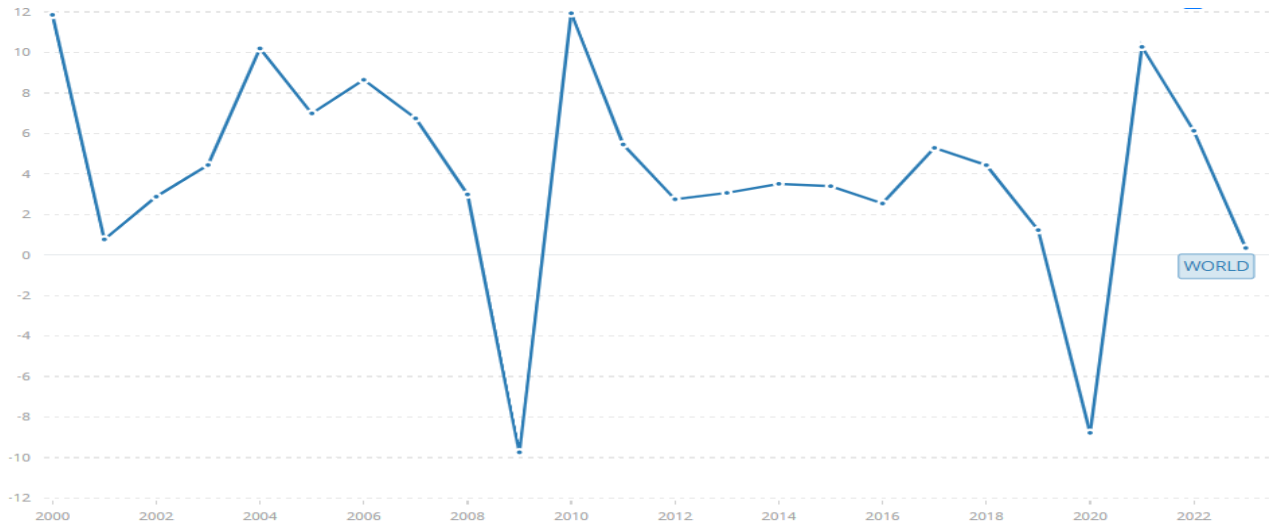
Figure 3. Mongolia GDP Growth 1990-2023 (Billion US dollars)



Source: Data World Bank, 2024.

The economic size of Mongolia has dramatically increased in the new millennium. Along with national reforms, international developments also significantly contributed to Mongolians' economic success. Developments in the world economy, especially the rapid rise of the Asian economy, have increased demand for raw materials and mineral resources. This provides an opportunity for countries like Mongolia, which has abundant natural resources, to find export markets. Mongolia, while it achieved some economic progress in the communist era, failed to transform the traditional agrarian-based economy into an industrialized modern economy. Because of a lack of modernization and diversification in its economy, Mongolia can export almost nothing except raw materials and natural resources.

Figure 4. Mongolia Export Growth Rate from 2000-2023 (%)



Source: Data World Bank, 2024.

As shown in Figure 4 above, except for the world economic crisis in 2008-9 and the COVID-19 pandemic in 2020, Mongolia generally maintained positive export growth over the past two decades. The export of goods and commodities became the main driving force of the Mongolian economy. About 15 billion US dollars in total exports in 2023 constituted approximately 78% of Mongolia's GDP (Data World Bank, 2024). Booming exports have contributed to increasing income and decreasing poverty rates. In 2024, Mongolia entered into higher middle-income countries status.

The rapid economic growth also brings some challenges to Ulaanbaatar. The gap between the poor and rich has increased. There are disparities between regions in terms of investment, welfare standards, and development levels. The population of the Ulaanbaatar metropolitan area increased rapidly from 897,000 in 2004 to 1.69 million in 2024 (Macrotrends, 2024a). And this is equal to nearly half of the Mongolian population. There is also a significant gap between the capital center and the traditional portable yurts, known as the Gers area. The Gers area still lacks contemporary infrastructure and essentials such as heating. These areas are not connected to urban sewage, water, and energy systems. Use of coal is primarily for energy sources like cooking and heating. This fuels the capital city's air pollution, causing health issues and a comparatively low median life expectancy of 72.9 years in 2023 than in other Asian countries (Grieger, 2024: 3).

Taking into account Mongolia's massive geographical size and sparse population density, the concentration of nearly half of the citizens in a small portion of its territory brings socio-economic challenges to the country. Climate change and pollution adversely affect agricultural development. The harsh climate is limiting intensive crop cultivation (International Monetary Fund, 2024: 2). Traditional herds such as feeding sheep, horses, cattle, and camels are also adversely affected by worsening pollution and increasing desertification.

Mongolia mainly exports minerals and agricultural products. While it achieved high economic growth and prosperity over two decades, Mongolia is still far from maturing its economic modernization and achieving industrialization. Despite Mongolia's efforts to achieve economic diversification, it has not yet succeeded. In its development, the mining sector has flourished (Eskenazi, 2020). Modern industries and non-mining sectors are lagging and Mongolia is highly dependent on importing manufactured and high-tech products from foreign countries.

5. MONGOLIA'S INCREASING DEPENDENCE ON CHINA

Mongolian economy is traditionally agrarian, and the share of industrial output has been small. While some progress was made during the communist rule, the main characteristics of the national economy were not changed completely. Apart from its political system and strong influence from Moscow, Mongolia's geographical characteristics of being landlocked and distant from the world's most dynamic and liberal economies have hindered its economy from reaching the global market.

Mongolia is "an 'oasis of democracy'; it is sandwiched between its two expansionist authoritarian neighbors, China and Russia. This has required it to walk a delicate geopolitical tightrope of non-alignment and a 'third neighbor' foreign policy to preserve its sovereignty and independence" (Grieger, 2024: 1). After the democratic reform and economic liberalization, Mongolia has been trying to diversify and modernize its economy. It made great progress in increasing trade and economic growth over the past three decades. But the economic growth is mainly driven by its exports. Total exports in 1990 equaled about 18.2% of Mongolian GDP, which increased to over 78% in 2023. Export growth from 0.47 billion US dollars in 1990 to 15.5 billion US dollars in 2023 (Macrotrends, 2024b).

Mongolia's high dependency on exports in economic growth is making its economy vulnerable to open external shocks. Moreover, Mongolian exports are concentrated on a few products mostly mining and raw materials. Mongolia's mining sector continues to grow strongly, and around 90 percent of Mongolian exports are related to the mining industry, notably copper, gold, and coal (Department of Foreign Affairs and Trade, 2024). The exports of mining are mostly relevant to the healthy growth of the world economy. When a crisis occurs in the world economy, such as the 2008-9 financial crisis and the 2020 COVID-19 pandemic, energy demand declines; consequently, the Mongolian economy, as a major exporter of mining products, suffers significantly.

As its economy and export products have not achieved diversification, the Mongolian export market also is not diversified. China's major threat to Mongolian sovereignty held limited importance during the Cold War period. When China began to reform its planned economy to a market economy in 1978, it moved toward becoming one of the world's industrial hubs (Tuerdi, 2014: 143). Following the growth of its economy, the demand for fuel and raw materials also continues to grow. As China has limited resources to fulfill its increasing demands, countries like Mongolia and Russia, which are rich in mineral resources and raw materials, are increasingly benefiting from it. Over time, China replaced Russia and became the main trading partner of Mongolia.

Table 1. Mongolia's Main Export and Import Commodities in 2022 and its share in total

Exports	%	Imports	%
Coal	38	petroleum products	27
Copper	36	Cars and buses	23
Gold	12	Mechanical equipment, electronic products	17
Other Mining Products	9	Steel, steel structures	10
Animal husbandry	3	Food and Chemicals	10&8

Source: Ministry of Economy and Development, 2023.

Mineral products account for most export products, and Mongolia mainly imports fuel and manufactured industrial products. Mongolia's economy lacks industrialization and modernization. The number of high-value products in Mongolian exports was nearly zero. Foreign direct investments are also highly concentrated in the mining sectors, which occupied about 73% of FDI in Mongolia in 2022 (Ministry of Economy and Development, 2023: 10).

Table 2. China's Share Imports and Exports of Mongolia 2024 January to September

Mongolian Exports To China (billion US dollars)	Share in overall exports %	Mongolian Imports From China (billion US dollars)	Share in overall imports %
10,7	91,6	3,4	40,1

Sources: Ministry of Commerce of the People's Republic of China, 2024.

Mongolia has trade relations with the majority of countries in the world. In 2024, until September, its trade with 154 countries totaled over 20.3 billion US dollars, an increase of about 13% compared to previous years. Trade with China is over 14.1 billion dollars, which increased by about 8.8% from the earlier years (Ministry of Commerce of the People's Republic of China, 2024). It can be seen from the table above that while Mongolia is making trade with numerous countries, it heavily depends on a few countries. Especially its reliance on China is significant and continues to grow steadily. China currently occupies 67% of Mongolia's overall trade.

Mongolia has a low level of trade integration with the world and is highly dependent on trade with its neighbors. Economic recovery is therefore strongly contingent on border openness and port capacity (Borodyna, Mami, and Nijhar, 2023: 6). With the decline of Russian influence in Mongolia, Chinese influence is rising. The two countries elevated relations to a comprehensive strategic partnership in 2014. There are fourteen pairs of ports along 4.7 thousand kilometers of the Mongolia-China border. Trade is increasing because of the complementary characteristics of their economies; Beijing has a vast market, technology, and capital, while Ulaanbaatar has abundant natural resources (Shang Wubu, 2023: 5).

Unlike China, the characteristics of the Russian economy are similar to those of Mongolia. Moscow also heavily depends on energy and raw material exports and lacks diversification and industrialization in its economic activities. There are limitations to deepening bilateral trade in the long term. Moreover, Russia has been increasingly lagging behind its southern neighbor China in economic, technological, and diplomatic arenas. Without enough national resources and capabilities, it's difficult for Russia to compete with China.

Russia increasingly lost its historical influence in Mongolia. During the Cold War, Moscow was the most influential power in Mongolia and Beijing had very limited influence. But, after the dissolution of the Soviet Union, the geopolitical balance of power began to change in favor of Beijing. In 1995, Beijing accounted for only 13.6% of Mongolian trade, while Russia was considered the leading trading partner with a share of 32.4% of Mongolia's overall trade and more than 50% of its imports (Bayasakh, 2000: 76-77). Russia was not able to sustain its influence in Mongolia and was later replaced by China.

Nowadays, except for fuels and some mineral industries, Moscow has limited influence on Mongolian socioeconomics. With the treaty signed in 2019, Russia aims to increase its influence in Mongolia, covering energy, defense, and railway infrastructures (Wallenböck, 2024). However, the Russian war with Ukraine adversely affected both the Mongolian and Russian economies, but the Mongolian economy maintained positive growth, primarily relying on the mining sector, with most exports going to China. In January-July 2024, the foreign trade of Russia with Mongolia was over 1.4 billion US dollars and Moscow has been the second biggest trading partner of Ulaanbaatar after Beijing (Russian News Agency, 2024). While Mongolia is part of the Russian-led Eurasian Economic Union (EAEU), there is no e-commerce conduct among member states. Moreover, the trade between Russia and Mongolia favors Moscow, with Mongolia importing 95% and exporting only 5% of the total trade (Amarsaikhan, 2024).

Compared to China, Russian trade with Mongolia was not significant. Mongolia's excessive dependence is casting a shadow on its economic sustainability and independent policymaking. Mongolia is trying to diversify its economic and trade relations with "third neighbor policies" by reaching out to America, Europe, India, Japan, South Korea, etc., to decrease dependence on its two expansionist neighbors. Mongolia's harsh geopolitical realities and struggle between two great powers are one of the main barriers to reaching diversification goals. Mongolia does not have many alternatives other than learning to survive and get along with both giant neighbors. Except for challenging geopolitical realities, its limited capabilities and economic conditions cannot match its ambitions. Because it is too dependent on the Chinese economy, Mongolia cannot turn its back on Beijing to prioritize relations with Washington and Tokyo (Bondaz, 2014: 10).

Economic dependence may threaten the political independence of a nation and lead to political dependence. This is even more true if a nation shares borders with strong, ambitious, and expansionist powers. The bilateral 'Comprehensive Strategic Partnership' treaty was signed with China in August 2014. In turn, "China wants

Mongolia to adhere to its positions regarding Taiwan, Uyghurs, and Tibet”, and seeks assurances from Mongolia of non-alignment in both military and political contexts (Wallenböck, 2024).

In 2016, the Dalai Lama visited Mongolia. For this, China closed border crossings, imposed tariffs, and demanded a promise that Mongolia would never again invite him to visit the country (Eskenazi, 2020: 7). China also said on Tuesday it hopes Mongolia has learned a lesson and will keep a promise not to invite the Tibetan spiritual leader the Dalai Lama again (ChinaFile, 2017). Mongolian Foreign Minister Tsend Munkh-Orgil expressed regret that the Dalai Lama's visit hurt ties with Beijing, and Mongolia assured the Dalai Lama will not be allowed to visit Mongolia even for religious purposes (Namjilsangarav, 2016). This was an example of Beijing using its economic influence to pressure its trading partners to adhere to Chinese policies. If they disagreed or took different actions that were non-aligned with Chinese interests, then Beijing would intervene in their policy-making by various means including economic punishments.

CONCLUSION

Over a thousand years, Altaic powers such as Turks, Mongols, and Manchus were dominant powers in Eurasia. Their southern and western neighbors were highly influenced by them. Similar to Russia, China was also forced to keep a low profile in the face of northern strong neighbors. The scientific transformation of the world, especially since the 17th century, fundamentally changed the fate of the nations. With the development of new weaponry and revolutionizing the military industry, the traditional cavalry warriors began to lose their advantages.

The Mongolians, once masters of the world, did not keep themselves away from the adverse effects of technological revolutions and geopolitical developments. Altaic nations including Mongols failed to catch up with the Industrial Revolution. On every front, they began to lose to their adversaries. The national unity and independence were threatened by Russia and the Chinese who were historical subjects of the Mongols. Mongols only kept their independence in modern Mongolia which is only one part of historic Greater Mongolia. During the 20th century, Moscow was the most influential actor and shaped the political, economic, and social life of Mongolia. While Mongolia was an independent country in literary terms, in reality, it was nothing more than a Soviet satellite state that initiated the Moscow order.

After the dissolution of the Soviet Union, Mongolia transformed itself from a single-party communist dictatorship to a democracy and embraced a market economy by abandoning a socialist planned economic system. After the pitfalls of communist heritage, Mongolia entered a stage of high economic growth in the new millennium. Over the past decades, Mongolia has achieved significant success in economic growth, reducing poverty, and improving the well-being of its citizens. In 2024, Mongolia attained higher middle-income country status.

Despite positive improvements, some harsh realities, including weak demography and disadvantageous geopolitical locations, hinder the sustainability of Mongolian success. Compared to its massive geographical size, Mongolia is sparsely populated and has only about 3.55 million people, which is not enough to be a strong state and create a large economy. On the other hand, Mongolia is located between two giant neighbors, both of which are authoritarian, ambitious, and expansionist. They have massive populations, large economies, and strong militaries. Landlocked Mongolia struggles to remain independent and protect its national interest by maintaining neutrality, without irritating its two neighbors and while acknowledging its limitations. Another major issue is that Mongolia's past economic success mainly comes from extensively extracting minerals, which has a significant environmental cost. These cast shadows on Mongolia's future economic growth and sustainability.

While Mongolia reduced its dependency on Russia significantly in recent decades, its dependency on China increased dramatically. China is nearly 10 times bigger than Russia demographically and over 400 times bigger than Mongolia, increasingly becoming dominant in Mongolia. China has risen so dramatically over the past several decades that even Russia is not considered its peer or rival due to its comprehensive national power, including economic, trade, diplomatic, industrial, and technological areas.

Mongolia's economy heavily depends on exports. Exporting minerals and raw materials accounts for over 95% of Mongolian exports. Beijing's share in overall Mongolian foreign trade reached over 67% in 2024. At present, Mongolian economic dependence on Beijing is so high that over 91% of exports only go to China. The same does not apply to China, Mongolia occupies a very tiny share of China's overall exports and imports. China's influence in Mongolia is not limited to trade; it also plays an important role in investment, providing loans and credits, and technology provision. China, using its economic influence, tries to shape Mongolia's political and security environments. Even though Mongolia tries to lessen its dependence on its neighbors and diversify its economic,

security, and diplomatic partners, limited progress has been made due to the constraints of the Mongolian geopolitical environment and heavy dependence on its neighbors.

REFERENCE

- Amarsaikhan, S (2024), “**Russian Bank could open its branch in Mongolia and invest in our Banking sector**”, <https://mongolia.gogo.mn/r/mo4ve> (Erişim Tarihi: 30.09.2024).
- Batbayar, U., & Bingöl, Y. (2022). “The Concerning Democratic Consolidation in Mongolia”. **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 6(1), ss. 1-16.
- Bayasakh, K. J (2000), “Mongolia and Russia-China on the Eve of the New Millennium”, **China Report**, S. 36 (1), ss. 73-81.
- Bilskie, J. S., & Arnold, H. M. (2002). “An Examination of the Political and Economic Transition of Mongolia Since the Collapse of the Soviet Union”. **Journal of Third World Studies**, S. 19(2), ss. 205-218.
- Bondaz, A. (2014), “Mongolia: China’s perfect neighbor?”, **China Analysis**, S. (2014), ss. 7 - 10.
- Borodyna, O., Mami, E. and Nijhar, I. (2023), **Mongolia: Towards sustainable economic recovery**. ODI Emerging Analysis, London.
- Cheng, K. C. (2003). “Growth and Recovery in Mongolia During Transition”. **IMF Working Paper**, WP/03(217), ss. 1-27.
- ChinaFile (2017), “**China Says Hopes Mongolia Learned Lesson after Dalai Lama Visit**”. <https://www.chinafile.com/links/china-says-hopes-mongolia-learned-lesson-after-dalai-lama-visit> (Erişim Tarihi: January 24, 2017).
- Communistcrimes.org (2024), “**Communist Dictatorship in Mongolia (1921-1990)**”. <https://communistcrimes.org/en/countries/mongolia> (Erişim Tarihi: 01.09.2024).
- Data World Bank (2024), “**Mongolia**”. <https://data.worldbank.org/indicator>, (Erişim Tarihi: 10.10.2024).
- Department of Foreign Affairs and Trade (2024), “**Mongolia country brief**”. <https://www.dfat.gov.au/geo/mongolia/mongolia-country-brief> (Erişim Tarihi: 01.11.2024).
- Eskenazi, A. (2020), “Between a Rock and a Hard Place: Mongolia’s Economic Dependence on China with a Focus on the Mining Industry”, **The Journal of Contemporary Asian Studies**, July (2020), pp. 1- 13.
- Grieger, G. (2024). **EU-Mongolia Relations: Possible Critical Raw Materials Partnership**. European Parliamentary Research Service.
- Hookham, M (1980), “How Mongolia is Really Ruled: A Political History of the Mongolian People's Republic, 1900–1978. By Robert Rupen. Stanford: Hoover Institution Press. 1979.225 pp”, **International Affairs**, S. 56(4), ss. 753–754.
- International Monetary Fund (2024), **Political and Economic History**. International Monetary Fund.
- Lkhaajav, B., & Maire, A. (2021). **The Fall of the Soviet Union: Mongolia’s Path to Democratic Revolution. The Diplomat**. December 30, 2021. <https://thediplomat.com/2021/12/the-fall-of-the-soviet-union-mongolias-path-to-democratic-revolution/> (Erişim Tarihi: 10.09.2024).
- Macrotrends (2024a), “**Ulaanbaatar, Mongolia Metro Area Population 1950-2024**”, <https://www.macrotrends.net/global-metrics/cities/21882/ulaanbaatar/population> (Erişim Tarihi: 05. 11. 2024).
- Macrotrends (2024b), “**Mongolia Exports 1981-2024**”, <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/MNG/mongolia/exports> (Erişim Tarihi: 06. 11. 2024).
- Marshall, Richard (2004), “Lessons from Mongolia’s Transition to the Market”, **The UNDP Transition Conference**, Hanoi, Viet Nam, (June 1st, 2004), ss. 1-33.
- Military Review (2022), “**The Mongolian Gambit - How the Great Mongolia Project Failed**”, <https://en.topwar.ru/201323-mongolskij-gambit-kak-ne-sostojalsja-proekt-velikaja-mongolija.html> (Erişim Tarihi: 07.09.2024).

- Ministry of Commerce of the People's Republic of China (2024), “**2024年1-9月中蒙双边贸易额同比增长8.8%**”, https://mn.mofcom.gov.cn/zmhz/art/2024/art_8e48c5db34974cabbac2c1627491209b.html (Erişim Tarihi: 17.10.2024).
- Ministry of Economy and Development (2023), **Investor Guidebook Mongolia**. Ministry of Economy and Development. Ulaanbaatar.
- Mongolianembassy.us (2024), “**Economic outlook of Mongolia**”, <https://mongolianembassy.us/about-mongolia/trade-and-economy/> (Erişim Tarihi: 20.10.2024).
- Mongolian-ways (2024), “**A brief Mongolian history**”. <https://www.mongolian-ways.com/travel-guide/mongolian-history> (Erişim Tarihi: 30.10.2024).
- Namjilsangarav, G. (2016), “**Mongolia says Dalai Lama will not be allowed future visits**”. <https://apnews.com/general-news-8c026337a97640309f4bdb530bf6cd07> (Erişim Tarihi: December 21, 2016).
- National Statistics Office of Mongolia (2024), “**Population of Mongolia**”, <https://en.nso.mn/home> (Erişim Tarihi: 10.10.2024).
- Radchenko, S. (2008), “New Documents on Mongolia and the Cold War”, **Cold War International History Project Bulletin**, S.16 (Fall 2007/Winter 2008), ss. 341-446.
- Radchenko, S. (2012), “Carving up the Steppes: Borders, Territory, and Nationalism in Mongolia, 1943—1949”, **Eurasia Border Review**, S. 3(Summer), ss. 9—31.
- Russian News Agency (2024), “**Trade turnover between Russia, Mongolia over \$1.4 bln in 7M- 2024 — official**”, <https://tass.com/economy/1837115> (Erişim Tarihi: 2.9.2024).
- Shang Wubu (2023), **对外投资合作国别（地区）指南. 蒙古国**. 商务部国际贸易经济合作研究院/Ministry of Commerce International Trade and Economic Cooperation Research Institute.
- Thomas E. E. (1980), “Russia, China, and the Origins of the Mongolian People's Republic, 1911-1921: A Reappraisal”, **The Slavonic and East European Review**, S. 58(3), ss. 399-421.
- Tuerdi, Maimaitiaili (2014), “Çin Dış Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkisi”. **III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi**, 15-18 Mayıs 2014, Sakarya. (3), ss. 141-152.
- Tumurjav, B. (2005), “Mongols and Nationalism”, **Research institute in the Chiyoda**, S. 34 (12), ss. 267-279.
- Wallenböck, U. (2024). Navigating the Triangular Dynamics: Mongol-Russian Relations in the Context of China. CEIAS.
- Wallenböck, U. (2024), “**Navigating the Triangular Dynamics: Mongol-Russian Relations in the Context of China**”. <https://ceias.eu/navigating-the-triangular-dynamic/> (Erişim Tarihi: 27.3.2024).
- World Bank. (2024). **The World Bank in Mongolia**. World Bank.org. (Erişim Tarihi: 13.11.2024).

Sosyoekonomik Faktörlerin Sağlık Statüsü Üzerindeki Rolü

The Role of Socioeconomic Factors on Health Status

Cuma SUNGUR

Doç. Dr., KSÜ, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü

cumasongur@ksu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1992-0742>

MakaleBaşvuruTarihi / Received: 23.10.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2024

MakaleTürü / Article Type: AraştırmaMakalesi

ÖZET

AnahtarKelimeler

Ülkeler,
sosyoekonomik
göstergeler, sağlık
statüsü.

Bu çalışmada ülkelerin sosyoekonomik yapılarının (enflasyon, kentleşme, işsizlik ve kişi başı GSMH) sağlık statüsü üzerindeki etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda sosyoekonomik göstergeler olarak enflasyon, kentleşme ve işsizlik oranları ile kişi başı GSMH; sağlık statüsü göstergeleri olarak doğuştan beklenen yaşam süresi, anne ölüm oranı ve bebek ölüm hızı kullanılmıştır. İlgili göstergeler Dünya Bankası'nın veri tabanından elde edilmiştir. Toplamda 161 ülke ve özerk yönetim bölgesine ait elde edilen verilerden yola çıkarak SPSS sürüm 25 programı aracılığıyla korelasyon (pearsoncorrelation) ve regresyon (çoklu doğrusal) analizi yapılmıştır. Bu bağlamda geliştirilen üç regresyon modelinin ilkinde seçili sosyoekonomik faktörler doğuştan beklenen yaşam süresindeki varyansın %56,2'sini açıklamaktadır. Geliştirilen ikinci regresyon modelinde seçili sosyoekonomik faktörler bebek ölüm hızındaki varyansın %38,5'ini açıklamaktadır. Son olarak geliştirilen üçüncü regresyon modelinde ise seçili sosyoekonomik faktörler anne ölüm oranındaki varyansın %26,3'ünü açıklamaktadır. Elde edilen sonuçlar sosyoekonomik göstergelerin sağlık statüsü üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

Keywords:

Countries,
socioeconomic
indicators, health
status.

In this study, it is aimed to reveal the effects of the socioeconomic structures of the countries (inflation, urbanization, unemployment and GNP per capita) on the health status. In this context, inflation, urbanization and unemployment rates and GNP per capita as socioeconomic indicators; Life expectancy at birth, maternal mortality rate and infant mortality rate were used as health status indicators. Relevant indicators were obtained from the World Bank database. Correlation (pearsoncorrelation) and regression (multi-linear) analysis were performed using the SPSS version 25 program, based on the data obtained from 161 countries and autonomous administration regions in total. In the first of the three regression models developed in this context, selected socioeconomic factors explain 56.2% of the variance in life expectancy at birth. In the second regression model developed, selected socioeconomic factors explain 38.5% of the variance in infant mortality rate. Finally, in the third regression model developed, selected socioeconomic factors explain 26.3% of the variance in maternal mortality. The results show that socioeconomic indicators have an effect on health status.

1. GİRİŞ

Hastalık, ölüm ve kötü sağlık koşulları beşeri sermaye ve ekonomik kalkınmanın önündeki en önemli engellerdendir. Sadece yaşam kalitesini ve yaşam beklentisini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik beklentileri de zayıflatır. Bu nedenle sağlık sonuçlarını belirleyen gelir, eğitim ve çevresel faktörler uygulanacak politikalar açısından önemlidir. Bu belirleyicilerin yanında ekonomik koşulların da sağlığın önemli bir belirleyicisidir. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, dünya nüfusunun yaklaşık 1,2 milyarı aşırı yoksulluk içinde yaşıyor. Yoksulluk, kişinin yaşamın gerekliliklerine erişiminin olmadığı bir durumdur. Yoksulluk, insanları hasta eden çevrede (düzgün barınak, temiz su veya yeterli sanitasyon olmadan) yaşamaya zorladığı için sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kötü ekonomik koşullar hastalıklara, azalan yaşam süresine, artan sağlık eşitsizliklerine ve ölüm oranlarına yol açmaktadır (Liaqat, vd., 2021: 43). Ayrıca ekonomik gelişme ve kentleşme insanların yaşam tarzını değiştirdiği gibi yaşam standartlarını iyileştirmektedir. Diğer taraftan ekonomik büyüme ve kentleşmenin dışsallığı halk sağlığı ile yakından ilişkilidir. Ekonomik gelişme, daha uzun yaşam beklentisi, daha düşük ölüm oranı, iyileştirilmiş gıda ve su güvenliği, daha iyi sağlık hizmetlerine erişim ve tıbbi tedavi yoluyla halk sağlığını hem doğrudan hem de dolaylı olarak iyileştirmektedir. Bununla birlikte, özellikle kentleşme ile ilgili göstergeler toplum sağlığı için yeni zorluklara neden olabilir. Halk sağlığını ölçerken, geleneksel sağlık göstergeleri (yani, yaşam beklentisi, ölüm oranı ve hastalık) tek başına mevcut sağlık durumunu resmetmek veya altta yatan risk faktörlerini dikkate almada yetersizdir (Fan vd., 2023: 82). Bu bağlamda giderek artan sayıda alan yazını çalışmalarında sağlık statüsünü etkileyen faktörler dikkate alınmaktadır. Bu çalışmada enflasyon, işsizlik, kentleşme ve kişi başı GSMH gibi faktörlerin toplumun sağlık statüsü üzerindeki etkileri ortaya konulması amaçlanmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sosyoekonomik Duruma İlişkin Temel Göstergeler

Sosyo-ekonomik faktörler, sağlıkla ilgili yaşam kalitesi de dahil olmak üzere insan sağlığının tüm yönlerini etkilemektedir (Hawkins vd., 2020: 129). Son yıllarda toplumdaki sosyoekonomik bölünmenin artmasının yanı sıra modern sağlık sisteminin artan karmaşıklığı ve bireylerin sağlıklarını geliştirmeye ve sürdürmeye aktif olarak katılma konusundaki beklentileri yaygınlaşmaktadır. Toplumda düzeyindeki bu sosyoekonomik bölünme sadece gelirle ilgili değildir. Eğitim, istihdam durumu ve göç tarafından da şekillenen unsurlar sağlık durumunu etkileyebilmektedir (Svendsen vd., 2020: 1). Kişi başı GSMH, enflasyon, kentleşme, işsizlik/istihdam gibi sosyoekonomik faktörler birey ve toplumların sağlık hizmetleri beklentilerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Bu faktörler aşağıda ele alınmıştır.

Kişi Başı GSMH: Kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla (GSYH)'daki artışlarla ölçülen ekonomik büyüme, çoğu ülke için ulusal kalkınma politikasının temel taşıdır. Kişi başına düşen GSMH' nin düşük olduğu ülkelerde, ekonomik büyüme oranını artırmak, genellikle nüfus sağlığını iyileştirmek için temel bir politika aracı olarak kabul edilmektedir. Ekonomik büyümedeki artışlar, özellikle yoksul insanların gelirinde artışa yol açarak sağlığını geliştiren mal ve hizmetlere erişmelerine olanak sağlamaktadır (Vollmer vd., 2014: 223). Ekonomik kalkınmada ilerlemenin olmadığı bir ekonomide beşeri sermaye (sağlık ve eğitim) açısından insan refahına yatırım yapılmaması veya yetersiz yatırımlar nedeniyle ekonomik büyümede sürekli verimlilik kaybı yaşanmaktadır. Sağlık koşullarının iyileştirilmesi, yüksek emek verimliliğinin yanı sıra artan yaşam beklentisi için de ön koşuldur. Sağlığa yapılan yatırımın bir lüks değil bir zorunluluk olması, hem entelektüel hem de eğitimsel açıdan ülkeler açısından önemini kanıtlamaktadır. Yüksek oranda ekonomik büyüme geriliği olan ülkelerde, zihinsel kapasitede veya bilişsel yeteneklerde önemli bir azalma görülmektedir. Politika planlayıcı ve yapımcılar ile siyasi iradelerin kendi vatandaşların sağlık hizmetlerine yeterince yatırım yapmaması, nihayetinde vatandaşların sağlık durumunu zayıflatmaktadır (Raji, 2020: 80). Gelir düşüklüğüne bağlı sağlık hizmeti yetersizliği bireylerin ve toplumların sağlıklı gelişimi ve ekonomik üretkenliği açısından önemli sonuçları olan küresel bir sorundur (Black vd., 2013: 427).

Enflasyon: Birey ve toplum sağlığını etkileyen bir diğer kavram enflasyondur. Enflasyon genellikle para arzındaki aşırı büyümeden kaynaklanır. Bu durumda para tutmanın fırsat maliyetindeki artış, gelecekle ilgili yatırım ve tasarruflarda belirsizliklerin ortaya çıkmasına neden olur (Singh, 2018: 331). Enflasyon nedeniyle para biriminin satın alma gücü zaman içinde değişebilir (genellikle azalır); bu nedenle, aynı miktarda mal ve hizmet sağlamak giderek daha pahalıya mal olabilir (Turner vd., 2019: 1026). 2000'li yıllardan günümüze sağlık hizmetleri maliyetleri hızla artmaktadır. Sağlık harcamalarındaki çarpıcı artışlar ve sağlık hizmetlerine ayrılan GSMH payı, sağlık hizmetleri maliyet enflasyonunun olumsuz etkisine ilişkin endişelere neden olmaktadır. Bu durum aynı zamanda istihdam ve enflasyon gibi önemli ekonomik göstergeleri etkilemektedir (Turgut, 2017: 294).

Kentleşme: Kentleşme sürecinin sağlık üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğuna inanılmaktadır (Pinchoff vd., 2020: 2). Kalkınma sürecinde olan ülkelerde ekonomik gelişim için önemli bir itici güç unsuru olduğu kabul edilmektedir (Gültekin, 2022: 159). Genel olarak, sağlık için kentsel bölgeler avantaj olsa da, düşük gelirli ülkelerin çoğunda bu ortalamalar belirli faktörlere göre ayrılmaktadır. Sağlık hizmetlerine erişim şehrin büyüklüğüne göre farklılık gösterse ve tüm sakinler arasında eşit olarak dağılmasa da, kentsel ortamlarda yaşayanlar genellikle sağlık hizmetlerine ve sosyal hizmetlere daha fazla erişebilir. Kentsel çevreler, sağlığı iyileştirebilecek olan eğitime daha fazla erişim ve artan iş fırsatları sunma eğilimindedir (Pinchoff vd., 2020: 2). Ancak, kentleşme her zaman için sağlıklı olmanın garantisi değildir. Şehirlerin ve şehir merkezlerinin olumlu ve ilerici yönlerinin yanı sıra şehirler ve şehir yaşamı hakkındaki epidemiyolojik ve halk sağlığı literatürünün çoğunun daha karamsar tonuyla tezat oluşturmaktadır. Bu, kısmen dünyadaki kötü kentsel sağlık planlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, yüksek gelirli ülkelerin şehir içi bölgelerinin uyuşturucu bağımlılığı, şiddet ve HIV/AIDS gibi sağlık ve sosyal sorunları var. Düşük ve orta gelirli ülkelerde kentsel alanlarda yaşayan ve çoğu gecekondu olarak sınıflandırılan yerlerde yaşayan ve sayıları giderek artan insanların sağlık ve refahı konusunda endişeler var. Artan küresel kentleşme, Halk Sağlığı Güvenliği için bir tehdit olarak sınıflandırılmaktadır, çünkü yüksek düzeyde nüfus yığılması, salgın hastalıkların yayılmasını kolaylaştırabilir. Son olarak, düşük ve orta gelirli ülkelerde kentleşme ile bulaşıcı olmayan hastalıkların artan seviyeleri arasında pozitif yönde bir ilişki vardır (Leon, 2008: 4).

İşsizlik: Ekonomideki yüksek işsizlik oranının potansiyel tehlikelerinden biri, işsiz olan bireylerin yaşam standardını etkileyen gelir kaybını içermesidir. Ayrıca, ekonomideki bireysel gelirlerin kaybı, toplam geliri (vergi indirimi yoluyla) azaltacak ve bu da hükümetin ülke idaresini yürütmek için gerekli olan yeterli geliri toplama kabiliyetini etkilemektedir. Bu durum genel olarak sağlık sektörü de dahil olmak üzere ekonominin birçok sektörünü etkilemektedir (Orji vd., 2020: 30). Stresli bir yaşam olayı olan işsizlik, aynı zamanda bireylerin sağlığı ve sağlık davranışları üzerinde ciddi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. İşsizliğin bireyin ruh sağlığı ve/veya fiziksel sağlık ve sağlık davranışları (sigara kullanımı gibi) üzerindeki etkileri belgelemiştir (Krug ve Prechsl, 2022: 1). İşsizlerin veya işini kaybeden bireylerin birtakım sağlık sorunları (depresyon, kaygı, intihar, akciğer kanserine bağlı ölümler, yetersiz beslenme, sağlık hizmetlerine erişememe) ile karşı karşıya kalma ihtimalleri artar iken aynı zamanda sağlıksız işgücünün de ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri de vardır (Ecevit vd., 2020: 117). Gelir seviyesi ülkelerin ekonomik yapıları kişilerin, toplumların sağlıkları ve ülkelerin sağlık göstergeleri üzerinde etkili olabilmektedir (Şenol ve İzgüden, 2022: 26).

2.2. Sağlık Statüsüne İlişkin Temel Göstergeler

Sağlık statüsüne ilişkin göstergelerden bebek ölüm hızı, anne ölüm oranı ve doğuştan beklenen yaşam süresi kavramları aşağıda açıklanmıştır.

Bebek Ölüm Hızı: Bebek ölüm hızı ülkelerin sağlık durumunu ortaya koyan önemli bir göstergedir, dünya çapında sağlık statüsünü ve sosyal iyilik halini ortaya koymada en sık kullanılan göstergelerin başında gelmektedir (Utah Department of Health, 2013: 3). Bebek ölüm hızı anne ve yeni doğanların ekonomik ve sosyal durumunun, sosyal çevrenin, kişisel hayat tarzlarının ve dolayısıyla sağlık sistemlerinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Bunda ebeveyn eğitiminden beslenmeye, hijyenden sağlık hizmeti talebine, sağlık hizmetlerinden yararlanma alışkanlıklarından sağlık hizmetleri yeterliliğine kadar pek çok faktör etkili olmaktadır (Daştan ve Çetinkaya, 2015: 126). Perinatal dönem boyunca annelerin riskli davranışları bebek ölüm hızını arttırmaktadır. Bu dönemde annelerin yetersiz beslenmesi, aşırı kilo kaybı ya da kilo alımı, prenatal bakım yetersizliği, alkol ve sigara kullanımı bebek ölüm hızını arttıran önemli risk faktörlerindedir (Utah Department of Health, 2013: 3).

Doğuştan beklenen yaşam süresi: Doğumda beklenen yaşam süresi değerleri, her yaş veya yaş grubundaki ölüm durumuna dayanmaktadır. Bu, hemen hemen tüm yaş gruplarında ve her iki cinsiyette hayatta kalma oranlarının artması ve çocuk ve yaşlıların ölüm oranlarının düşmesi nedeniyle doğuştan beklenen yaşam süresi artmaktadır (Miladinov, 2021: 1). Doğuştan beklenen yaşam süresini etkileyen değişkenleri gen olarak ekonomik ve demografik faktörler ile ülke altyapısı, yaşam tarzı ve yaşam kalitesi ile ilişkilidir (Bayın, 2016: 94). Bireylerin yaşam kalitesi ve sağlık statüsünü değerlendirmede nüfusun yapısı, nüfus artış hızı, nüfusun yoğunluğu, yaşın demografik görünümü, kentleşme, eğitim düzeyi, evlilik müessesinin durumu, aile planlaması ve uygulanan politikalar ekonomik ve sosyal değişkenler gibi faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir (Aktaş, 2019: 38).

Anne Ölüm Oranı: Anne ölüm sayısı, gebe iken veya gebeliğin sona ermesinden itibaren 42 gün içinde gebelikle ilgili nedenlerden ölen kadınların sayısını ifade etmektedir. Buna ilişkin oran ise “her 100.000 canlı doğum başı ölüm” şeklinde hesaplanır (Dünya Bankası, 2018). Anne ölüm oranı; bebek ölüm hızı ve doğuştan beklenen yaşam

süre ile birlikte bir sağlık sisteminin en önemli çıktıları olarak kabul edilmektedir. Bu göstergeler ülkelerin sosyokültürel ve coğrafik özelliklerinden, ekonomisinden, sağlık sisteminin yapısından etkilenmektedir. Bu yüzden ülkeler ulusal ve uluslararası seviyede sağlık sistemi performansını değerlendirmek için bu göstergeleri sıklıkla kullanmakta ve önemsemektedir (Nieburg, 2012: 11). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde doğuştan beklenen yaşam süresi sıklıkla gelişmiş olan ülkelerin gerisindedir. Ülkelerdeki gelişmişlik ve kalkınmışlık seviyesi artıka doğuştan beklenen yaşam süresi artmaktadır (Çoban, 2020: 1396).

3. MATERYAL VE METOT

3.1. Çalışmanın Türü

Bu çalışma, ikincil veriler üzerinden yürütülen araştırma esasına dayalı kantitatif ve kesitsel bir araştırma çalışmasıdır.

3.2. Çalışmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı ülkelerin sosyoekonomik yapılarının (enflasyon, kentleşme, işsizlik ve kişi başı GSMH) sağlık statüsü üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirilen hipotezler aşağıdadır.

Hipotez 1. Ülkelerin seçili sosyoekonomik yapılarının (enflasyon, kentleşme, işsizlik ve kişi başı GSMH) doğuştan beklenen yaşam süresi üzerine istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 2. Ülkelerin seçili sosyoekonomik yapılarının (enflasyon, kentleşme, işsizlik ve kişi başı GSMH) bebek ölüm hızı üzerine istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 3. Ülkelerin seçili sosyoekonomik yapılarının (enflasyon, kentleşme, işsizlik ve kişi başı GSMH) anne ölüm oranı üzerine istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, dünya bankası veri setinde yer alan ülkeler ve özel yönetim bölgeleri oluşturmaktadır. Çalışma verileri tam ve eksiksiz olan toplamda 161 ülke üzerinde yürütülmüş, 55 ülke ya da özerk yönetim bölgesine ait veriler eksik olduğundan çalışmaya dahil edilememiştir.

3.4. Veri Toplaması

Veriler, DB Veri Tabanı'ndan Haziran 2023 tarihinden çekilmiştir. Çalışmanın amacına göre tüm ülkelere ve özerk yönetim bölgelerine ait toplamda 7 göstergeye ulaşılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin istatistiksel analizinde SPSS sürüm 25 programı kullanılmıştır. Araştırmada verilerinin istatistiksel analizi için korelasyon (pearsoncorrelation) ve regresyon (çoklu doğrusal) analizi yapılmıştır. Analizlerde, verilerin %95 güven aralığı (0,05 hata payı) dikkate alınmıştır.

4. BULGULAR

Sosyoekonomik yapıya ilişkin göstergeler ile sağlık statüsüne ilişkin sağlık göstergeleri arasındaki ilişki korelasyon ve regresyon analizi ile ortaya konulmuştur. Bunun için ihtiyaç duyulan analizler SPSS 25 (Statistical Package for the Social Sciences) programı vasıtasıyla sağlanmıştır.

Tablo 1: Sosyoekonomik durum ve sağlık statüsüne ilişkin değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiler

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
Enflasyon (1)	1						
Kişi başı GSMH (2)	-,124	1					
Kentleşme Oranı (3)	-,088	,578**	1				

İşsizlik oranı (4)	,185*	-,191*	,108	1			
Yaşam süresi (5)	-,132	,697**	,624**	-,103	1		
Anne ölüm oranı (6)	,090	-,394**	-,487**	-,074	-,788**	1	
Bebek ölüm hızı (7)	,132	-,516**	-,574**	-,017	-,876**	,862**	1

** Korelasyon 0,01 yanılma payında önemlidir (Çift yönlü)

*Korelasyon 0,05 yanılma payında önemlidir (Çift yönlü)

Tablo 1’de sağlık statüsünün belirleyicisi olduğu düşünülen faktörler ile sağlık statüsüne ilişkin sağlık göstergeleri arasındaki ilişki sunulmuştur. Bu ilişki durumunu ortaya koymak için pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 1 incelendiğinde sağlık statüsünün belirleyicileri olduğu düşünülen göstergeleri ile sağlık statüsüne ilişkin sağlık göstergeleri arasında genel olarak istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Kentleşme oranı ile kişi başı GSMH arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki ($r= ,578$; $p<,01$), yaşam süresi ile kişi başı GSMH arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki ($r= ,697$; $p<,01$), yine anne ölüm hızı ile bebek ölüm hızı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki ($r= ,862$; $p<,01$) tespit edilmiştir.

Tablo 2’de sağlık statüsünü etkilediği düşünülen faktörlerin sağlık statüsü üzerindeki etkilerini ortaya koymak, ilişkinin yönü ve gücünü tespit etmek için üç farklı regresyon analizi modeli sunulmuştur. Regresyon analizleri için ön şart niteliğindeki Durbin-Watson değerlerinin 1,5 ile 2,5 arasında olması modelde otokorelasyon olmadığını, düşük tolerans ve yüksek VIF değeri bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2014: 267-268). Tablo 2 incelendiğinde Durbin-Watson değerlerinin bu sınırlar içerisinde yer aldığını göstermektedir. Buna ek olarak çoklu bağlantıyı gösteren Tolerance ve VIF değerlerinin 10’un altında olduğunu göstermektedir. Bu değerlerden hareket ile her üç modelin de regresyon modeli için ön koşulları karşılandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Sosyoekonomik durum ve sağlık statüsüne ilişkin değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen regresyon analizi

	Bağımsız Değişken	B	SH	β	t	p	r	r^2	F	p	Durbin-Watson	Çoklu Bağlantılılık	
												Tolerance	VIF
Yaşamı Beklenen Doğuştan	(Sabit)	62,658	1,299		48,241	0,00							
	Enflasyon Oranı	-,007	,012	-,034	-,621	,535	0,75	0,562	50,103	,00	1,966	0,953	1,049
	Kentleşme Oranı	,118	,023	,344	5,093	,000						,614	1,630
	Kişi Başı GSMH	,000	,000	,486	7,111	,000						,601	1,665
	İşsizlik Oranı	-,056	,079	-,041	-,717	,475						,864	1,157
Bebek Ölüm Hızı	(Sabit)	41,020	3,539		11,592	,000						,953	1,049

	Enflasyon Oranı	,035	,033	,069	1,072	,286	,621	,385	24,453	,00	1,895							
	Kentleşme Oranı	-,313	,063	-,399	-4,974	,000							,614	1,630				
	Kişi Başı GSMH	,000	,000	-,285	-3,516	,001							,601	1,665				
	İşsizlik Oranı	-,129	,215	-,041	-,603	,547							,864	1,157				
Anne Ölüm Oranı	(Sabit)	349,088	41,038		8,506	,000	,513	,263	13,899	,00	1,938							
	Enflasyon Oranı	,262	,380	,049	,691	,491											,953	1,049
	Kentleşme Oranı	-2,998	,729	-,361	-4,111	,000											,614	1,630
	Kişi Başı GSMH	-2,998	,729	-,361	-4,111	,000											,601	1,665
	İşsizlik Oranı	-2,721	2,488	-,081	-1,094	,276											,864	1,157

Toplamda 161 ülke üzerinde yürütülen çalışmada ilgili hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan regresyon analizine göre enflasyon oranı, kentleşme oranı, kişi başı GSMH ve işsizlik oranının doğuştan beklenen yaşam süresi üzerindeki etkisini ortaya koymak üzere oluşturulan regresyon modeline ilişkin istatistiksel tahminler modelin anlamlı ve modelin uygulanabilir olduğunu göstermektedir (F=50,103; p<0,001). Enflasyon oranı, kentleşme oranı, kişi başı GSMH ve işsizlik oranı doğuştan beklenen yaşam süresindeki toplam varyansın %56,2'sini açıklamaktadır. Regresyon modelinde, regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde, kentleşme oranı yükselmesi doğuştan beklenen yaşam süresini istatistiksel olarak artırmaktadır (t=5,093; p<0,001). Benzer şekilde kişi başı GSMH'daki artış da doğuştan beklenen yaşam süresini istatistiksel olarak artırmaktadır (t=7,111; p<0,001). Ayrıca standardize edilmiş regresyon katsayısı ise $\beta=62,658$ şeklindedir. Bu sonuçlar araştırmanın birinci hipotezinin (hipotez 1) doğrulandığını göstermektedir.

İkinci olarak enflasyon oranı, kentleşme oranı, kişi başı GSMH ve işsizlik oranının bebek ölüm hızı üzerindeki etkisini ortaya koymak üzere oluşturulan regresyon modelinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (F=24,453; p<0,001). Enflasyon oranı, kentleşme oranı, kişi başı GSMH ve işsizlik oranı bebek ölüm hızındaki toplam varyansın %38,5'ini açıklamaktadır. Regresyon analizi neticesinde elde edilen t-testi sonuçlarına göre ise kentleşme oranındaki artış bebek ölüm oranını düşürürken (t=-4,974; p<0,00), kişi başı GSMH'daki artış değeri bebek ölüm hızını düşürdüğü (t= -3,516; p<0,00) tespit edilmiştir. Bununla birlikte standardize edilmiş regresyon katsayısı ise $\beta=41,020$ olup, elde edilen bu bulgular neticesinde araştırmanın ikinci hipotezi (hipotez 2) kabul edilmiştir.

Son olarak enflasyon oranı, kentleşme oranı, kişi başı GSMH ve işsizlik oranının anne ölüm oranı üzerindeki etkisini ortaya koymak üzere yapılan regresyon modelinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (F=13,899; p<0,001). Bağımsız değişkenlerden enflasyon oranı, kentleşme oranı, kişi başı GSMH ve işsizlik

oranı anne ölüm oranındaki toplam varyansın %26,3'ünü açıklamaktadır. Bu model standardize edilmiş regresyon katsayısı ise $\beta=349,088$ olarak bulunmuştur. Ayrıca elde edilen t-testi sonuçları anne ölüm oranı için kentleşme ve kişi başı GSMH değişkenlerinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Kentleşme oranına ve kişi başı GSMH'ye ilişkin parametre değeri her ikisi için de (-2,998) olarak bulunmuştur. Buna göre kentleşme oranı ve kişi başı GSMH'deki bir birimlik artış anne ölüm oranını (-2,998) birim azaltmaktadır. Netice itibarıyla üçüncü hipotez (hipotez 3) kabul edilmiştir.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Alan yazınında işsizlik, enflasyon veya kişi başı GSMH gibi ekonomik göstergelerin sağlık statüsü üzerindeki etkisini inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Bununla birlikte kentleşme ile sağlık statüsüne ilişkin bazı değişkenler ile arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur. Tarafımızca yürütülen bu çalışmada ise sosyoekonomik yapıyı önemli ölçüde yansıtacak göstergelerden işsizlik, enflasyon, kişi başı GSMH, kentleşme oranının sağlık statüsüne ilişkin üç temel gösterge üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ortaya konulan korelasyon ve regresyon modeli sonuçlarına göre çalışmada ele alınan sosyoekonomik faktörlerin sağlık statüsü üzerinde önemli birer belirleyici olduğu saptanmıştır. Buna göre geliştirilen üç regresyon modelinin ilkinde seçili sosyoekonomik faktörler doğuştan beklenen yaşam süresindeki varyansın %56,2'sini; geliştirilen ikinci regresyon modelinde seçili sosyoekonomik faktörler bebek ölüm hızındaki varyansın %38,5'ini ve son olarak geliştirilen üçüncü regresyon modelinde ise seçili sosyoekonomik faktörler anne ölüm oranındaki varyansın %26,3'ünü açıklamaktadır. Konu ile ilgili yapılan benzer çalışmalar incelenmiştir. Bu bağlamda, Hawkins vd. (2020) eğitim düzeyi, gelir ve yoksulluk oranları gibi sosyoekonomik faktörler ile COVID-19 vakaları ile ilişkili hastalıklar ve ölümler üzerine yaptığı çalışmada düşük sosyo-ekonomik statüye sahip kişilerin yüksek sosyoekonomik statüye sahip topluluklara göre hem COVID-19 hastalığına yakalanma olasılığı hem de ölüm oranları daha yüksektir. Bununla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri'nde COVID-19'un bulaşma oranı yüksek gelirli olsa da düşük eğitim seviyelerinde olanlarda yüksek bulunmuştur. Baskak (2023) tarafından yapılan bir çalışmada; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Türkiye ülkelerinden oluşan BRICS-T olarak adlandırılan 6 ülke için doğuştan beklenen yaşam süresi ile işsizlik arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada hem kadın hem de erkeklerde yaşam süresi ile işsizlik arasında çift yönlü nedensel ilişki tespit edilmiştir. Benzer şekilde tarafımızca yürütülen çalışmada yaşam süresi ile işsizlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Aktaş (2019) tarafından yapılan çalışmaya göre bebek ölüm oranının ile kişi başı GSMH ve kentleşme arasından istatistiksel olarak anlamlı negatif, ancak bebek ölüm hızı ile işsizlik arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bayın (2016), kadın ve erkeklerde ayrı ayrı olarak doğuştan beklenen yaşam süresini etkileyen faktörler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda erkeklerde kentleşmenin doğuştan beklenen yaşam süresini istatistiksel olarak pozitif yönde etkilediği ($t= 2,971$, $p= 0,006$), kadınlarda sağlık harcamaları miktarının doğuştan beklenen yaşam süresini istatistiksel olarak pozitif yönde etkilediği ($t= 0,00$; $p= 0,001$) ortaya konulmuştur. Etiyopya'da gıda fiyatlarındaki enflasyonunun çocukların sağlık sonuçları üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada, çocuk sağlığı ve beslenme sonuçları üzerinde enflasyonun önemli bir faktör olduğu bulunmuştur. İlgili çalışma gıda fiyatlarındaki enflasyonun çocukların yetersiz beslenmesini tetiklediğine dair kanıtlar sunmaktadır. Gıda fiyat enflasyonuna özellikle anne karnında ve bebeklik döneminde maruz kalındığında, çocukların sağlığı üzerinde zararlı ve uzun vadeli sonuçları olduğu bulunmuştur. Yapılan bu çalışma; anne karnında 5 aylıkken mısır, buğday gibi tahıllardaki %10'luk enflasyon artışına maruz kalan bebeklerin 0,08 santimetreye kadar boy ve 5 grama kadar kilo kaybettiklerini göstermektedir. Benzer şekilde, anne karnındayken %10'luk enflasyona maruz kalmanın, çocuklukta cücelik ve düşük kilolu olma olasılığını %0,6'ya kadar artırdığı tespit edilmiştir (Woldemichael vd., 2017: 4). Yapılan çok sayıda ampirik çalışmalarda ayrıca enflasyon ve işsizliğin birbiriyle pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Singh, 2018: 331). Ijarotimi (2013)'ye göre kötü sağlık koşullarının temelini oluşturan ve sağlığın belirleyicilerini etkileyen ana faktör yoksulluktur. Bir kişi gıda, sağlık, su, barınma, ilköğretim ve topluma katılım gibi temel ihtiyaçlarını yeterince karşılayamadığında mutlak yoksulluk içinde olduğu kabul edilir. Yoksul bireyler sağlık için kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanamamaktadır (Ijarotimi, 2013: 130). Briody ve diğerleri (2020) işsizlik oranlarının sağlık çıktıları ve davranışları üzerinde etkili olduğunu açıklamaktadır. Kohora ve diğerlerinin (2019) işsizlik ve bebek ölümleri üzerine yapmış olduğu çalışmada Japonya'daki doğum ağırlığındaki önemli düşüşün, ülkenin işgücü piyasası koşullarındaki olumsuz değişikliklere bağlanabileceğini saptanmıştır. Çoban (2020) tarafından yürütülen bir çalışmada kentleşme ve GSMH'deki artış doğuştan beklenen yaşam süresini arttırdığı tespit edilmiştir. Ecevit ve diğerleri (2020) işsizliğin uzun dönemde doğuştan beklenen yaşam süresi üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Turgut ve diğerleri (2017) toplam sağlık harcamalarındaki artış hızı ile enflasyon artış hızı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü %58,9'luk bir ilişki olup

($p=0,044$), toplam sağlık harcamalarındaki artış hızının enflasyondaki artış üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedirler. Sağlık harcamaları ülkeler arasında ve aynı zamanda ülkeler içinde zaman içinde önemli farklılıklar gösterir. Turgut ve diğerleri (2017) ülkeler arasındaki farklılıklar, demografik özellikler, ortalama yaşam süresi, bebek ölümleri, sosyo-ekonomik çevre ve sağlık bakım sistemlerinin yapısındaki farklılıklardan kaynaklanabileceğini ifade etmektedir.

Sonuç olarak sosyoekonomik yapılardan işsizlik, enflasyon, kişi başı GSMH ve kentleşme ülkelerin sağlık statüsünün gelişimi açısından önemli birer unsur olduğu, bu faktörlerden herhangi birinden meydana gelen değişim doğrudan veya dolaylı olarak sağlık statüsünü etkilediği anlaşılmaktadır. Sosyoekonomik açıdan yetersiz olan ülkelerde genel olarak sağlık durumuna ilişkin risk faktörlerinden artış gözlemlenmektedir. Buna karşın tüm ülkelerin başlıca hedefi mortalite oranını düşürerek nüfusun yaşam süresini artırmaktır. Sosyoekonomik büyüme, ülkelerin kalkınmışlık seviyesi ve refah dağılımı ile kentleşme gibi bütün nüfusun sağlık durumunu etkilemesi muhtemel olan bu faktörler bebek ölüm hızı, anne ölüm oranı ve doğuştan beklenen yaşam süresi gibi göstergeleri etkilenmektedir.

KAYNAKLAR

Abdullah, A. (2015). The double burden of undernutrition and overnutrition in developing countries: an update. *Current obesity reports*, 4(3), 337-349.

Aktaş, D. (2019) *Türkiyede bebek ölümünü etkileyen faktörler: Uygulamalı bir çalışma* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Erciyes Üniversitesi: Kayseri

Arndt, C., Hussain, M. A., Salvucci, V., & Østerdal, L. P. (2016). Effects of food price shocks on child malnutrition: The Mozambican experience 2008/2009. *Economics & Human Biology*, 22, 1-13.

Baskak, T. E. (2023). BRICS-T ülkelerinde erkek ve kadın genç işsizlik ile doğuştan beklenen yaşam süresi ilişkisi: Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 259-278.

Bayın, G. (2016). Doğuştan ve ileri yaşta beklenen yaşam sürelerine etki eden faktörlerin belirlenmesi. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20(3), 93-103.

Bhutta, Z. A., Ahmed, T., Black, R. E., Cousens, S., Dewey, K., Giugliani, E., ... & Maternal and Child Undernutrition Study Group. (2008). What works? Interventions for maternal and child undernutrition and survival. *The lancet*, 371(9610), 417-440.

Black, R. E., Victora, C. G., Walker, S. P., Bhutta, Z. A., Christian, P., De Onis, M., ... & Maternal and Child Nutrition Study Group. (2013). Maternal and child undernutrition and overweight in low-income and middle-income countries. *The lancet*, 382(9890), 427-451.

Briody, J., Doyle, O., & Kelleher, C. (2020). The effect of local unemployment on health: A longitudinal study of Irish mothers 2001-2011. *Economics & Human Biology*, 37, 100859.

Çoban, M. N. (2020). Küreselleşme ve Yaşam Beklentisi Üzerine Araştırma: Panel Regresyon Analizi. *Anemon Muş Alparlan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1395-1401.

Daştan İ. ve Çetinkaya V.(2015). "OECD Ülkeleri ve Türkiye'nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1): 104-134.

Dünya Bankası (2018) Health Indicators. <https://data.worldbank.org/indicator/> (Erişim Tarih: 27.02.2018).

Ecevit, E., Yaprak, Z. Ö., & Çetin, M. (2020). Türkiye'de İşsizliğin Sağlık Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 117-144.

Fan, Y., Fang, M., Zhang, X., & Yu, Y. (2023). Will the economic growth benefit public health? Health vulnerability, urbanization and COVID-19 in the USA. *The Annals of regional science*, 70(1), 81-99.

FAO (2017). The State of Food Security and Nutrition in Europe and Central Asia. Food and Agriculture Organization of the United Nations: Budapest.

Gültekin, Ö. F. Şehirleşme, Doğumda Yaşam Beklentisi ve Ticarileşmenin Gelir Eşitsizliği Üzerine Etkileri: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Bazı Baltık Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(IERFM Özel Sayısı), 156-177.

Hawkins, R. B., Charles, E. J., & Mehaffey, J. H. (2020). Socio-economic status and COVID-19-related cases and fatalities. *Public health*, 189, 129-134.

Ijarotimi, O. S. (2013). Determinants of childhood malnutrition and consequences in developing countries. *Current Nutrition Reports*, 2(3), 129-133.

International Food Policy Research Institute. 2015. Global Nutrition Report 2015: Actions and Accountability to Advance Nutrition and Sustainable Development. Washington, DC.

Kalaycı, Ş.(2014). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kohara, M., Matsushima, M., & Ohtake, F. (2019). Effect of unemployment on infant health. *Journal of the Japanese and International Economies*, 52, 68-77.

Krug, G., & Prechsl, S. (2022). Do changes in network structure explain why unemployment damages health? Evidence from German panel data. *Social Science & Medicine*, 307, 115161.

Leon, D. A. (2008). Cities, urbanization and health. *International journal of epidemiology*, 37(1), 4-8.

Liaqat, R., Waseem, M., Siddique, H. M. A., & Majeed, M. T. (2021). Health Outcomes of Poverty: Evidence from around the Globe. *Bulletin of Business and Economics (BBE)*, 10(3), 43-55.

Miladinov, G. (2021). Measuring of the socio-economic causes of infant mortality in Macedonia, Turkey and Albania. *Journal of Public Health*, 1-14.

Morris, S. S., Cogill, B., Uauy, R., & Maternal and Child Undernutrition Study Group. (2008). Effective international action against undernutrition: why has it proven so difficult and what can be done to accelerate progress?. *The Lancet*, 371(9612), 608-621.

Nieburg, P. (2012) Improving Maternal Mortality and Other Aspects of Womens Health: The United States Global Role. CSIS: Washington.

Orji, A., Ogbuabor, J. E., Anthony-Orji, O. I., Okoro, C., & Aniorji, B. U. (2020). Your job or your health? Analysis of unemployment issues and health outcomes in Nigeria. *Romanian Economic Journal*, (77).

Pangaribowo, E. H., Gerber, N., and Torero, M. (2013). Food and nutrition security indicators: a review. ZEF Working Paper Series, No. 108, University of Bonn, Center for Development Research (ZEF): Bonn.

Pellett, P. L. (1981). Malnutrition, wealth, and development. *Food and Nutrition Bulletin*, 3(1), 1-4.

Petrou, S., & Kupek, E. (2010). Poverty and childhood undernutrition in developing countries: a multi-national cohort study. *Social science & medicine*, 71(7), 1366-1373.

Pinchoff, J., Mills, C. W., & Balk, D. (2020). Urbanization and health: The effects of the built environment on chronic disease risk factors among women in Tanzania. *Plos one*, 15(11), e0241810.

Polat, E., & Kozan, A. K. Asya Ülkelerinin Beklenen Yaşam Süresi Bakımından Sınıflandırılmasında Etkili Olan Sosyoekonomik Değişkenlerin Kısmi En Küçük Kareler Diskriminant Analizi ile Belirlenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 9(1), 130-142.

Raji, R. O. (2020). Nutrition intake, health status, education and economic growth: A causality investigation. *Econometric Research in Finance*, 5(2), 79-102.

Shrimpton, R., & Rokx, C. (2012). *The double burden of malnutrition: a review of global evidence*. World Bank: Washington.

Singh, R. (2018). Impact of GDP and Inflation on Unemployment Rate: A Study of Indian Economy in 2011-2018. *International Journal*. 8(3), 329-340.

Svendsen, M. T., Bak, C. K., Sørensen, K., Pelikan, J., Riddersholm, S. J., Skals, R. K., ... & Torp-Pedersen, C. (2020). Associations of health literacy with socioeconomic position, health risk behavior, and health status: a large national population-based survey among Danish adults. *BMC public health*, 20(1), 1-12.

ŞENOL, O., & İZGÜDEN, D. (2022). Makroekonomik göstergelerin sağlık göstergeleri üzerindeki etkisinin panel veri analiz yöntemi ile incelenmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (63), 25-30.

Turgut, M., Ağırbaş, İ., & Aldoğan, U. (2017). Relationship between health expenditure and inflation in Turkey. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(50), 289-299.

Turner, H. C., Lauer, J. A., Tran, B. X., Teerawattananon, Y., & Jit, M. (2019). Adjusting for inflation and currency changes within health economic studies. *Value in Health*, 22(9), 1026-1032.

Utah Department of Health (2013) 2012 Utah Statewide Health Status Report

Vollmer, S., Harttgen, K., Subramanyam, M. A., Finlay, J., Klasen, S., & Subramanian, S. V. (2014). Association between economic growth and early childhood undernutrition: evidence from 121 Demographic and Health Surveys from 36 low-income and middle-income countries. *The lancet global health*, 2(4), 225-234.

Woldemichael A., D. Kidane and A. Shimeles (2017), A Tax on Children? Food Price Inflation and Health, Working Paper Series N°276, African Development Bank, Abidjan, Côte d'Ivoire.

Woldemichael, A., Kidane, D., & Shimeles, A. (2022). Food Inflation and Child Health. *The World Bank Economic Review*.

Wu, L., Yang, Z., Yin, S. A., Zhu, M., & Gao, H. (2015). The relationship between socioeconomic development and malnutrition in children younger than 5 years in China during the period 1990 to 2010. *Asia Pacific journal of clinical nutrition*, 24(4), 665-673.

TÜRK YÖNETİM VE EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Management & Economics Research